

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1471
203.5

m-63

c
..

Խ Ն Դ Ի Բ

43

ՍՐԲԱԶԱՆ ՏԵՂԵԱՑ

203.5
Խ-63

ԵՒ ՆՈՐԱ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ ՍՐԲՈՅ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ

Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԻԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՅԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ՅԱԿՈԼԵԱՆՑ

— 1871 —

~~32/83-ч.к.~~

130-42

34 | 15102-58
49

ՍՐԲԱԶԱՆ ՏԵՂԵԵԱՅ

1870 Օգոստոս ամսոյն 17 ին էր
 եկաւ Արուսաղէմ Սեծ. Սիւնիֆ է-
 ֆէնտին, և անկէ առաջ եկած էր Դա-
 մասկոսէն Վ սեմ. Սէհմէտ Րէշուա վա-
 լի փաշայն և Դադղիոյ Պ. հիւպատոսն
 նոյն քաղաքին՝ հրամանաւ Վ սեմափայլ
 Գեապանին՝ իբր ՚ի կողմանէ Վատին
 կղերին քննութեանց ներկայ գլու-
 նուելու պաշտօնիւ : Յիշեալ ամսոյն
 23 ին գնացին միաբան ՚ի Րեթէհէմ,
 նոյնպէս և Հայոց և Յունաց Պատ-
 րիարքօւնք և Թարգմանք, և Վատինաց
 կողմէն երկու կարգաւոր և Թարգ-
 մանն նոցա : Հոն Վատինաց վանքը
 սակաւ մի հանգիստ առնելով՝ իջան
 սուրբ Այրի եկեղեցին նոյն դռնէն
 անցնելով՝ որ կէս դարէն ՚ի վեր վե-
 ճի տակէ Հայոց և Վատինաց մէջ, և

Արբազան Պատրիարքն մեր Միւնիֆ է-
 ֆէնախին ու շաղրու թիւնը հրաւիրեց
 անոր խնդրոյն վրայ՝ իբր սկզբնապատ-
 ճառ բոլոր վէճերուն և անկարգու-
 թեանց . բառ որում Վատինք սուրբ
 Այրը մանելու համար իրենց ունե-
 ցած յատկացեալ ճամբէն ու դռնէն
 չանցնելով , վերայիշեալ դուռը բռ-
 նու թեամբ բացած են Ազխատոսի
 իշխանութեան ժամանակ , և մեր եկե-
 ղեցւոյն մէջէն կ'անցնին կը դառնան :

Սուրբ Այրն իջնելով քննութեան
 կ'առնուն զայն որ բուն վէճի տեղն է
 երեք ազգաց մէջ , ուր Վատինք կրակ
 ձգելով այրեցին կանթեղները և յե-
 տոյ գողացան Հայոց 12 և Յունաց
 2 պատկերները , պատճառաւ հնա-
 ցեալ վարագուերի մի որ երեք ազ-
 գաց կը վերաբերի , և Վատինք կ'ու-
 գէին զայն առանձինն նորոգել : Հոն
 յայանեց Սեծ . Միւնիֆ էֆէնախին
 թէ Քարձրագոյն Վրան կողմէն նոր
 վարագոյրը գալուն՝ Հայոց մնացեալ
 պատկերներն ալ տեղը պիտի գրուին
 սուաջուան պէս :

Անկէ Քառասնից սյրը երթալով
 և մանրասոյղ քննութեամբ աչքէ ան-
 ցընելէն ետքը կը դառնան Յունաց
 վանքը հանգիստ առնելու . եւ կը
 սկսին հոն նոյն Այրին վրայօք հարցա-
 փորձեր ընել : Յունաց պատրիարքը
 կը յայտնէ թէ , Ատօինք 1839 թը-
 ւին յիշեալ Այրին մէջ վառօդ դնե-
 լով ուղեցին փլցընել՝ որ յետոյ շինե-
 լու առիթ ունենալով իրենց սեփա-
 կանեն : Այս փորձը թէպէտ մի քիչ
 փնասեց այրին , բայց Հայք և Յոյնք
 իմանալով բողոքեցին , եւ անոր հա-
 սարակաց ուխտատեղի ըլլալը ապա-
 ցուցանելով , հրաման եկաւ Ք. Իբր-
 նէն և երեք ազգաց ծախիւք նորոգե-
 ցաւ : Սոյն դէպքը վկայեց նա եւ
 Ամեն . Սրբազան Պատրիարքն մեր , և
 ըսաց թէ , մինչեւ մօտ ժամանակներս
 գիւղացիք իրենք կը տանէին իւղ և
 մամ և կը լուսէին : 1866 ին կրկին
 փորձ մի ըրին Ատօինք սյրը իւրացը-
 նելու . կրկին դատ բացուեցաւ եւ
 մեր Հայոցս և Յունաց քով գտնուած
 վաւերական թղթերով հաստատուե-

ցաւ. հասարակաց ուխտատեղի ըլլա-
լը. և տեղւոյս քաղաքական ժողովոյն
հանրագրութեամբը ՚. Գուռը տե-
ղեկագրեցաւ. և հրաման եկաւ որ
Լատինաց նոր շինած պատը քանդուի,
որու համար էր այն ժամանակի ծա-
գած վէճը, և Իզդէթ փաշայն ՚. դրան
հրամանը կատարեց առջի վիճակին
դարձրնելով յիշեալ Լ. յըը = Լըրկու
տարիէն յետոյ Լատինք կրկին ձեռնա-
մուխ եղան նոյն Լ. յըը բողբոջին իւ-
րացրնելու, յորմէ ստիպեալ Հայոց
և Յունաց պատրիարքունք կրկին բո-
ղբ բրին առ ՚. Գուռն. և ահա այս
բողբոջն պատասխանն է, ըսաւ, եկած
նոր հրամանագիրն զոր սկսած էք ՚ի
գործ դնել համեմատ կամաց Բարե-
գութ Տէրութեան:

Յունաց վանքէն ելնելով սուրբ
Օննդեան դրսի մեծ հրապարակը
կու գան. հոն Արքազան Պատրիարքն
մեր գերեզմանատան մէջ բլրի նման
աղբիւսը ցոյց տալով Սեծ. Սիւնիք
էտէնտիին՝ և Վսեմ. Վալի փաշային,
կ'ըսէ. « Լ. յս տեղս Հայոց գերեզ-

մանատան մէկ մասն է, որուն հա-
մար շատ անգամ բողոքած ու դատ
վարած եմք Յունաց հետ, եւ մերն
ըլլալը հաստատելով պարսպի մէջ
ամփոփել ուզած եմք. բայց ամեն
անգամ ալ Յունաց միաբանութիւ-
նը արգելք եղած է, և չէ թողու-
ցած որ մինչեւ անգամ մաքրել
տանք տեղը ապականութենէն՝ որ
հասարակաց առողջութեան ևս վնա-
սակար է: յ) Սեծ. Սիւնիֆ էֆէնտին
իրաւունք կուտայ, զարմանալով միան-
գամայն Յունաց բռնութեան վրայ,
որոնք ժամանակ ժամանակ ցոյց տուած
են այլոց սեփականութեանց ազատ
գործադրութեան մասին: Այսչափ
քննութիւններ եղան Ռեթլէհէմի մէջ
վէճի տակ եղած խնդրոց վրայօք:

Օգոստոսի 24 ին տեղի ունեցաւ
առաջին ժողովը ՚ի պալատ քաղաքա-
պետին, ուր ներկայացան վերոյիշեալ
անձինքը երեք միաբանութեց կողմէն,
այլ և Գաղղիական Պ. Հիւպատոսն
Գամասկոսի, և խնդիրն էր Քառասնից
Այրին վրայօք: Հոն Սեծ. Սիւնիֆ

էֆէնտին Հայոց և Յունաց արդէն
 ծանուցեալ վաւերագիրները մէջ բե-
 րելէն եւ անոնց հաստատութիւնը
 ընդունուելէն յետոյ՝ Վատինաց կողմէ
 տրուած ցուցակ մի ևս մէջ բերելով
 թուականներու շարք մի կը կարգայ,
 որոնք իբր թէ նոյն թուականներուն
 մէջ մէկ մէկ վաւերագրեր ու հրովար-
 տակներ ընդունած ըլլան Վատինք
 յիշեալ Այրին համար : Օարմանա-
 լով Ս. Պատրիարքն մեր կը հարցնէ
 թէ՛ «Այդ թուականները հէօճէթ-
 ներո՞ւ ու հրամանագիրներո՞ւ են : —
 Վկայագիրներ են, կ'ըսէ Սեծ. Միւ-
 նիֆ էֆէնտին, զորոնք Վատինք ըս-
 տացեր են ուխտի եկող Աւրասպցի
 կոմսերէ, իշխաններէ, եւ երեւելի
 ճանապարհորդներէ, որոնք աւսած
 են յիշեալ Այրը, և կը վկայեն թէ՛
 Վատին կարգաւորք հոն պաշտօն կը
 վարեն եղեր : — Սեզ ընդունելի չեն
 ատոնց վկայութիւնը, կը կրկնէ Արք-
 բազան Պատրիարքը, ըստ որում ոչ
 մեր ազգէն են և ոչ մեզ կրօնակից .
 ուխտաւորք ինչ որ լսեն իրենց կար-

դաւորներէն՝ նոյնը կ'ըմբռնեն և ըստ
 այնմ կը վկայեն : 7 Վիտէր Միւնիֆ
 էֆէնտին ևս այն թղթերուն ինչ ար-
 ժէք ունենալը : Յետոյ ուրիշ հնա-
 դոյն թուղթ մի մէջ կը բերէ արաբե-
 րէն լեզուով գրուած , որ հնութեան
 երեսէն եղծուած ու գրեթէ անըն-
 թեռնի եղած էր , այս թղթին համար
 Ատտինք կը վկայեն թէ՛ Ազխայտոսի
 Սուլթանները տուած են իրենց , որ եթէ
 ստոյգ եւս ըլլար , դարձեալ արժէք մի
 չէր կրնար ունենալ Բ . Վրան կողմէն
 տրուած հէօճէթներուն քով : Սուստի
 այս քննութիւններէն յայանի ըլլալով
 Քառասնից Այրին հասարակաց սե-
 փական և բոլոր քրիստոնէից ուխտա-
 տեղի ըլլալը ըստ հաստատութեան
 Հայոց և Յունաց ձեռքն եղած հը-
 րամանագիրներուն , ժողովը լուծ-
 ուեցաւ առանց վերջին որոշում մի
 տրուելու :

Հետեւեալ օրը երկրորդ նիստն
 եղաւ նոյն պալատին մէջ , և խնդրոյ
 առարկայ էր սուրբ Յակովբայ եկե-
 ղեցւոյ մէջ Ատտինաց պատարագե-

լուն արդելուիլը : Այս ժողովոյս մէջ
 յիշեալ միաբանութեան կողմէ մարդ
 չէր կանչուած , և միայն Ղաւթապետի
 հիւպատոսը ներկայ էր : Սիւնիֆ էֆէն
 տին սկիզբն տուաւ քննութեան , և
 հարցուց Ս. Պատրիարքին . « Որչափ
 ժամանակէն ՚ի վեր է Վատինաց Սար-
 լչագուպ եկեղեցւոյն մէջ պատարագ
 ընելու սովորութիւր , և ո՞ր իրաւամբք
 ստացեր են այդ թոյլտուութիւնը ,
 և որո՞նք են արդելման պատճառները : »
 Այս հարցմանց պատասխան տուաւ
 Սրբազան Պատրիարքը . « Սեւմ համար
 ձակութեամբ առանց բան մի ծած-
 կելու , քանի որ անժխտելի իրաւունք
 ներ ունիմ : Հարիւր տարիի չափ կայ
 և ոչ աւելի՝ որ իմ նախորդներս թոյլ
 տուութիւն ըրած են Վատինաց՝ տա-
 րին անգամ մի պատարագ ընելու մեր
 երկու եկեղեցւոյն մէջ . և այս թոյլ
 տուութեան միմիայն պատճառ եղած
 է այն ժամանակներս մեր և Վատին
 միաբանութեանց փոխադարձ սէրը ,
 որով իրարու հետ կապուած էին :
 Բայտ որում իրենք ալ այս շնորհմանս

փոխարէն թոյլտուութիւն ըրած էին
 մեր ցամաքային ուխտաւորաց , որոնք
 Նազարէթէն անցած ժամանակնին
 մեծ մարդասիրութեամբ կը հիւրա-
 սիրէին զիրենք , և իրենց եկեղեցւոյն
 մէջ կը թոյլատրէին որ մեր քահանանե-
 ըր ազգային լեզուաւ իրենց ժամեր-
 գութիւնն մինչեւ անգամ աստուա-
 ծային պաշտօնը կատարեն 'ի մեծ մը
 խիթարութիւն մեր ուխտաւորաց :
 Բայց անոնց այս մարդասիրութիւնը
 երկար ժամանակ չտեւեց , մեր ուխ-
 տաւորաց այն ճանապարհէն գալու
 երթեւեկութիւնն ալ նուազեցաւ ,
 և հիմայ հսն հանդիպող սակաւաթիւ
 Հայ ուխտաւորաց ոչ թէ պատարագ ,
 այլ Մշետարան կարդալու անգամ չեն
 ներեր , և ոչ իսկ իրենց վանքը կ'ըն-
 դունին :

“Նոյնպէս հոս Վշն-Քէրիմ (Յով-
 հաննու ճնունդ) ըսուած գիւղը վանք
 մի ունին Վատինք որ ուխտատեղի է
 քրիստոնէից , ուր տարին անգամ մի
 մեր ուխտաւորները կը խրկենք , ո-
 ըրոնք չորս հինգ օր կարգաւ կ'երթան

ուխտ ընելու : Հոն առջի ժամանակ
ները մեր քահանայք հոգեւորական
պաշտօն եւս կը կատարէին , իսկ ան-
ցեալ տարիները և ոչ իսկ աւետարան
թողուցին որ կարգան , թէպէտ եւ
բոլոր քրիստոնէիցս աւետարանն մի և
նոյն վարդապետութիւնն կ'ուսուցա-
նէ . բայց սրովհետեւ վանքը իրենց
սեփական է , իրաւունք չունեցանք
բողոքելու :

“Նոնցմէ ՚ի զատ ուրիշ շատ զրկո-
ղութիւններ ունեցանք և կ'ունենանք
միշտ Վատինաց կողմէն , զորոնք յիշե-
լու համար ասկէ աւելի յարմար ա-
ռիթ չեմ կրնար գտնել : Քանի որ իմ
քարեգուծ Տէրութեան կողմէն քրի-
նիչ եկած էք , պարտաւոր էք իմանալ
Տէրութեանս հարազատ և հաւատա-
րիմ հպատակացս կրած զրկողութիւն-
ները , և ետ դառնալուդ իմացրնէք
զանանք իմ () դոստաւիառ Տիրոջս և ա-
զաչէք որ իւր գթութիւնը խոնարհ
հպարտակացս վրան դարձնէ : Ահա
ւասիկ մեր կրած զրկանքները :

“Ս. Վերոյիշեալ Նոյն Քէրիմ գիւ-

ղին մէջ յառաջ ժամանակաւ վանք
մի ունէինք, ինչպէս մինչեւ ցայսօր
դեռ գեղացի Ֆելլահք կը վկայեն, և
Սաղորայի Արաբացւոց յարձակմանց
պատճառաւ բարձի թողի եղած և
աւերուած կը կենար, հիմակ քանի մի
տարի կայ որ Ալատինք սկսած են տիւ
րել անոր :

“Բ. Բէթլէէմի եկեղեցւոյն հիւօի,
սային գառուն մէջ եղած միջնագու
ռը, զոր Ագիպոսի իշխանութեան
հրամանաւ կրկին անգամ բացին, ու
րուն մշտնջենապէս գոց մնալուն
հրովարտակն և հէօճէթնեքը ամբողջ
քովերնիս կը գտնուին, եթէ բարե
հաճիք կրնաք տեսնել զանոնք, և գը
րեթէ մեր ժողովուրդը կոխկրտելով
կ'անցնին կը գառնան :

“Գ. Այն եկեղեցւոց սուրբ Այրին
հրկիզութիւնը և մեր 12 պատկերաց
գողցուիլը :

“Դ. Այն Այրին աստիճանները աւ
լելու համար մեր ունեցած իրաւուն
քը խափանել ուղեւնին, և գլուխ տա
նելու համար զինեալ կրօնաւորաց

խուճբ մի հոն բերեւին, ինչպէս գիտեմք Վսեմ, Քեամիլ փաշայն, և կրօնաբ ստուգութիւն իմանալ Ալի պէկէն, որ բարեկարգութիւնը պահելու համար հոն խրկուած էր Սուլթանաբուլֆ փաշայէն, բայց Վատինք անոր իշխանութիւնն անգամ յանգրգնեցան ճանաչել, եւ միայն Քաղղիոց հիւպատոսին հրամանացը կը հնազանդիմք ըսելով ետ դարձուցին:

“Ե. Սիօնի գերեզմանատան խնդիրը, ուր տեղ Ռզգէթ փաշայի օրով համարձակեցան Վատինք երկու դուռ քանալ մեր գերեզմանատան մէջ՝ օղգիս իրաւունքը օտնակոխ ընելով: Եւ թէպէտ յիշեալ փաշայն անոնց ըբաժ անիրաւութիւնը աչօքը տեսած ատեն ըսաւ թէ՛ “ Հայոց գերեզմանատան վրայ դուռ քանալու իրաւունք չունիք, քանի որ հիւսիսային կողմը արքունի պողոտայ կայ: Եւ ես, կ’ըսէր նա, Երուսաղէմի Սուլթանաբուլֆ ըլլալովս՝ հոս ձեր շինած դրուները չեմ ճանչնար, ո՞ այսու ամենայնիւ որմնագիրները անոր երեսն ՚ի

վեր նայելով՝ իրենց գործը կը շարու-
 նակէին, և չէր համարձակեր շինու-
 թիւնը դադրեցընել իւր իշխանու-
 թեան ուժովը եւ մեր իրաւունքը
 պաշտպանել: — Անոնք պաշտպան ու-
 նին իրենց Վաղղիոյ հիւպատոսը, ըսի
 ես, որու զօրութեամբը այս անիրա-
 ւութիւնները կ'ընեն, դուք ալ
 պարտաւոր էք Օսմանեան մեծա-
 զօր Տէրութեան կողմէն մեզ պաշտ-
 պանել: — Ասկէ աւելի բան մի չեմ
 կրնար ընել, պատասխանեց իզգէթ
 փաշայն, և ոչ իմ Տէրութիւնս կրնայ
 դուք ալ եթէ կ'ուզէք կրնաք ձեզ
 ուրիշ տէրութենէ մի պաշտպանու-
 թիւն գտնել: Այս պատասխանիս վը-
 րայ սա միայն աւելցուցի ըսելով, թէ
 իմ Տէրութիւնս ամենեւին տկար չէ
 անիրաւութիւն մի զսպելու համար,
 այլ դուք էք որ կը տկարացընէք Տէ-
 րութեան զօրութիւնը: Եւ խնդրեցի
 իրմէն որ դրով տայ ինձ այս արտօնու-
 թիւնը, բայց նա վախցաւ՝ ինչպէս
 որ բնական է: Անոր վրայ երկու ան-
 գամ բողոք ըրի առ Ռ. Վուռն,

բայց օգուտ մի չտեսայ, որով ստուգուեցաւ Իղզէթ փաշային խօսքը :

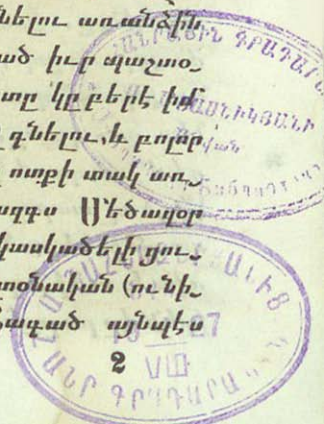
“Ձ. Դարձեալ զըկողութիւնս կրեցինք | ատինացմէ Յունաց հետ, երբ յափշտակեցին անոնք հասարակացայն սուրբ տեղը Գեթսեմանի ձորին մէջ, ուր տեղ Մեսիա (Քրիստոս) ազօթած է. և հակառակ մեր երկու ազգացս բողոքին զոր Նազիթ փաշային մատուցինք, անոնք ոչ միայն տիրեցին տեղւոյն, այլ եւ պարիսպ դարձուցին բոլորտիրութանի մը տեղ չգնելով Փաշային հրամանը, որով շինութիւնը կ'արգելէր :

“Ի որոք այս զրկանացս և անիրաւութեանց սիրով համբերեցինք յոյսերնիս միայն Սեծազօր Սուլդանին արդարութեանը վրայ դնելով թէ օր մի հարկաւ իւր արքունի գթութեամբ մեր դատը արդարութեամբ կ'որոշէ : Ի այց երբ համարձակեցան | ատինք իմ սեփհական եկեղեցիս ալ երկու անգամ անարգել, ալ համբերութիս հատաւ և միտքս դրի որ մեր եկեղեցեաց մէջ պատարագ ընելու համար անոնց

տրուած շնորհը ետ առնուամ: Վասն զի
 կրկնեց Սրբազան Պատրիարքը ներու
 ղու թիւն խնդրելով Սիւնիք էֆէն
 տիէն խօսքը երկարելուն համար. ա
 ռաջին անգամուն՝ որ Եգիպտոս կը
 գանուէի Վաղղիոյ հիւպատոս Լամնն
 տը Պարրիէրը Նազիթ փաշայէն խաւմը
 մի կանոնաւոր զօրք բերել տալով՝
 Տէրութեան հպատակ ազգային վան
 քիս դիմաց շարել կուտայ՝ որպէս թէ
 ինքը գալու և երթալու ժամանակը
 զինքը պաշտօնապէս բարեւեն, եւ
 քանի մի զապթիէ եւս եկեղեցւոյն
 դուռը կայնեցընել կուտայ: Եւ յաբա
 նին գոհ չըլլալով՝ աւելի պաշտօնական
 կերպարանք մի տալու համար, Վա
 տին եկեղեցւոյ մէջ գնելու առանձին
 արտօնութիւն ունեցած իւր պաշտօ
 նական աթոռն ալ հետը կը բերէ իմ
 ազատ եկեղեցւոյս մէջ գնելու և բոլոր
 ազգիս իրաւունքները ոտքի տակ առ
 նելով և զիս և իմ ազգս Սեծագոր
 Տէրութեանս աչքին կասկածելի ցու
 ցընելու համար պաշտօնական (ունի
 ֆօրմա) զգեստները հագած այնպէս

54
 15102-58
 151

292

կուգայ, որ բնաւ եղած բան չէր:

«Այս ցաւալի լուռը թէպէտ և իմացայ Ագիպտոսի մէջ, բայց ի՞նչ կրնայի ընել, արդէն եղածն եղած էր. նա իւր նպատակը ՚ի գործ գնելու միջոց գտած էր:

«Շետեւեալ տարին իմացայ հեռուանց՝ թէ յիշեալ հիւպատոսը նոյն հանգիսիւ ու պաշտօնապէս գալու դարձեալ միտք ունի. ուստի ՉՑ օր յառաջ իրեն մէկ սերտ բարեկամը քովս կանչել տալով, և առջի տարուան եղած դէպքերն իրեն պատմելով՝ նոյն բարեկամին հետ լուր խրկեցի իրեն որ եթէ դարձեալ այն կերպով գալու լինի՝ չեմ ընդունիր զինքը, զասն զի այլ է բարեկամութիւնն ըսի, և այլ է պաշտօնակա, նսութիւնը՝ որու մէջ կրնայ իրաւունքներ զոհ ըլլալ, և քաղաքականութե՛ գէմ անսրատեհութիւններ ծագիլ: Անցեալ տարուան բերած զօրքերուն, զսպթիէներուն, պաշտօնական աթոռին և ունիֆորմայով գալուն համար իրեն կը բողոքեմ միայն ՚ի շտրհս իւր

բարեկամութեանը . բայց եթէ մտիկ
 ընելու չըլլայ , այն ժամանակ տեղւոյս
 Կառավարութեան կը բողոքեմ , վասն
 զի անոր այն ընթացքը իմ իրաւանցս
 կը դւլզէր : Հիւպատոսին բարեկամը
 խօսք տուաւ ինձ խաղաղութեամբ
 գործը լրացնելու՝ երեք չորս օր պայ-
 մանաժամ խնդրելով : Այս վեց օր պայ-
 մանաժամ տուի . բայց նա ոչ վեց և
 ոչ տասն օրէն երեւցաւ . ուստի լուր
 խրկելով կանչեցի զինքը ու չգալուն
 պատճառը հարցուցի : Աս սկսաւ զա-
 նազան պատճառներ մէջ բերելով մի-
 ամտեցնել զիս . և դարձեալ երեք օր
 պայմանաժամ խնդրեց որ երթայ հա-
 մոզէ զհիւպատոսը որ իւր նպատակէն
 ետ կենայ : Դարձեալ վեց օր անցաւ
 և երբ չերեւցաւ բարեկամը , բողոքա-
 գիր մի խրկեցի առ Նազիֆ փաշայն ,
 և անոր հետ մէկ տեղ անցեալ տա-
 բուան բրաճին համար բողոքեցի , ցու-
 ցնելով թէ՛ հիւպատոսին այս ըն-
 թացքը թէ՛ մեր սովորութեան և թէ՛
 քաղաքականութեան հակառակ է . և
 որովհետեւ թ . Պրան հպատակ ժո-

դովուրդ մի եմք , չեմք կրնար ընդու
 նիլ զինքը մեր եկեղեցւոյ մէջ՝ եթէ
 պաշտօնական շքով եւ զինուորական
 հանդիսիւ գալու լինի . վասն զի կրթ
 նայ այն ժամանակ Տէրութիւնը ի
 րաւամբ կասկածել մեր վրայ , իբրու
 թէ Վաղղիոյ պաշտպանութեան ներ
 քեւ գանուելու տրամագիր եղած
 ըլլամք :

«Այն բողոքս ընդունուեցաւ , և
 Վսեմ . Նազիֆ փաշայն ալ մեր իրա
 ւունքը քաջ ճանաչելով՝ կ'ուզէր մեր
 զրկանացը վերջ մը տալ , կամ գոնէ
 խաղաղասիրական միջոց մը գտնել ,
 վասն զի կը վախնար միանգամայն , գի
 տելով Վատին կղերին ժամանակ ժա
 մանակ ըրած յանդուգն ձեռնարկու
 թիւններն , և անոնց մէջ որ և իցէ
 կերպիւ յաջողելնին , վասն որոյ չվրս
 տահեցաւ կտրողական պատասխան
 մը տալ : Արբ միջոցը երկու օր մնաց
 Վատինաց գալուն , Վսեմ . Նազիֆ
 փաշայն իւր թարգման Ստիրեատիս
 էֆէնտիին հետ մեր վանքն եկաւ
 տեսութեան պատճառաւ , եւ այն

խնդիրը ինքը բացաւ մեզմէ յառաջ,
 և ըսաւ. « Ձեր բողոքը կարդացի,
 իրաւունքնիդ արդար է, և ես պար-
 տաւոր եմ իմ Տէրութեանս հպա-
 տակաց իրաւանց վըաց օրինաւոր հըս-
 կելու. այլ բան մըն ալ կայ որ, այն ալ
 պէտք է մտածեմք, ետքը չաշ էա՞քար-
 չին, կէօղ չըգարմայալը՞ = Այս Ատափն
 կղերաց արարքներն եւ բնութիւնն
 դուք մեզմէն լաւ գիտէք. ասոնք երբ
 իմանան թէ իրենց այս սովորութիւնն
 պիտի խափանուի, թէ և արդարու-
 թեամք, բայց անոնք բոլոր աշխարհ
 վը վըուկի կուտան, նախ դեօպանին,
 ապա Քարային, յետոյ բոլոր Աւրու-
 պիոյ տէրութեանց սուտ ու սխալ
 տեղեկութիւն կուտան: Աս մանա-
 ւանդ, ահա երկու օր մնաց անոնց
 գալուն. ամեն բանէն յառաջ իրենց
 բնական եղած ապստամբական ոգին
 ձեռք պիտի առնեն, բուռն զօրութիւն
 պիտի յարձակին ձեր վըաց, եւ ես
 պիտի պարտաւորուիմ միջամտութի-
 ընել զօրք խրկելով, և իրենց սովորու-
 թիւնն կատարել տալ, որով աւելի

դէշ կ'ըլլայ ձեզ. ահա ասոր համար
եկայ որ պէտք եղածները ձեզ խօսիմ,
որ և դուք ըստ այնմ պատրաստ գրու-
նուիք :

« Ըրամայեցէք Փաշա էֆէնտի, ըսի,
մեր ինչպէս գտնուելուն եղանակը
մեզի ծանուցանել, որ մենք ալ իմա-
նամք, և եթէ արդար և օրինաւոր է
և մեր իրաւանց չդպչիր, պարտաւոր
եմք ընդունել և գործադրել իբրեւ
հարազատ հպատակ Տէրութե՛ն. բայց
տար Ատուած որ Ձեր Ասեմութեան
ըսելիքներն ալ հարազատ և հաւա-
տարիմ հպատակի արժանաւոր ըլլա-
յին, և անոր արդար իրաւանց պաշտ-
պանութեանը օգտակար : —

« Երունակեց Ասեմ, Նաղիֆ փա-
շայն. — Իսկ ձեր տուած բողոքով
կ'ուզէք որ Տէրութեան զօրքը չգայ
ձեր վանքին դիմացը, և զապթիէներ
չկայնին եկեղեցւոյ փակին մէջ. հիւ-
պատօսը համազգեստով չգայ, և իրեն
յատկացեալ պաշտօնական աթոռը
հետը չբերէ. ասոնք չե՞ն ձեր արգի-
լել ուղածնիդ տուած խնդրագրեր.

նուղ համեմատ : —

“ Այո՛, պատասխանեցի : — Ասոնց
ամենն ալ ոչ ինչ բաներ են , ըսաւ
Վսեմ . ՆազիՖ փաշայն . մտիկ ըրէք
որ ձեզ բացատրեմ . Նախ՝ կը ցաւիք
և չէք ուզեր որ Տէրութեան կանոն
նաւոր զօրքը եւ զապթիէք ձեր վա-
նուց գիմացը դան այն օրը . ասկից
ի՛նչ կ'ելէ , զօրքը Վաղղիոյ տէրու-
թեան զօրքը չէ , այլ մեր տէրութեան
որուն հախնաւորութեան տակ կը
դանուիք դուք . այս աւելի ձեզ օգ-
տակար և պատիւ է , ասկից երբէք
մնաս մի չկրնար ծնանիլ , ուրեմն ա-
սոր համար այսքան տագնապիլ և աս-
դին անդին իյնալ բողբեղիդ աւելի
է : Արկրօրդ , Վաղղիոյ հիւպատոսին
համադգեստով գալը , ասկից ևս ի՛նչ
մնաս կրնայ ծագել , համադգեստով
կամ առանց համադգեստի եկեր է ,
ինքը գիտէ , ինչպէս կ'ուզէ թող գայ .
եթէ պատիւ և եթէ անարգութիւն՝
իրենն է , քանի որ ինքն կ'ընդունի և
կ'ընէ՝ ինքը գիտէ . ասկից ալ ձեր ի-
րաւունքին դպչելու բան մը չեմ նըշ

մարեր, վասն որոյ խօսելնիս անգամ
 չարժեր. լռելը աւելի լաւ է՝ որ վերջը
 ըլլալիք գէշութիւններէն ազատ կը
 մնաք: Արրորդն է, Վաղղիոյ հիւպատոս
 սին իրեն յատկացեալ աթոռը հետը
 բերելը, այս եւս ՚ի կարգի միւս խըն-
 դրոց նկատել պարտիմք: Այն աթոռը
 բերելը չբերելը բան մը չգոյացընէր.
 Եթէ բերած աթոռը կրկին ետ չտա-
 նի եւ ձեր եկեղեցին ձգէ տեղ մը
 յատկացնելով, այն ժամանակը իրաւ-
 որ ձեր իրաւանց դպած կ'ըլլայ. քա-
 նի որ կըտանի, անկից ալ վտանգ մը
 չկայ: —

“Այս խօսքերը քանի որ Վսեմ.
 Նաղիֆ փաշայն կը խօսէր, իրեն
 թարգմանն ալ միշտ՝ Այն, այնպէս է,
 այս բաներուս վրայ բան խօսելը ան-
 գամ աւելի է, այս բաներուն մէջ
 մնատակար բան մը չկայ, քանի որ կու-
 գան և գալու սովորութիւն ունին,
 ինչպէս կ'ուզեն այնպէս դան, ինչ
 կ'ըլլայ, կ'ըսէր: — Արդեօք ձեր լսած-
 ները լրացուցիք հարցուցի Վսեմ.
 Փաշային: — Այն, պատասխանեց Առ-

րին Վսեմութիւնն : —

“Միայ խօսել յետոյ այսպէս .
 Կընդունիմ Ձեր Վսեմութեան ը-
 սածները՝ երբ նոյն ըսածիդ համեմատ
 իմ ըսելիքներուս ալ այդպէս դատաս-
 տան ընէք և իրաւունք տաք : Մեզի
 ալ սովորութիւն եղած է , ինչպէս
 վերն ալ յիշեցաւ , ամեն տարի Այն-
 Քերիմ (Գովհաննու ծնունդ) ըս-
 ուած գիւղին մէջ իրենց սեպհական
 եկեղեցին երթալ շարունակ ամեն
 տարի երեք շորս՝ երբեմն եթէ ուխ-
 տաւորնիս շատ ըլլայ՝ մինչև հինգ օր
 մաս առ մաս կը տանենք՝ հրաման
 առնելով իրենցմէն, ինչպէս իրենք ևս
 հրաման կ'առնեն մեզմէն մեր սուրբ
 Գալովք և սուրբ Փրկիչ եկեղեցի-
 ները գալու համար :

“Այսուհետեւ ես ալ պէտք է ըս-
 կըսիմ Գովհաննու ծնունդ երթալու
 օրերը Ձեր Վսեմութեանը լուր տալ ,
 որ ինչպէս Գաղղիոյ հիւպատոսին մեր
 վանքը գալու համար զօրք կուտաք ,
 վաղն ալ ես անձամբ Գովհաննու ծը-
 նունդ պիտի երթամ , հիւպատոսին

համազգեստին տեղ իմ Տէրու թեանս
 շնորհած շքանշանովք, անոր աթո
 ռին փոխարէն հետս մէկ պատրիար
 քական աթոռ տանելով իրենց եկե
 ղեցւոյ մէջ դնել նստելու. զօրքին
 զօրք, համազգեստին համազգեստ,
 աթոռին աթոռ, բայց սա առաւե
 լու թեամբ որ իմ իրաւունքս պահ
 պանելով ձեր պարտքը կատարէք, որ
 է՝ նկատել հիւպատոսին աստիճանն
 և իմ, անոր օտար տէրութեան պաշ
 տօնեաց ըլլալն և իմ մեծազօր Սան
 նեան Տէրութեան հաւատարիմ հը
 պատակ և ընդհանուր Ազգի մը Պատ
 րիարք ըլլալս, և նմանապէս Տէրութե
 ս հրովարտակով ՚ի պատիւ ընդհանուր
 Հայոց ազգիս շնորհած արտօնութիւնե
 ըր: Աթէ ճիշտ այս նկարագրութեա
 նըս համեմատ փոխարէն հատուցանե
 լու խօսք կուտաք, և այն ո՛չ միայն
 բանիւ՝ այլ և Ձեր Ասեմութեան և
 անոնց ստորագրութեամբք, իսկոյն
 հաճութիւն պիտի տամ, քանի որ որ
 տեւէ մեր սւխտաւոր տանելը անոնց
 եկեղեցին, ուր առաջին օրը անձամբ

եւ կ'երթամ նոյն հանդէսով եւ պատ-
 րաստութեամբ . երկրորդ օրը փո-
 խանորդս կը խրկեմ, երրորդ օրը այլ
 որ Աշոխակսպոս, օր մի ալ թարգմա-
 նըս կը խրկեմ: Աթէ այսպէս կը հա-
 ճիք եւ կը հաճին | ատինք, հիմակուը-
 նէ իմ հաճութիւնս տալով՝ Ձեր
 Ասեմութեանը լուր կուտամ որ նոյն
 արարողութիւնս կատարելու համար
 զօրք պատրաստէք, եւ տեղն ալ երկու-
 ժամէն աւելի հեռի ըլլալուն համար՝
 այսօրընէ սկսիք հոն տեղ մը պատ-
 րաստել, այսինքն շինել, զօրաց պա-
 տրաստութեանը համար:

«Ասեմ. ԱռդիՖ փաշայն այս բանին
 վրայ բաւական մտածելն զկնի ը-
 սաւ . — Իրաւունք ունիք այս բանին
 մէջ, եւ իմ պարտաւորութիւնս է որ
 ձեզի ալ զօրք տալով ձեր իրաւուն-
 քը եւ պատիւը պահպանեմ, բայց
 երկու ժամէն աւելի տեղ զօրք խր-
 կելն՝ այդ դժուար է, եթէ մէկ օր ը-
 լար դոնէ՝ կարելի էր . եւ այն տեղ
 զօրքը եթէ մնայ՝ տեղ չկայ, եթէ վե-
 րադառնայ, դարձեալ երթալ կարե-

լի չէ ամեն օր . այս ալ չեղաւ : —
Վարձեալ աշխատեցաւ որ զմեզ հա-
մողէ առջի բաժին վրայ :

«Արկնեցի ես . Աթէ այդ բանը ձեզ
համար անկարելի կը թուի կատարել,
ուրեմն կ'երեւի թէ Վաղղկոյ հիւպա-
տոսին խնդրանաց համեմատ անցեալ
տարուան պէս դարձեալ զօրք պիտի
տար : — Այն, առայց բռեշխր : — Տու էք
մնաս շունի ըսի . թող գայ զօրքը վա-
նուցս դիմացը շարուի , առաւօտուն
Հիւպատոսին գալու միջոցները ես
անձամբ վար կ'իջնամ , զկնի զօրաց
գլխաւորը բարեւելոյ՝ կ'ըսեմ իրեն .
Ով խրկեց զձեզ , զօրապետ տէր , և
ինչ պաշտօն կատարելու եկած էք
հոս . ՚ի հարկէ պիտի ըսէ , հրամա-
նաւ Ասեմ . Փաշային եկած եմ , որ
Վաղղկոյ հիւպատոսին գալու ատեն
զօրքերս բարեւ բանեն ՚ի պատիւ ե-
րեսաց նորա : — Բաց այս երկու կտոր
հրամաններէ՝ ուրիշ հրաման ունիք
ձեր Ասեմ . Փաշայէն , կը հարցնեմ
իրեն , ՚ի հարկէ պիտի ըսէ՝ ոչ . ու-
րեմն , զօրապետ տէր , դուք միայն

ձեզ հրամայեալ պաշտօնը լաւ կատա-
 րեցէք ամենայն զգուշութեամբ, և
 եթէ ուրիշ բան պատահի մեր և Վա-
 տինաց մէջ ձեր հոս եղած ժամանակ,
 կը խնդրեմ միջամտութիւն չընէք,
 վասն զի ինչպէս ձեզ ձեր տիրոջմէ
 տրուած պատուէրը ընդունելի է և
 պարտաւոր էք ըստ այնմ դործել և
 հսկել, և ես ձեզ նման զօրապետ մի
 եմ մի և նոյն մեծազօր Տէրութեան
 կողմէն ընդհանուր ազգիս հաճու-
 թեամբ ազգային սեպհականութիւն,
 ներս պահպանելու և հսկելու հա-
 մար. իմ վեհափառ Տէրս թագաւո-
 ըրս իւր հրովարտակովը զիս նուա-
 տըս այս բոլոր սեպհականութեան
 վրայ Պատրիարք և զօրապետ կարգած
 է. և սաստիկ պատուէր տուած է որ
 իմ ազգային իրաւունքներուս վրայ
 հսկեմ, վասն զի իւր իրաւունքները
 կը սեպուին՝ քանի որ ես անոր ողոր-
 մած հովանաւորութեան թեւերուն
 տակն եմ զկնի Աստուծոյ : —

«Օրապետաց այսպէս ըսելէս ետ-
 քը պէտք եղած պատրաստութիւն»

ներն կը տեսնեմ, նոյն հիւսպատոսին
 դարձեալ համազգեստով և աթոռով
 գալը իմանալնուս պէս՝ թարգմանս կը
 խրկեմ իրեն ըսելու թէ՛ Պատրիարք
 բարեկամնիդ լուր կուտայ իմ բեր-
 նովս թէ, ինքը (Օսմանեան Ա Եհա-
 փառ Թագաւորին հսպատակն է, եր-
 բէք չուղեր որ Հայոց ազգին իւր վը-
 րայ ունեցած հաւատարմութիւնն
 ամենափոքր բծով անգամ ազարտել,
 այր վասն չկրնար ձեր Ա սեմութիւնն
 այսպիսի սլաշոճնական հանդերձիւ-
 (ունիֆօրմայով) և աթոռով բնդու-
 նիլ, եթէ պարզ հագուստով կը բա-
 րեհաճիք զմեզ պատուել՝ հրամայե-
 ցէք: Այլ թէ զկնի այսր դարձեալ շա-
 րունակէ իւր գալուստը, խոկոյն լուր
 կուտամ պատրաստած մարդկանց որ
 վանուցս երկաթեայ դուռն փակեն,
 բանալիքներն ինձ բերեն, ինչպէս ը-
 րաւ մօտ տարիներս իրեն սեփհական
 եղած Ատին եկեղեցւոյ Պատրիար-
 քը, սուրբ Յարութեան դուռն ա-
 նոր երեսին փակել տալով հանդի-
 սաւոր օր մը նոյն հիւսպատոսին կար-

դէ դուրս զօրք բերելուն համար :

« Եւ որ ալ վերջը դէշ եկաւ, ըսաւ Վսեմ. Փաշայն, այդպէս ալ ազէկ չէ՝ — Եւ ուրեմն, ըսի, ես բոլոր միաբանութիւնս ժողովեմ իմ սեփհական վանքէս դուրս ելլեմ, թող Վատինք դան տիրապետեն, վասն զի այս ձեր բռնած ընթացքը այդ ըսել է. քանի որ դուք, որ այսօր իմ Վէհ. Թագաւորիս ներկայացուցիչն էք և պարտիք իմ այս տագնապիս մէջ զիս ամենայն կերպիւ պաշտպանել, դուք ոչ կամիք, և ինձ ոչ թոյլ տաք իմ սեփհականութիւնս պաշտպանելու համար ընելիքներս ընել : —

« Դարձեալ Վսեմ. Փաշայն բարեմտութեամբ կ'աշխատէր իւր թարգմանին հետ զիս համոզելու, բայց քանի որ իրաւունք մի կորսնցնելով պիտի ըլլար, իմ համոզուիլս ալ անկարելի էր, և անկարելի եղաւ :

« Դարձեալ ստիպեալ Վսեմ. Փաշային այս խաղաղասիրական միջոցէն, որ երբէք չէր ուզեր գիմագրութեան նշոյն անգամ ցոյց տալ Վա

տինաց կամ հիւսպատոսին, սարտա-
 ւորեցանք երրորդ եղանակ մի եւս
 մտածել, և ասացի. — Վաղուեան օր
 լուր կուտամ Ձեր Վսեմութիւն թէ՛
 Վատինք պիտի գան մեր եկեղեցին
 սաշտօն կատարելու. այսուհետեւ
 անոնց վրայ վստահութիւն չունիմ,
 քանի որ այսպէս անիրաւ յարուց-
 մունքներ կ'ընեն. ոյր վասն վաղուեան
 օրը ինձ տասն հատ քաղաքապահ զօրք
 շնորհես վանուցս դուռը գտնուին.
 այսպէսով Սեծ. Հիւսպատոսին ալ
 եկած ժամանակը բարեւ ալ բռնելու
 զօրք խրկելէն կ'ազատիք. Վայց երբ
 Վ. Հիւսպատոսը ձեզմէն զօրք ուզէ,
 պէտք է ըսէք՝ որ Հայոց Վատրիարքը
 լուր խրկած էր որ այսուհետեւ Վա-
 տինաց վրայ հաւատարմութիւն չու-
 նիմ, վասն որոյ վաղուեան օրը ինձ
 տասն հատ քաղաքապահ զօրք շնորհք
 ըրէք՝ և խրկեցի. և ահա հան զօրք
 կան. նորին Վսեմութիւնն ալ եթէ
 երթալու ըլլայ՝ բարեւ ալ պիտի բռ-
 նեն, սւրիշ զօրքի կարօտութիւն չու-
 նիք ըսելով զօրք տալէն կ'ազատիք.

զսւր տեղը Տէրութեան զօրքերն ալ
չէք յոգնեցըներ :

«Վաւ է այս եղանակն, ըսաւ Վսեմ:
Փաշայն զօրաց մասին, այլ Հիւսպա-
տոսին օնիֆորմայով գալուն և աթոռ-
քերելուն մասին ինչ պիտի ընէք և
ինչ եղանակ պիտի բանեցնէք, ա-
տոնք ալ այսպէս դիւրին կերպիւ-
պէտք է լուծել: —

«Վսացի, այն երկու տեսակ պաշ-
տօնական անիրաւութիւնքն ուրիշ
միջոցաւ չեմ կրնեք լուծել, եթէ ոչ
վերայիշեալ եղանակաւ, զոր այժմ
պատմեցի Ձեր Վսեմութեանը: Վ-
տոր լուծումը Պ. Հիւսպատոսին ձեռ-
քն էր, և շատ դիւրութեամբ եթէ
կամենար՝ և եթէ իրեն բարեկամին
ձեռօք լուր տուած ատենս յանձն
առնէր այնպէս առնել, նոյն խնդիրը
իսկոյն իր դժուարութեան մէջ ինքնի-
րեն պիտի լուծուէր. այլ նա չկամե-
ցաւ. ոյր վասն պէտք է՝ ինչպէս վերջ
ըսի, այնպէս զինքն ալ և իր պաշտօ-
նական աթոռն ալ ետ դարձնեմ. ա-
տոր ուրիշ միջոց չեմ կրնար գտնալ,

և կը խնդրեմ որ ալ զիս ասկից աւել
 լի զիջում ընելու չատիպէք. չպիտի
 կարենամ ընդունիլ, վասն զի մեծ վը-
 տանգ կայ իմ ազգային սեփհականու-
 թեանս և Տէրութեանս պատուոյն,
 որոց և ոչ մին կրնամ զոհել՝ առանց
 Տէրութեանս և Աղգիս ամբողջու-
 թեանը դէմ մեղանշելու: —

«Վերեմն, ըսաւ Վսեմ. Փաշայն,
 այդ ձեր զօրք խնդրելու համար խոր-
 կելիք խնդիրդ այս իրիկունէն խրկե-
 ցէք, վաղուեան չմնայ:» Եւ շատ չան-
 ցաւ ոտք ելաւ երթալու: Եւ դար-
 ձեալ կրկնեցի որ երբ Պ. Հիւսպա-
 տոսը զօրք ուղէ իրենմէ, վերի ըսա-
 ծիս պէս ճիշդ ըսէ թէ՛ «Հայոց Պատ-
 րիարքը լուր խրկեր էր որ վաղը Վա-
 տինք մեր վանքը պիտի գան, այսու-
 հետեւ անոնց վրայ վստահութիւն
 չունիմ, ինձ տասն հատ քաղաքապահ
 զօրք տուր, և ես խրկեցի. և թէ՛
 Պ. Հիւսպատոսը թէ՛ որ երթալ կրբարե-
 հաճի, պատուէր տրուած է անոնց
 որ բարեւ ալ բռնեն, ուստի ուրիշ
 զորաց կարօտութիւն չկայ:» Եւ յսպե-

սով բաժնուկեցաւ Վսեմ . Փաշայն
բարեմաղթելով որ խաղաղութեամբ
գլուխ ելլէ գործս :

«Վիջոցը շատ չանցաւ թարգմանս
խրկեցի նոյն քաղաքապահ զօրքերը
հետեւեալ աւուր համար խնդրելու .
գնաց եկաւ թարգմանս ըսաւ՝ վաղը
ժամը վեց ու կէս կամ եօթնին (Վար
Լյագոււպ) սուրբ Յակովբայ վանուց
գուռը պիտի գտնուին զօրքերը ըստ
խնդրանաց ձերոց :

« Հետեւեալ օրը ժամը եօթնե-
րորդին տասն զօրք քաղաքապահ եկան
կանգնեցան վանուցս դրան առաջը ,
երբ Վատինաց ժողովուրդն ալ հետ-
դհետէ գալ սկսած էին , նոյնպէս և
կարգաւորք և անկարգ միաբանք նու-
ցա , և հանդարտութեամբ կատա-
րելով երեկոյեան պաշտամունքը՝ ըստ
սովորութեան իւրեանց մեկնեցան ,
թէ և առանց պզտի գժտութեան մի
չանցաւ դարձեալ նոյն երեկոյեան
պաշտօնն ալ . վասն զի իւրեանց շար-
ժական փոքր երգէսնը, զոր հետերնին
բերելով սուրբ Վլսադրի դրան ետեւը

կը դնէին միշտ, այս անգամ դասին մէջ զետեղած էին: Այս որ լսեցի՝ իսկոյն դուրս հանել տուի առաջին տեղն դնելու. թէ և այս փորձն ալ առաջին անգամը չէր, ուրիշ անգամ եւս ըրած էին որ և իցէ նպատակաւ, այլ միշտ դուրս հանուած է:

«Միւս առաւօտ ժողովուրդն երբ սկսան գալ, պատարագի ներկայ գտնուելու, և ես կ'ըստասէի թէ արդեօք Պ. Հիւպատոսը պիտի գայ դարձեալ ունիֆօռմայով, քանզի իմացայ որ իմ քաղաքասպահ զօրք ուղեկէս զկնի, Պ. Հիւպատոսն ալ դարձեալ կանոնաւոր զօրք ուղած է. մեծապէս շնորհակալ եմ Սեմ. Նաղիֆ Փաշայէն որ վերի ըսածնիս պէս ճիշտ պատասխանած է իրեն: Այլ ես պէտք եղած պատրաստութիւնները կարգի դնելէս ըզկնի, ինչպէս յիշեցինք վերը, Պատրիարքարանին պատուհանէն նստեալ կը դիտէի Պ. Հիւպատոսին գալուստը, և թարգմանիս ալ պատուէր տրւած էի որ եթէ գալը իմանայ, քիչ մի հեռու անոր դիմացն երթայ զինքը

այն հազուստով և սրաշտօնական ա-
թուով չընդունելս իմացընէ :

«Շատ չանցաւ Վաղղիոյ հիւպա-
տոսարանին գանչելէրը և թարգմանը
երեւցան և ուղղակի իմ քովս եկան :
Սկիի սովորական տեսակցութեան ,
ըսին թէ՛ Պ. Հիւպատոսը ձեր որ-
սխաութիւնն կը հարցընէ , և ինքն
անձամբ պիտի գար Վատարագին ներ-
կայ գտնուելու , այլ փոքր ինչ տկա-
րութիւն ունեցաւ , վասն սրոյ զմեզ
խրկեց իր կողմանէ Ձեր Սրբազնու-
թեան հետ տեսակցելու , և այն :

«Նսացի մեծապէս շնորհակալ եմ
նորին Յարգութենէն , որ բարեհա-
ճեցաւ իր տկարութեան մէջ անգամ
զմեզ չմոռանալու , իսկ ես այսպէս
չէի ուզեր , այլ կ'ուզէի որ Պ. Հիւ-
պատոսը այսօր ըրածը երանի թէ քը-
սան օր յառաջ ըրած ըլլար , երբ իր
միակ բարեկամին հետ առանձին ի-
րեն լուր տուի գեռ միայն Նստուած
գիտէր , իրեն բարեկամը եւ ինքը .
այն շնորհքը ինք բուռն զօրութեամբ
սրաշտօնական կերպով գործածել ու-

զէց Վատին կրօնաւորաց հաճոյանալու համար, և ելաւ կոյր զկուրայն պաշտօնական կերպարանք սուաւ:

«Վ՝յժմ ձեր գալը Պ. Հիւպատոսին կողմէն, և մեր որպիսութիւնն հարցընելը և Պ. Հիւպատոսի տկարութեան պատճառաւ չկրնար գալը իմացընելնիդ, նաեւ այլ և այլ ձեւերով խօսելնիդ գիտեմ բոլորն ալ բուլիդիքայ են, և այն՝ Աւրուպիոյ բոլիդիքայ: Վտիք ըրէք ուրեմն, մենք թիւրք եմք, և թիւրքիացի, և ()սմանեան մեծազօր Այսսեր ողորմած թեւերուն հովանաւորութեան տակ պատասպարեալ՝ ազատ ունելով մեր կրօնական պաշտամունքները: Մեր բոլիդիքայն ուրիշ է, այսինքն, մենք խօսքը ասդին անդին դարձընել չենք գիտեր, ուստի մեր բոլիդիքն է՝ վերջը ըսելիքնիս առաջ ըսել, որ սրտի մաքրութենէ յառաջ կուգայ. ըսեմ ուրեմն ձեր յարգութեանցը:

«Ի՞նչ եղաւ, և ի՞նչ յարգ կրնայ ունենալ հիմայ այս Ձեր խրկուիլը մինչ այսօր սուրբ Արուսաղէմի բոլոր

քնակիչք իմացան և գիտեն, որոնց մէջ
 են նաեւ Աւրուսիոյ բոլոր տէրու-
 թեանց Հիւսպատոսները, թէ ինչ անց-
 քեր անցան . ես շուղելով մեր բա-
 րեկամութեան և սիրոյ կապը խղել,
 իմ պարտաւորութենէս աւելի զի-
 ջում ընելով իրեն լուր տուած էի
 կանուխկեկ, որ առջի տարուան ըն-
 թացքը չբռնէ, փոխանակ զի պար-
 տաւորութիւն ունէր նա գոնէ մար-
 դասիրութենէ ստիպեալ քանի որ տա-
 նուտէրը տունը չէր գտնուեր, նոյն
 տան պատիւը պահել. այլ նա ոչ թէ
 միայն այս չըրաւ, այլ գրգռեալ Աւ-
 տին կրօնաւորներէն, Հայոց ազգին
 վեհանձնաբար իր միակ եկեղեցւոյ
 մէջ պատարագելու համար ըրած ջը-
 նորհքը, որ իրեն միայն բարեմտու-
 թեան և անխարդախ եղբայրսիրու-
 թեան արգասիքն էր, զայն չարաչար
 գործածել ձեռնարկեց, մինչ ես Աւ-
 գիպտոս էի, առանց մտածելու և
 առանց խնայելու թէ՛ այս Ազգը այ-
 սօր Օսմանեան բարեխնամ Ապսեր
 հպատակ են, իմ նոյն վանուց դու-

ուր դորք տանելս, իմ ունիՖորմայով
 երթալս, իմ սրաշտօնական Աթոռ
 տանիլս, նոյն աղգին իրաւանց կը
 գալի, անոր հարազատ հպատակու-
 թեան վրայօք կասկած կուտայ : Այլ-
 բէք չուզեց մտածել ձեր Պ. հիւ-
 պատոսը, այլ միայն Ատիս կրօնա-
 ւորներէն գրգռեալ անոնց կամքը
 կատարել և անոնց աչքին հաճոյաւ
 նալ ուզեց, որ վասն այս ատիճան
 իմ սիրտս վշտացուց, որ պարտաւո-
 րեցայ այսօք փոխանակ ամենայն սի-
 րով տեսակցելու և յարգանքներ տա-
 լու ձեզ, իմ սրտիս վերքերը բանալ :
 — Այլբէք այդ մտադրութիւնն չունի
 Պ. Հիւպատոսը, ըսաւ գանչելէրը,
 և միշտ կը սիրէ զձեզ, եւ ձեզմով
 բոլոր Հայոց աղգը, և պարտաւո-
 րութիւն կը ձգէ ձեր վրայ որ կա-
 րելոր պարագայի մէջ իրեն դիմէք,
 և ամենայն սիրով պատրաստ է օգ-
 նել ձեզ, և թէ՛ կարելի եղածները
 կատարելէ զինի՛ անկարելի համար-
 ւածներն անգամ կարելի եղածին չափ
 պիտի աշխատի որ հնարաւոր ընէ : —

«Մտացի . Պարոնայք , ձգենք անկա-
բեղիններն հնարաւ որել , հասարակաց
առածը կ'ըսէ . «գործք քո դքեզ գտլեն,
և ոչ քո բերան» Եւս գործը որ կա-
րելի էր և ամենակարելի և խիստ դիւ-
րին , և չքաւ , ինչպէս հաւատամ թէ
անկարելի եղածներն անգամ հնարա-
ւոր ընէ . խնդրեմ պատասխան տը-
ւէք ինձ , ընդհանուր Հայոց ազգին
միակ սեփհական եղած վանքին դի-
մացը կանանաւոր զօրք բերելու , ինքն
ունիթումացով և պաշտօնական աթո-
ւով գալու անցեալ տարի՝ ինչէն ըս-
տիպուած էր , և մինչեւ ցայսօր տես-
նուած էր և լուած էր , և դու բա-
րեկամ (Հաննա Վառլային *) իմ մի-
աբանիլս այս սուրբ Եթոնն ՉՅ տա-
րի է , ես միայն նոյն միջոցը գիտեմ , և
երբէք այսպէս պաշտօնապէս գալ եր-
բէք տեսած չեմ , իսկ դուք բնիկ Ա-
րուսազեմացի էք , և կրօնիւ Վատին ,
քանի՞ տարի է որ խելքերնիդ կրհաս-
նի , դոնէ քսան կամ երեսուէն տար-

*) Գաղղեոյ հիւպատոսարանին Թարգմանն է ,
բնիկ Երուսազեմացի , իբրև 60—65 տարեկան այր :

ուան ծանօթութիւն չէք կրնար տալ մեզի, ըսէ գոնէ որ ձեր քանչեւէր Պարոնը համոզուի: —

«Ոչ թէ, ըսաւ Հաննա Վառլոն, քան և երեսուն՝ այլ և քառասուն և գուցէ յիսուն տարուան ծանօթութիւն կրնամ տալ, որ երբէք եղած չէր, ոչ զօրք բերել, ոչ ունիֆորմացով գալ և ոչ սլաշտօնական ասթու բերել, և ոչ իսկ ամեն տարի հիւպատոսն կուգար, այլ երբեմն՝ և այն իրեն հասարակ հագուստով, ճշմարիտը այս է, և ամեն մարդ գիտէ այսպէս ըլլալը: —

«Քանի որ դուք բնիկ Ալբուսադէմացի ըլլալով, և քիչէն քիչ՝ քառասուն տարւանը ճիշտ գիտնալով որ երբէք այսպէս արարք մը տեսած չէք, ըսէ ուրեմն, ձեր Պ. Հիւպատոսը ինչէ՞ն ստիպեալ այսպէս յանդուգն ձեռնարկութիւն ըրաւ: —

«Իարձեալ հարցուցի նոյն թարգմանին, թէ «նոյն քառասուն կամ յիսուն տարուան մէջ զոր դուք լաւ գիտէիք, երդմնեցուցանեմ զձեզ Ա՞ստուած կենդանի և ՚ի գլուխ զա՞

ւակացդ , թէ Հայոց Պատրիարքաց ,
 թէ համայն միաբանից , թէ բոլոր երու-
 սաղէմաբնակ Հայ ժողովրդոց , և թէ
 նոյն աւուր պատահած ուխտաւորաց
 կողմանէ՝ մէկնախառնիք , հայհոյանք ,
 անպատուութիւն , խուսիւթիւն ,
 գոնէ մէկ փոքր պակասութիւն մի
 տեսած էք արդեօք . ես սյո Չ՞ տար-
 ւանքս մէջ չեմ յիշեր և հոգւով կը
 վկայեմ , դուք ձեր քառասուն և յի-
 սուն տարիներուն մէջ պատահածք
 ըսէք և կ'ուզէք իմ տեսած Չ՞ տա-
 րուան համար ալ վկայեցէք եթէ
 բան մը պատահած է և կրնաք վկայ-
 ել : —

«Քանի որ իմ խելքս կը հասնի , իմ
 մանկութենէս ՚ի վեր , ըսաւ Հաննա
 Մառլոյ , համարէ թէ ամէն տարի
 կ'երթամ կուգամ նոյն օրը , ոչ թէ
 վերը ձեր յիշածները չտեսայ , այլ և
 ոչ ամենափոքր պակասութիւն ան-
 գամ չտեսայ և չտեցի . այլ ընդ հա-
 կառակը մեծ պատիւ , յարգութիւն ,
 մարդասիրութիւն կը տեսնայինք և
 կը վայելէինք նոյն օրը ազգովին՝ աւե-

լի ճիշդը ըսեմ Չեզ, նոյն աւուր
 մեր տեսած բոլոր յարգանաց և ա
 մենայն հանգստութեանց համար մենք
 Վատինքս ազգովին զարմացած ենք
 թէ, ասոնք ինչ բարի և մարդասէր
 մարդիկ են որ այսքան ատենուան
 մէջ և ոչ փոքրիկ անարգութիւն ան
 գամ տեսած չեմք. արդեօք ասոնց
 մէջ խռովարար, յանգուգն երիտա
 սարդներ ևն մարդիկ չկան. այս վան
 քը եկած օրերնիս մեր վայելած հան
 գըստութիւններն և ապահովութիւ
 նը շիտակը խօսելու համար՝ մեր ե
 կեղեցիներուն կամ վանքերուն մէջ
 տեսած և վայելած չեմք: —

«Նա մեր պէտք եղած պատիւը և
 յարգանքը տալէն զկնի թէ՛ իրենց և
 թէ՛ Պ. Հիւսպատոսին, ելան գնա
 ցին ՚ի տեղիս իւրեանց: Նա զկնի
 Վատինաց պատարագին վերջանալոյն,
 բոլոր կղերնին վեր հրաւ իրեցինք, ինչ
 պէս միշտ կ'ընէինք. եկան նաեւ ա
 մենեքին, առանց բառ մը անգամ ար
 տասանելոյ մեր նոյն անց բերուն վը
 րացօք, մարդասիրաբար և ամենայն

սիրով պատուեալ 'ի մէնջ գնացին 'ի վանս իւրեանց :

«Ահա այսպէս վերջացաւ , Ա սեմ .
 Միւնիֆ էֆէնտի , այն անցքը , այն
 զօրք բերելնին համազգեստով եւ
 պաշտօնական աթոռով Պ . Հիւ-
 պատոսին դալը նոյն օրը , թէ եւ
 երկարատեւ եղաւ , և Չեր պատուա-
 կան գլուխը ցաւցուցի , բայց իմ վի-
 ռաւորեալ սրտիս ալ սիրտիանք եղաւ .
 նա մանաւանդ , որ դուք խնդրեցիք
 և յօժարեցաք այս գործին վերաբե-
 րեալներն ամենայն պարագայիւք լը-
 սել : » Հառ գոհ եղան ասոր համար
 թէ Ա սեմ . Ապի փաշայն եւ թէ՛
 Ա սեմ . Միւնիֆ էֆէնտին , և ըսին
 թէ՛ 'ի վաղիւ Ղամասկոսի Պ . Հիւպա-
 տոսն ալ պիտի գտնուի , դուք ալ
 եկէք դարձեալ այս խնդրոյն վրայօք
 պիտի խօսիսք : Տեսնանք անոնք ինչ
 կ'ըսեն , և դեռ դուք ինչ կ'ըսէք :

Սեր շնորհակալութիւննիս մա-
 տուցանելով բաժնուեցանք :

Ետեւեալ օրը դարձեալ ըստ
 առաջին աւուր հրաւիրանաց սահմա-
 նեալ ժամուն ներկայացաւ սրբա-
 զան Պատրիարքն Վսեմ. Վալի փա-
 շային և Միւնիւֆ էֆէնտիին. հոն
 էր նաեւ Վամասկոսի Վազղիական Պ.
 Հիւպատոսը : Օկնի սովորական տե-
 սութեանց՝ հարցուց Վսեմ. Միւ-
 նիւֆ էֆէնտիին և ըսաւ. « Բաթրիք
 էֆէնտի. քանի որ այդքան ժամանակ
 նոյն շնորհքը վեհանձնաբար ըրած էք
 Վատիկաց, և դուք իսկ ըստ ձեր խոս-
 տովանութեան՝ ձեր պատրիարքութե-
 միջոցին ալ վեց տարի սիրով շարու-
 նակած էք, (ի բաց առեալ երկու
 տարի յառաջ Նազիֆ փաշային օրովը
 պատահած անցքերը,) արդեօք կարե-
 լի չէ՞ որ դարձեալ նոյնը շարունակէք
 և սիրոյ կապը այդպիսի դժտութեամբ
 չխզէք : »

Արդէն ձեր մեծութեան երեկե-
 ան օրը պատմեցի մի ըստ միջէ, և
 կարծեմ որ գլուխնիդ ալ ցաւեցաւ,
 արդեօք կ'ուզէք որ Պ. Հիւպատոսին
 ներկայութեամբը նորէն լսէք : Կ'ա-

դաչեմ, քանի որ նուստու գաղղիարէն
 չեմ գիտեր, դարձեալ ձեր մեծու-
 թիւնը պիտի թարգմանէ, ըստ որում
 ուրիշ մարդ ալ չէք ընդունիր այս
 դատերուս մէջ, ուստի կ'աղաչեմ
 դուք ձեզէն պատմեցէք Պ. Հիւ-
 պատոսին երեկեան աւուր ձեր Վսե-
 մութեան ըսածներս, որով հարազատ
 հպատակի մը վրայ պարտք մը աւել-
 ցուցած կ'ըլլաք: 7

Ըյս միջոցին Վսեմ. Միւնիւֆ
 էֆէնտին կարելի եղածին չափ հաս-
 կցուց օր յառաջ սրբազան Պատրիար-
 քին խօսածներն, և տեղ տեղ Վսեմ.
 Վալի փաշայն եւս կը յիշեցնէր նայն
 նիւթին վերաբերեալ տեղեկութիւն-
 ներէն պակաս մնացածներն:

« Պ. Հիւպատոսը կը խնդրէ, ը-
 սաւ Վսեմ. Միւնիւֆ էֆէնտին, որ
 այս գործին սիրով վերջ մը տամք:
 Վատինք դարձեալ շարունակեն իրենց
 սովորութիւնը, և ես սաստիկ պատ-
 ւէր կուտամ երբէք կարգէ դուրս
 բան մը չընելու ձեր իրաւանց դէմ,
 նորանոր բաներ աւելցնելով ընդդէմ
 սովորութեան: »

— Եւ ճապէս շնորհակալ եմ Պ. Հիւ
 պատոս, ձեր բարեսրտու թե՛նէն, ըսաւ
 Ս. Պատրիարքը, որ սուրբ եկեղեցւոյ
 պաշտօնեաներն, որոնք սիրոյ և խա
 ղազու թեան օրինակ ըլլալ պարտաւոր
 են, միշտ դուք զնոսա ՚ի խաղաղու
 թիւն կը կոչէք. այլ խաղաղութիւնն
 և սէրն միշտ երկու կողմէն պէտք է
 հաւասարակչիւ ըլլայ. վասն զի, որ
 սիրուի և ոչ սիրէ, բռնաւոր է այն
 պիսին, և որ սիրէ, և ոչ սիրուի, նահա
 տակ է այնպիսին: Ահա նոյն պարտա
 ւորութիւն էր, որ զիս կը պարտաւորէր,
 ոչ թէ միայն սիրով եղած ժամանակ
 նիս, այլ և անոնցմէ մեզի թշնամութիւն
 անձրեւի պէս տեղացած ժամանակն
 անգամ, ինչպէս յառաջագոյն պատ
 մածներէս ալ կրնաք մակաբերել:
 Աոյնը ըրած էին իմ նախորդներս ալ,
 զնոյն և ես գործով ցոյց տուի իմ այս
 վեց տարի Պատրիարքութեան միջոցին՝
 իմ նախնեաց օրինակին հետեւելով,
 և համբերեցի անոնց յանիրաւի ըրած
 զրկողութեանց, բայց անոր փոխա
 ընէն միշտ ցաւ և խառովութիւն յա

բուցած են մեզ . ուրեմն ի՞նչպէս կարելի է , այսպէս յայտնի թշնամիի մը , որուն այսօր բոլոր թշնամութիւնն և բրած չարիքներն արևի պէս յայտնուեցաւ , կրկին անգամ թոյլ տամ որ գայ իմ սեփհական եկեղեցւոյս մէջ զիս նախատէ , զիս այսպանէ , և իմ անսխալ և անմահ Արարչիս նուիրեալ սուրբ սեղանոյն վրայ , սխալական և մահկանացու մարդը անսխալ քարոզէ , ես զնոյնն իմ ականջովս լսեմ ՚ի գայթակղութիւն համայն ազգայնոցս : —

Պ . Հիւպատոսը պատասխանեց .
 « Պապին անսխալութիւնն ձեզ ամենեւին մնաս մը չունի . եթէ մնաս մը կայ՝ մեզի է , մենք պէտք է մտածեմք և պատասխանեմք կամ բողոքեմք . ի՞նչ կ'ըլլայ տարին մի անգամ ձեր եկեղեցին պատարագ մը ընելով , մանաւանդ որ այսքան ատեն շարունակ բրած են և իրաւունք տուցած » :

— Պ . Հիւպատոս , կրկնեց Ս . Պատրիարքը , Պապին անսխալութիւնն ինձ յայտնապէս մնաս մը չունի , վասն զի

Հայոց ազգը իրեն համար Պապ ունի,
 ուրիշ Պապի կարօտ չէ . այլ կը հարցը-
 նեմ ձեր Յարգութե, ի՞նչու Վաղղիոյ
 կայսրը չընդունեց անոր անսխալուին,
 ի՞նչու նոյն ժողովքին հսկելու համար
 յատուկ մարդ խրկեց . աւելի զար-
 մանալին ըսեմ, մեր մեծազօր (Սմա-
 նեան տէրութիւնն ի՞նչու համար ՚ի
 լուր աշխարհի բողոքեց անոր անսխա-
 լութեան դէմ, և չընդունեց զայն,
 մանաւանդ որ ինքն Սահմետական ըլ-
 լալով երբէք անկից կախում չունէր,
 ի՞նչու ըրաւ, ՚ի հարկէ այդ անսխա-
 լութեան խնդրոյն տակ քողաքական
 գաղտնիք մի նշմարեց : Վայց Պապին
 նպատակը ի՞նչ էր ուրեմն անսխալ ըլ-
 լալու համար այնքան աճապարել՝ աշ-
 խարհաժողով ընել . և ի՞նչէն ստիպ-
 ւեցաւ Հռովմայի եկեղեցիէն դուրս
 եղած բոլոր քրիստոնէից եկեղեցիներն
 անիծելու և նզովելու, և անոնց ան-
 մեղ ժողովուրդները, և միանգամայն
 օր եկեղեցիներն հերձուածող և հե-
 րետիկոս անուանելու . և ի՞նչ հարկ
 կայ ուրեմն նոյն անիծուած և նզով-

ւած, մէկ խօսքով հերետիկոս կոչուած
 եկեղեցին գալու և պատարագելու
 համար այսքան իրար անցումներ լը
 նել և մեր բարեխնամ Տէրութեան
 պատուական գլուխը ցաւցընել : Ար
 հարցնեմ ձեզ, Պ. Հիւպատոս, ար
 դեօք այս շարժմանս տակը դարձեալ
 դադտնիք մը չկայ, մեզ Հայոցս հա
 մար վտանգ մը չըլլալուն կրնա՞ք երաշ
 խաւորել, թէպէտ և ատենն անցաւ
 երաշխաւորելու, վասն զի Ատինք
 իրենց վարմունքովը ամեն բան յայտ
 նեցին, անոնց միտքը իմանալու հա
 մար աշխատանք չթողուցին մեզի : —

Ա՛տեմ, Ա՛լի փաշայն և Սիւնիւ Ֆ
 էֆէնտին Ս. Պատրիարքին այս ըսած
 ները մի ըստ միջէ Պ. Հիւպատոսին
 թարգմանելէ զկնի, իրենք ալ իրենց
 կողմէն և երբեմն Պ. Հիւպատոսին
 ըսածներն ալ Ն. Արքագնութեան կ'ի
 մացնէին, սա մտքով թէ՛ եթէ կարելի
 է, այս գործին վերջ տրուի երկու
 ազգաց մէջ սէր և խաղաղութիւնը
 նորէն հաստատուելով :

Պատասխանեց Ս. Պատրիարքը, «Պ.

Հիւսիստոս ձեր այս առաջարկածը
քրիստոնէական պարտաւորութիւնն
մ'է, զայն ես արդէն գիտեմ, և գիտ-
նալուս համար էր որ այս վեց տարի
Պատրիարքութեւ շրջանին մէջ այսքան
վշտաց և զրկողութե համբերեցի, բայց
մեր քրիստոնէաբար համբերութիւնն
ձեր կարգաւորաց աւելի առիթ տուին
կարծելոյ թէ՛ մենք իրենցմէ կը վախ-
նամք. քսէ լիցի, երբէք վախ մը չու-
նիմք մեծազօր Տէրութեանս շնորհիւ,
որ գիտէ արդարապէս հսկել իւր հա-
րազատ հպատակաց իրաւանց վրայ ։

Եւ յովին արձակման ժամանակը
մօտ էր երբ Վսեմ. Վլալի փաշայն
ուրք ելլալով ըսաւ. « Բաթրիք տօս,
տուժուղ, եարբնքի կիւն պաշկայ պա-
գըլաճագ իշէրիմիղ վար. լաքին պա-
գաղամ եարբն ագչամ մը օլուր՝ եա-
գուտ օպիր կիւն միւ օլուր, խապար
վերիբիղ, սուլուրուպ կէլէսինիղ վե
պու իշէրէ պիր գարար վերէլիմ ։ »

Արբէր պատրաստուէին մեկնելու,
Պ. Հիւսիստոսը դարձաւ ըսաւ Վը-
սեմ. Վիւնիւֆ էֆէնտիին. « Ալլանդ-

րեմ ըսէք Հայոց պատրիարք մեր բա-
րեկամին որ ներողամիտ ըլլայ՝ մինչեւ
ցարդ իրեն տեսութեան չը գնալուս .
կը փափագիմ երթալ տեսնուիլ, ինչ
պէս որ սարտաւորութիւնս ալ է : »

— Ձեր գալէն յառաջ մենք պար-
տաւոր էինք, Պ. Հիւսպատոս, ը-
սաւ Սրբազան Պատրիարքը, ձեր բա-
րի գալուստը շնորհաւորելու գալ,
մանաւանդ ձեր սուրբ Արուսաղէմ
մտնելու օրը անգամ սարտաւոր էի
թարգմանս և եասախաձիս ձեզ դի-
մաւորելու խրկելու, եթէ Ատինաց
վանքէն կամ սուրբ Արուսաղէմի Վաղ-
ղիական Պ. Հիւսպատոսի կողմէն մեզ
լուր տրուած ըլլար, ոյր վասն ձեր
ներողամտութիւնն կը խնդրեմ յայտ-
նելով ձեր Յարգութեան՝ որ միշտ
պատրաստ եմք զձեզ պատուելու
ըստ կարեացս, վասն զի այլ է քաղա-
քականապէս տեսակցիլ պատուել և
պատուիլ, այլ է սեպհական իրաւանց
վրայ խօսակցիլ և նորա համար դատ
վարել : —

« Հնորհակալ եմ մեծապէս ձեր

այս օրինաւ որ միանգամայն ժարդա-
 սիրական խօսակցու թէնէ, պատասխա-
 նեց Հիւպատոսը, և այս խօսակցու-
 թիւններն ինձ մեծապէս յոյս կուտան
 որ, այս գործոյն խաղաղասիրական
 կերպիւ վերջ մը պիտի կրնամք տալ,
 և երկու կողմը գոհ ընելո՞ւ :

— Ա՛յդ իսկ է, Պ. Հիւպատոս, իմ
 փափաքս ալ, բայց առանց մէկուն
 իրաւանցը դպչելու պայմանաւ, երբ
 արդարու թեամբ իւրաքանչիւրոց ի-
 րաւունքը կը յայտնուի և կը ստու-
 գուի, գործը ինքնին կրնայ վկայել
 որ, ով է զրկողն և ով է զրկեալն, իմ
 սրտիս մէջ եղած վերքերը չեմ կրնար
 այս նեղ միջոցին ձեր Յարգութեան
 յայտներ, մանաւանդ որ Վսեմ. Միւ-
 նիֆ էֆէնտիին ալ բաւական նեղուի-
 տուած պիտի ըլլամ իմ խօսածներս
 ձեզ թարգմանելու. միայն սա կ'ա-
 ղաչեմ, քանի որ Վսեմ. Վալի փաշայն
 և Միւնիւֆ էֆէնտիին և ձեր Յար-
 գութիւնն հոս էք, որ մը յանձն առէք
 միասին Միօն լերան վրայ գտնուած
 երեք աղգաց գերեզմանատուններն

աչքէ անցնելու և անոր քննու թէ՛ ներ-
 կայ գտնուելու, և Վատինաց ըրած
 շինու թիւնն և յանիրաւի իմ սեփհա-
 կանու թեանս վրայ երկու դուռ մէկէն
 բանալին տեսնել քովը թագաւորա-
 կան արձակ պողոտայ եղած ժամանակ
 և իսկոյն պիտի համոզուիք իմ արդար
 և սեփհական իրաւունքիս չարաչար
 բռնաբարումը Վատին կղերաց կող-
 մէն, և այն՝ Վազղիոյ Հիւպատոսին
 պաշտպանու թեամբը: Եւ նոյն արդար
 իրաւունքիս դատը՝ եթէ յանձն կ'առ-
 նու Պ. Հիւպատոսը, իրեն կը յանձ-
 նեմ հիմակուց, ինչպէս որ կը պա-
 հանջէ արդարու թիւնն՝ անաչառ ասպէս
 դատէ դայն, և ես երբէք չգամ նոյն
 օրը ձեր Վ սեմու թէ՛ հետ, և ոչ բան
 մը յաւելում խօսել, տեսնեմ ինչպէս
 պիտի կրնայ արեւի նման յայտնի ե-
 րեւցած իմ բռնաբարեալ սեփհակա-
 նու թիւնս չտեսնել, և իւր սեփհա-
 կան տիրօջը չդարձնել, վասն զի ոչ
 որ կարէ այդ զրկողու թիւնն ընել ա-
 ռանց արդարու թեան դէմ չարաչար
 մեղանչելոյ: —

“Շատ բարի, կուգամ անձամբ
կը տեսնեմ, ըսաւ Պ. Հիւստատոսը,
և երբէք չեմ ուզեր որ ձեր իրա-
ւունքն կորսուի. ես կ'ուզեմ որ ամէն
մարդուն իրաւունքը իրեն տրուի, և
միշտ խաղաղ և սիրով ըլլան, ինչպէս
կը պահանջէ քրիստոնէութիւնն և
միանգամայն աղագայ իրաւունքը :”

— Իրեւի էր ինձ, ըսաւ Սրբազան
Պատրիարքը Սեմավայլ Քեամիլ
փաշային դառնալով, եթէ կարող
ըլլայի Պ. Հիւստատոսին հետ բերան
առ բերան խօսիլ առանց ծանրութի
տալու Սեմ. Թարգմանին, և իւր
լեզուովը յայտնէի իրեն իմ սրտիս խոր
ցաւերը, վասն զի գիտեմ որ ձեր
Սեմութիւնը Թարգմանելու ժամա-
նակ բնականապէս իմ խօսքերս կը
ղեղջէք :—

Այս խօսքերուս վրայ Սիւնիւֆ
էֆէնտին ժպտեցաւ, և Ս. Պատրիար-
քը բաժնուեցաւ խնդրելով իրենցմէ
որ ներողամիտ ըլլան իր տուած ձանձ-
րութեանը, աւելի ընդարձակ տեղե-
կուիները ուրիշ ժամանակներու մէջ

տալու խոստանալով: «Քանի որ հաս էք, ըստւ, մէկ քանի անգամ տեսնուելու բաղդը պիտի ունենամք, և պէտք եղած տեղեկութիւնները ձեզ հաղորդել, ինչպէս որ դուք արդէն կը փափաքէիք լիովին տաղեկանալու:»

Մեկնելու միջոցին Վսեմ. Քեա միլ փաշային և Վաղղիայ Հիւսպատոսին հետ ընկերացած դուրս ելլելուն Ս. Պատրիարքը քաղցր ժպիտով մը նորին Վսեմու է մօտենալով ըստւ. «Այլ իրեն դրեմ Փաշայ Էֆէնաի, չնորհք ընէք թարգմանել Պ. Հիւսպատոս մեր բարեկամին և յայտնել իրեն՝ որ իմ խօսքերս ուրքան որ եռանդուն կ'երեւին, և բորբոքած սրտէ մի յառաջ եկած, սակայն կը խնդրեմ չկարծէ որ ատելութեան նշան մի է այն, այլ փշտաց և ցաւոց, զոր Արանչիակեան յարդելի կրօնաւորները տուած են ինձ, որոնք փոխանակ արեւելցւոց հետ քաղաքավարութեամբ վարվելու և բարեկրթութեան օրինակ լինելու, որովհետեւ քաղաքակրթեալ աշխարհէ եկած են, և մեզ թուրքաստանցւոցս պէ

չեն, որ իրենց աչքին բիրտ և սուր-
մարդիկ համարուած եմք, սակայն
կը յուսամ որ Պ. Հիւպատոսը մեր
գործերը տեսնելով և անոնց արարք-
ները և օրինաց և իրաւանց հակառակ
ընթացքը նշմարելով, անաչառապէս
մեզ իրաւունք պիտի տայ: Այլ այս իմ
ըսածներս հաստատելու համար էր որ
քիչ մը յառաջ Ասեմ. Միւնիւֆ է-
ֆէնտիին միջոցաւ իւր Յարգութենէն
խնդրեցի յանձն առնուլ գալ Միօնի
գերեզմանատան քննութեանը ներկայ
գտնուիլ, և ինքն անձամբ ըլլալ անա-
չառ դատաւորը և միանգամայն իմ
կողմանէս դատախազը, ուրեմն այսու
պայմանաւ մնացէք բարեաւ ոչ ըսելով
բաժնուեցան:

Հետեւեալ օրը 'ի 26 Օգոստոսի
եղած նիստին մէջ, թէպէտ եւ Հա-
յոց Ս. Պատրիարքին ներկայութիւնը
կարեւորութիւն մի չունէր, սակայն
կանչուած լինելուն՝ փութացաւ եր-
թալ. խնդիրն էր յառաջնութեան վը-
րայ 'ի մէջ Յունաց և Ատիւնաց մե-
ծաւորին, որովհետեւ երկու կողմն

ալ կը պնդէր հաստատապէս թէ՛ իւրեան կը պատկանի յառաջնու թիւնը, նախապատիւ լինելու թէ՛ կառավարութեան ժողովոց մէջ և թէ հանրագրութիւններ ստորագրելու : Ինչիւրն ինչպէս յայտնի է, փառասիրութեան վրայ կայացեալ էր, որուն երբէք հետամուտ եղած չէ հայկական կղերը, վասն որոյ Արքազան Պատրիարքը միայն ունկնդիր էր սոյն նիստին մէջ. բայց երբ սաստկացաւ խնդիրը ըսաւ Ս. Պատրիարքը Վսեմ. Վալի փաշային. « Եփէնտիմ, այս դատը շատ դիւրութեամբ կրնայ լուծուիլ, եթէ կը ներէք՝ ըսեմ : Քանի որ այս մեր եղբայրները այսքան կը հակառակին և կրպնդեն և երբէք զիջում չեն ցուցներ, և չեն ուզեր համողուիլ, հրաման ըրէք՝ որ Հայոց Պատրիարքին փոխանորդը նախ թող կնքէ, և այսպէս ինքնին կը լուծուի խնդիրը : »

Այս խօսքը թէպէտ և զուարճաբանու թիւն մի էր, այլ կերպիւ իւրիք ճշմարտութիւն մի եւս ունէր իր մէջը, քանի որ մեր բարեխնամ Տէրու

Թեան հարազատ հպատակն եմք : Այլ
այս խնդրոյն լուծում մը տալու հա-
մար կանչեցին նախ Վատինաց կողմէն
եկած կարգաւորը յառանձին սենեակ
մի, և անոր դուրս ելնելէն յետոյ Յու-
նաց Պատրիարքը կանչեցին նոյն սենեա-
կը դարձեալ առանձին, և ապա լուծում
մը գտնալու համար հարկ եղաւ քրն-
նել թէ՛ Պաղեստինու երկրին մէջ որ
ազգը կամ հասարակութիւնը յառաջ
է բնակութեամբ քան զմիւսն, ուս-
տի ժողովն լուծուեցաւ առանց ինչ
որոշման :

Մամսիոսի գաղղեական Հիւսպոսոսի մեր սուրբ
Յակովբայ վանքը այցելութեան գալը, և
սրբազան Պապրիարքի հետ սուրբ Յակովբայ
պապարագի խնդրոյն վայ երկար խօսակցելը :

Հետեւեալ օրը մինչդեռ Ս. Պատ-
րիարքը Պ. Հիւսպատոսին բարի դա-
լուստը շնորհաւորելու համար եր-
թալու կը պատրաստուէր, կանխեաց
նորա կողմէն լրաբեր մը թէ՛ Պ. Հիւ-

պատուը ձեր տեսութեան դարձ է ,
 երբ կրնայ զնա ընդունիլ :

“Ահա մենք պատրաստուած էինք
 իրեն դարձ , ըստ սրբազան Պատ-
 ըխարբը , բայց քանի որ ինքը մեզմէն
 կանուխ շարժեցաւ , պարտաւոր եմք
 զինքն ընդունելու ամենայն սիրով .
 երբ և կամի , կրնայ գալ : ”

Եւ ահա Պ . Հիւպատոսն՝ իւր և
 տեղւոյս հիւպատոսարանի թարգման
 Հաննա Պառլայի հետ եկաւ . և զկնի
 քաղաքավարական խօսքերու և տե-
 սակցութեան , անմիջապէս ինքնին
 բացաւ սուրբ Յակովբայ ներկայ խըն-
 դիրն . թէ և սրբազան Պատրիարքն
 չուզէց առաջին անգամ՝ տեսակցու-
 թեան եկողի մը հետ նոյն խնդիրը
 յուզել , այլ մէկ մի սր ինքն չէր խըն-
 դիրը բացող , երկրորդ՝ բարեպաատէհ
 առիթն և առանձին ժամանակն եւս
 չը կորսնցնելու համար՝ սկսաւ նոյն
 խնդրոյն վրայ խօսիլ :

Պ . Հիւպատոսը դարձեալ կրկնեց
 իւր խաղաղասիրական միջամտութե-
 նը , ըսելով թէ՝ “ Երբէք ձեր իրա-

ւանց ալ զըկողութիւն չեմ ուզեր ,
 միայն թէ մեր խնդրոյն զեջում ընէք
 և | առինք դարձեալ սկսին գալ ըստ
 սովորութեան տարին մի անգամ պա-
 տարագելու 'ի սուրբ Յակովբ . ես ա-
 նոնց պատուէր կուտամ երբէք նո-
 րանոր բաներ չը սահմանելու : »

Սրբազան Պատրիարքն երկրորդ-
 նատին մէջ ըսած խօսքերը գրեթէ միւս
 անգամ եւս կրկնեց առաւել ընդար-
 ձակ պարագայներով , և զանոնք Հան-
 նա Մառլայի վկայութեամբ հաստա-
 տեց , ըստ որում այն թարգմանն էր
 երբեմն իբրեւ միջնորդ ծառայողն իւր
 և | ամօն տը Պարրէր Հիւսպատոսին
 մէջ , ինչպէս վերը տեսանք :

Դամասկոսի Պ . Հիւսպատոսը ար-
 դէն համոզուած էր սրբազան Պատ-
 րիարքի խօսքերուն ճշմարտութեանը ,
 որ դուրսէն լրածներուն հետ կը հա-
 մաձայնէր , բայց միանգամայն կ'աշ-
 խատէր որ համոզելով գիւրացնէ | ա-
 տինաց պատարագելու խնդիրը :

« Պ . Հիւսպատոս , ըսաւ սրբազան
 Պատրիարքը , դուք կ'ուզէք իմ վե-

րաւորեալ սիրտս բժշկել, և եղածը
 եղած անցած է ըսելով՝ իմ ցաւերս
 ինձ մոռցնել տալ, այս իսկ ճշմարիտ
 քրիստոնէի գործ է, բայց եթէ վիրա-
 ւորուածը մէկ սիրտ ըլլար, շատ դիւ-
 րին էր ձեզ որ և է կերպիւ զայն բը-
 ժշկել: Այո՛, այսօր ձեր աչքին դի-
 մաց մէկ սիրտ միայն կը գտնէք, այս-
 ինքն իմ սիրտս որ ձեր յարգութեան
 հետ կը խօսի, բայց գիտցած ըլլաք
 որ այն սիրտը մէկ չէ, այն սրտին հետ
 հազորդակցութիւն ունի չորս միլիօն
 Հայոց ազգին զաւակաց սիրտը, դուք
 անտնց որ մէկը բժշկել պիտի կարո-
 զանաք, մանաւանդ թէ վէրքը մէկ
 չէ, Վուք կը կարծէք թէ, միայն սք
 Յակովբայ խնդիրն է, որ կը յուզուի,
 քաւ լիցի, անկէ աւելի հին, անկէ
 աւելի ստիպողական, և անկէ աւելի
 բռնաբարեալ իրաւունքներ ունիմ,
 զորս մի ըստ միջէ պատմելու համար
 օրերու կը կարօտիմ: —

“Արդեօք ի՞նչ իրաւունքներ են,
 ըսաւ Պ. Հիւպատոսը, ձեր ըսած-
 ները, որոնք բռնաբարեալ կ'անուա-

նէք . կարելի չէ որ զանոնք պատմէք ,
կամ անոնց վրայ ինձ լիովին տեղե-
կութիւն տաք՝ որ ես ալ գիտնամ
թէ ի՞նչ է : Իմ նպատակս ուրիշին ի-
րաւունքը բռնաբարել չէ բնաւ , և
ուզ զիս խրկող տէրութեանս նպատա-
կը . կարող էք դուք ձեր ցաւերը ինձ
պատմել , գուցէ նոյն իրաւունքները
իրենց տեղը բերելու և զձեզ գոհ
ընելու կարողանամ : »

—Պ. Հիւպատոս քանի որ դուք
բարեօրոտութեամբ կ'ըսէք այդ , և
զմեզ կը քաջալերէք , ուրեմն խօսիմ ,
բնաւ սրբազան Պատրիարքը , և սկը-
սաւ այսպէս խօսիլ :

«Վճռողջ տարի ու կէս է , ՚ի Տեթ-
լէհէմ Քրիստոսի Տեառն մերոյ սուրբ
Օննդեան այրին մէջ կրակ ձգեցին ,
ուր այրեցան առաստաղի վարագոյրն՝
որ երեք ազգաց կը վերաբերի . այրե-
ցան նմանապէս Յունաց և մեր պատ-
կերները , և թափեցան նոյն առաստա-
ղէն իւրաքանչիւր ազգաց կախուած
կանթեղները : Այս որ լսեցինք մենք
և Յունաց պատրիարքը , անմիջապէս

Նոյն տեղը հաւարուեցանք ամէն մարդ-
իւր իրաւունքին տէր ըլլալու . հոն
եկաւ նաեւ սուրբ Արուսազեմի Սու-
թասարու Ֆ Վ սեմ . Նազիֆ փաշայն :
Նոյն կէտին տեսնելու էիք այն սուրբ
տեղւոյն ցաւալի վիճակը . ինչ որ է՝
չատմը սրամաշուք խօսքերէ զկնի՝ զոր
կ'ընէին Վատին կրօնաւորք , վասն զի
իրենց նպատակին չը կրցան հասնիլ ,
իւրաքանչիւր ազգ իւր պատկերներն
ու կանթեղներն կախեց ներկայութիւն
Նազիֆ փաշային , և խաղաղութեամբ
վերադարձանք՝ կարծելով թէ լրացաւ
գործը , վասն զի անտեղեակ էինք ա-
նոնց երկրորդ նպատակին :

«ՎՍԼ ի՛նչ կը նայիս, զկնի ԱՁ աւուր
նոյն կախուած պատկերներն ամբողջ
գողցուեցան , թէ մերն և թէ Յու-
նայ : Վատինք հոն պատկեր չունին,
անշուշտ Հայք և Յոյնք էին զրկեալ
ներն և զրկողները Վատինք : Սոյն գո-
ղութեան խնդիրը տարի ու կէս է՝
որ այնպէս երեսի վրայ մնացած է ,
այնքան կ'աղաչենք , կը պաղատինք ,
կը գրենք , կը բողոքենք , և դեռ ի-

բաւուհքնիս տեղը եկած չէ : Ահա այս Ատօին կրօնաւորաց արարքնէրէն մին է :

«Արրորդ՝ դարձեալանդ ՚ի Մեթլէհէմ Քառասնից սյրի դատը յիշեցէք, որոյ մասին անցեալ օր ձեր Յարգութեան ներկայութեանը դատ վարւեցաւ . ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ ձեռքերնիս Տէրութե՛ կալուածագիրքը (հէօձէթ) ունենանք միւշտէրէկութեան, և Ատօինք միայնակ տիրեն այն երեք ազգաց սեփհականութեան վրայ :

«Արրորդ՝ շատ չեղաւ, տակաւին այնչափ տարիներէ ՚ի վեր շարունակւած և որոշուած մեր սեփհական տեղին աւելլուն վրայ յանիրաւի վէճ մը բացին՝ արգելել ուղելով զմեզ նոյն տեղը աւելլեն, և ատրճանակներով բիրերով պատրաստուեցան յարձակիլ անդէն միաբանութեանս վրայ : Շաբաթ մը աւելի աշխատելէ և տքնելէ զինի՛ շնորհիւ արդարասէր Տէրութե՛ հաղիւ հազ խաղաղացաւ :

«Չորրորդ՝ Մեթսեմանի ձորոյն մէջ Քրիստոսի տեառն մերոյ աղօթած

տեղը որ երեք ազգաց կը վերաբերի,
անցեալ տարի խաբէութեամբ պատ
մը քաշելով իւրացընել ուղեցին, այլ
երբ Տէրութեան բողոքեցինք՝ արգիլուե-
ցաւ. բայց Տէրութեան արգելքն ան-
գամ յետոյ բանի տեղ չը դնելով՝ օրի-
նաց դէմ դարձեալ շինեցին և աիրե-
ցին անոր, որ ահա աչքի դիմացն է :

« Զինգերորդ՝ Տեթլեհեմի եկե-
ղեցւոյ աջակողմեան գասուն մեր ժա-
մատեղւոյն մէջ եղած դուռը Ագիպ-
տոսի իշխանութեան ժամանակ հրա-
մանագիր բերելով՝ Աաֆնք, հրովար-
տակով ու հեօճէթի շերիով միշտ գոց
մնալու համար արգիլուած յիշեալ
դուռը բացին, և համարեա թէ ամեն
օր ոտքի տակ առած են զմեզ իրենց
անցու դարձովը, թէպէտ և իրենց ե-
կեղեցւոյն կողմէն յատուկ ճանապարհ
ունին դէպ ՚ի այրը երթալու և չեն
գործածեր : Թողում ժամանակ ժա-
մանակ մեզի ըրած անարգութիւններ-
նին, որ անտանելի է. և մինչեւ ան-
գամ արիւնհահեղ կռիւներ պատա-
հած է նոյն անցու դարձին պատճա-

ուաւ, և այն՝ մօտ տարիներս :

“Վեցերորդ՝ ուր թողունք Վիճնի գերեզմանատան դասը, ուր իրենց գերեզմանատան հիւսիսակողմը թաղաւորական ճանապարհ ըլլալով՝ փոխանակ իրենց դուռը անկէ բանալու՝ մեր սեպհական հողոյն վրայ երկու դուռը մէկէն բացին բռնու թեամբ, ուր երբէք իրաւունք չունին (1). և ահա սոյն դասն էր, որ երեկեան օր ձեր Յարգութեանը ներկայացուցի Վսեմ. Վիւնիւֆ էֆէնտիի միջոցաւ, և դարձեալ նոյն դասն է, զոր ձեզ յանձնեցի, որ անաչառապէս դատէք և վճռէք, որոյ յատակագիծն ալ կրընամ ցուցնել, ” ըսելով՝ գերեզմանատան յատակագիծը մէջ բերաւ .

“Վիտեցէք, ըսաւ, ահա արեւու նման կ’երեւի իմ իրաւունքս յատակագծին

(1) Նոյն օրերը անգամ մի Կոմսն տը Պարրէք Անդղիոյ հիւպատոսարանը ուրիշ քանի մի շիւսպատոսաց ընկերութեան մէջ ՚ի ճշմարտութենէ շարժեալ խոստովանած է ըսելով թէ՛ Ղատինք ըստոյգ է որ իրաւունք չունին սոց երկու դռները բանալու՝ քանի որ ճանապարհի վրայ տեղ ունին :

մէջ զոր զլանալու կը ճգնին Վատին
կրօնաւորք : — Այլ նոյն յատակագծին
վրայ եղածները տեղն ՚ի տեղը հաս-
կցնելով հարցուց Պ. Հիւսաւտոսին
Թէ, «Վ, յասէս մէկ դատ մը եթէ ձեր
Թագաւորական երկրին մէջ պատա-
հելու ըլլար, ինչպէս կը վճռէիք. բըռ-
նաբարոզին իրաւունքը կը սլաշտուա-
նէիք : — Բան լիցի, ըսաւ Պ. Հիւ-
սաւտոսը. քանի որ իրենց մէկ կողմը
ճանապարհ կայ, միայն անկէ դուռ
բանալու իրաւունք ունին. բայց ի-
րենք կ'ըսեն որ, կրկնեց Պ. Հիւսա-
տոսը, մենք միշտ կ'անցնէինք և մեր
մեռեալներն անկէ կը տանէինք : —

«Վ, յի, ըսաւ սրբազան Պատրիար-
քրն, ըսածնին ստոյգ է, բայց երբ.
քանի որ պատ քաջուած չէր, այն ա-
տեն որ կողմէն ուղէին՝ կրնային տա-
նիլ. միև նոյնը մենք ալ կ'ընէինք. մեր
մեռեալներն ուրկէ ուղէինք կը տա-
նէինք, և այս բաներուն վրայ և ոչ
մէկ որ բան մը ըսած ունէինք իրարու,
վասն զի պատով որոշուած չըլլալով
երէք ազգաց գերեզմանատուններն ալ

ոտքի տակ էին, ինչպէս է հիմայ մերն
ու Յունացը :

« Բայց Պ. Հիւպատոս, գուցէ
դուք չէք գիտեր թէ Վատինաց այս
երկու դուռը հակառակ իրաւանց
քանանունն բուն նպատակն ինչ է .
զոր կը պարտաւորիմ ձեզ բացատրե-
լու » ըսելով, ցոյց տուաւ Սրբազան
Պատրիարքը նոյն յատակագծի վրայի
Վատինաց գերեզմանատան կից եղած
Հայոց պարտիզին այն կտորը, որուն
Վատինք տիրապետել կ'ուզէն յանի-
րաւի, և որոյ ընդարձակու թիւնն 750
կանգունն է. « Վթէ այս կտորը այսօր
Վատինաց թողումք, իսկոյն նոյն եր-
կու դռներն ալ կը գոցեն, ըսաւ. բայց
խտրուելով դատ վաստրկիլը ես չեմ
կրնար ընդունիլ, և ոչ ալ իմ ազգիս
արդար սեփհականութիւնն յանիրա-
ւի Վատինաց տալ, այլ կ'աշխատիմ՝
կըսպատեմ ժամանակին, օր մը չէ՝ օր
մը հարկաւ և գուցէ մօտ ժամանակ
ներս այս արդար իրաւանցս տէր պի-
տի ըլլամ առանց նոյն պարտիզին յի-
չեալ կտորը Վատինաց տալու, քանի

որ իմ իրաւանցս բռնաբարուէ ձայնը
 իմ խնամառատ Թագաւորիս ականջը
 հասնելով հաճեցաւ Վսեմ . Վալի
 Փաշայն և Սիւնիս Թէֆէնտին այս
 գործերուն քննութեանը խրկել յա-
 տուկ պաշտօնով, քանի որ բոլոր աշ-
 խարհ տարածեցաւ այս իմ բռնաբա-
 րեալ իրաւանցս ձայնը . « զրկեալն 'ի
 ձէնջ աղաղակէ », որով 'ի հարկէ ան-
 մեղն իւր սեպհական իրաւանց տէր,
 ինկ զրկալն՝ բոլոր աշխարհի գիտու-
 ղութեան ենթակայ պիտի ըլլան :

«Վրդեօք կարողացայ՝ Պ. Հիւպա-
 տոս, իմ սրտիս խոր վէրքերը ձեզ յայտ-
 նելու և նոյն ցաւերուն բուն խկ աղ-
 բիւրներն ցուցնելու անհերքելի փաս-
 տերով . և եթէ մութ կամ անհաս-
 կանալի բան մը մնաց, շնորհք բռէք
 ասացէք, քանի որ դուք յօժար էք
 լսել և ես յօժարագոյն եմ տեղեկա-
 ցուցանել զձերդ Յարգութիւն, որ-
 քան կարեմ : —

«Սեծապէս շնորհակալ եմ, բաւ
 Պ. Հիւպատոսը, որ ինձ օրինաւոր
 տեղեկութիւններ տու իք, երբէք չեմ

ուղեր՝ որ դուք Վատին կրօնաւորնե-
րէն զըկանք կրէք, բայց միանգամայն
կը խնդրեմ որ՝ եթէ այսպէս գժտուի-
ներ պատահին, դուք ուղղակի Վաղ-
ղից Հիւպատոսին գիմէք, նա կարող
է զանոնք զսպել, ձեր իրաւունքները
անբռնաբարելի ընել, և դուք ՚ի խա-
ղաղութեան կը մնաք: —

«Պ. Հիւպատոս, ըստ սրբազան
Պատրիարքը, դուք բարեմտութեամբ
չստ գեղեցիկ կը խօսիք. մանաւանդ
թէ գործոց սկզբանը տեղեկութիւն
չունենալով՝ կը կարծէք թէ մե՛նք այդ-
մարդավայել և քրիստոնէական խա-
ղաղասիրութեան պարտաւորութիւն-
ները կատարած չեմք. ներում չնորհե-
ցէք ինձ ուրեմն, որ այդ կէտն ալ լու-
սաբանեմ ձեզ, և այն ատեն քաջ պի-
տի հասու ըլլաք թէ մե՛նք մեր կողմէն
երբէք բան մը պակաս թողած չեմք.
արդեօք կը կարծէք որ այդ պիտի պա-
րագաներու մէջ ձեր Պ. Հիւպատոսին
գիմած չեմք. կրնամ նոյն իսկ Պ. Հիւ-
պատոսին մէկ ամենասիրելի բարեկա-
մին վկայութեամբն ստուգել թէ

հարկ եղածը բրած եմ լիովին :

«Վայց երբ ձեր հիւպատոսները մեր իրաւացի ազաչանքը չեն լսեր, մեր իրաւանց յամիշտակութեան կը թողնատրեն, և ոչ այսչափ միայն, այլ և շատ անգամ իրենք նոյն կրօնաւորներէն գրգռեալ անձամբ ձեռնաձուլի կ'ըլլան սոյսպիսի չարեաց պատճառ ըլլալու, և իրենց վսայ գտնուած իրենց տէրութեան պաշտօնի ազդեցութեամբ կը յարձակին իմ ազգային իրաւունքս սանակիս ընելու ամենայն զօրութեամբ. ուրեմն Պ. հիւպատոս, որո՞ւ պէտք է դիմենք այն ատեն երբ նոյն զրկանքներուն ձեր հիւպատոսները գործիք կ'ըլլան. կ'ազատեմ ցոյց տուէք ինձ և մեծապէս ալ շնորհակալ պիտի ըլլամ ձեզմէ. (այս խօսքերը արտասանելու միջոցին սրբազան Վատրիարքին գոյնն այլափոխեալ էր, աչքերէն արտասւտաց կաթիլներ կը հոսէին և սասաիկ եռանդով կը խօսէր.) Նոյն իսկ ձեր հիւպատոսներն են՝ որ Վատին կրօնաւորաց ձեռքը գործիք ըլլալով մեզ

այսքան աղէտներ կը պատճառեն :
 Նոյն իսկ ձեր Հիւպատոսն է՝ Պ. Հիւ-
 պատոս՝ երեք տարի առաջ Ազխարտոս
 գտնուած ատենս իմ ազգային վանու-
 ցըս դուռը Տէրութեան կանոնաւոր
 զօրքը բերողը , իմ սուրբ եկեղեցւոյս
 դուռը շապիկներ կայնեցնողը՝ պաշ-
 տօնական հանդերձով եկողը և պաշ-
 տօնական ամօռ բերողը : Ա երջասպէս
 իրեն ազդեցութեամբն էր նոյն օրը
 իմ կրօնքս և սուրբ անարատ եկեղե-
 ցիս այսպանելով և նախատելով Ա յա-
 տին կրօնաւորաց բարոզ տալը : Այս
 սպէս բան պատահած չէր երբեք բար-
 բարոս ազգերէն անգամ : Այսքան
 աղէտներու պատահած ատենս որո՞ւ
 պէտք էի դիմել :

“Ներեցէք Պ. Հիւպատոս թէ սէտև
 կրօնքով քրիստոնեայ եմք, որով և բոլոր
 քրիստոնէ ից և քրիստոնեայ թագաւու-
 րաց հետ հաւատով միացեալ, այսու ա-
 մենայնիւ Օսմանեան մեծազօր Տէրու-
 թեան հպատակն եմք և բարեխնամ
 թագաւորիս բարիքն է որ կը վայելենք
 ազգովին : Այս իմ Տէրութեանս վրայ

վտաս էմ, որ միշտ իբրեւ հայր կը
 գթայ իմ համայն ազգիս վրայ, և քաջ
 կը ճանաչէ նա փորձով Հայոց ազ-
 գին հարազատութիւնն և հաւատար-
 մութիւնն. և իմ ձեռքս գտնուած
 բոլոր սեպհականութիւններս անոր
 կը վերաբերին, և նա ինքն իմ ազգիս
 հաճութեամբ և իւր ձեռագիր բար-
 ձրը հրովարտակովը ինձ յանձնած է
 սոյն սեպհականութիւնները, պատ-
 է իրելով որ անոնց վրայ հսկեմ, ա-
 նոնցմէ երբէք բան մը չը կորսնցնեմ,
 և այլն: Չեր Գ. Հիւսիսատօր Ազգա-
 տօս եղած ժամանակս պարտաւոր էր
 գոնէ մարդկութեան օրէնքը լեցնե-
 լու համար իմ իրաւունքիս հսկել.
 նա ոչ թէ միայն չը կատարեց զայս,
 այլ Եւտօին կրօնաւորաց ականջ դը-
 նելով կ'ուզէր զիս իմ ահբութեանս
 աչքին կասկածելի ցուցնել:

«Ար իրաւունքները կը ներէր իրեն
 կանոնաւոր զօրք բերել իմ սեփական
 վանքիս առաջը շարելու, պատրուակաւ
 իբր թէ իրեն բարեւ պիտի բռնեն:

«Ար իրաւամբ կանոնաւոր զօրաց

չըբաւականանալով զապթիէ և ս բերել կուտայ իմ եկեղեցիիս դուռը կայնեցնելու :

«Ո՞ր օրէնքը կը ներէր, և Նւրոսյանի ո՞ր համալսարանէն, Վաղղիոյ տերութեան ո՞ր օրէնսուսոյցներէն սորված էր չը հրաւիրուած տեղ իւր պաշտօնական զգեստով երթալով պաշտօնական կերպարանք տալ :

«Ո՞ր օրէնքը կը ներէր, իրեն պաշտօնական աթոռը՝ զոր միայն պապական եկեղեցւոյն մէջ դնելու իրաւունք ունի, (սուրբ տեղեաց մէջ միայն պապական մասը պաշտպանելուն համար,) բերել իմ անտի—պապական և ազգային եկեղեցւոյս մէջ դնել նրատիլ, պաշտօնական կերպարանք մի տալու նպատակաւ :

«Ո՞ր օրէնքը կը ներէր Պրանչիսկեան կրօնաւորաց՝ երբէք չը տեսնուած սովորութիւն մի հնարել, այսինքն նոյն օրը իմ սուրբ եկեղեցւոյս մէջ կրօնքի վրայ քարոզ տալ, ազգս և սուրբ եկեղեցիս հերձուածող անուանել, և իմ սուրբ պատարագ մատուցած նք սե-

զանոյս վրայէն իմ եկեղեցիս սյալանել
 և նախատել, և առանց բրանելու ա-
 սել ամեն ատեն ըսած պժգալի տա-
 խօսքը, թէ «արտաքոյ Հռովմայ եկե-
 ղեցւոյն չիք փրկու թիւն:» Այլ այս
 տարուան շարժմունքնին եթէ յաջո-
 ղէին, ինքնին կը ցուցնէր, որ առաւե-
 լապէս պիտի գերազանցէին Հայոց ե-
 կեղեցւոյն անարգութիւնները, վասն
 զի մոքերնին դրած էին Հռովմայ
 միշտ սխալական պապին նոր ստացած
 անսխալութեան տիտղոսը իմ սուրբ
 և անարատ եկեղեցւոյս մէջ անսխալ
 և անմահ արարչին Աստուծոյ նուր-
 բուած սուրբ սեղանոյն վրայ հրաշա-
 փառապէս յիշատակել, և ո՛ր գիտէ
 կրօնքիս և ազգիս վրայ ո՛ր աստիճան
 նախատական անուններ պիտի բար-
 դուէին: Այլ ես ի՛նչպէս կարէի տու-
 կալ անոր:

«Մոքերնիդ դրէք հաստատապէս Պ.
 Հիւպատոս թէ ձեր պաշտօնակից Հիւ-
 պատոսին ինձ տուած վէրքը՝ որ ընդ հա-
 նուր ազգիս կը վերաբերի, անմուռ
 նալի է՝ չասացից թէ աններելի, վասն զի

իւր պաշտօնին ազդեցու թիւ չարաչար
 դորձածեց, և այն՝ Հայոց ազգին
 նման մարդասէր, եղբայրասէր և ան-
 մեղ ազգի մը սեպհականութե՛ն դէմ
 և անկէց շնորհք եղած պատուոյն իբ-
 րեւ վերջին ատիժանի ապերախտու-
 թիւն ցոյց տուաւ :

«Սուրբ մեծ Պ. Հիւպատոս, Վատին
 կղերաց դրդմամբ, և նոցա երեսէն
 թէ՛ ներքսապէս և թէ՛ արտաքսապէս
 այսքան մնատուած ըլլալովս՝ յիշէ ան-
 դամ մի բոլոր բաժներս այսինքն զըր-
 կանքներս, զորս ասացի և զորս կըր-
 նամ մի բաժ միջէ օրինաւոր փաստե-
 լով ստուգել սուրբ մեծ ինչպէս կարելի
 է այսպէս յայտնի թշնամիի մը արտօ-
 նութիւն տալ դարձեալ իմ սեպհա-
 կան եկեղեցիս գալու. զի արդ կա-
 ըմ թիւնաւոր օձ մի իմ բնակարանս
 հրաւիրել, և չզգալ թէ օր մը չէ՛
 օր մը պիտի սպաննէ զիս, այսինքն իմ
 իրաւունքս բոլորովին յախշտակելու
 և սեպհականելու պիտի ելնէ : Ասկէ
 աւելի ոչ մեծ պատճառներ կը գըտ-
 նուի և ոչ պատեհ ժամանակ, ու-

ընմն թրջու ողջ անձրևէն ինչ երկիր զ
 ունի . արդէն մեզ ըլլալիքն եղաւ ,
 ալ ասկէ աւելի ինչ կրնայ ըլլալ , և
 ինչ չարիք կրնան հասցունել : »

Գամասկոսի Պ. Հիւսպատոսը ար-
 դէն համոզուած էր սրբազան Պատ-
 ըխարքի խօսքերուն ճշմարտութեանը
 և իմացած էր Տը Պարիէրի ապօրի-
 նաւոր ընթացքը, ինչպէս յայտնած էր
 առ անձին խօսակցութիւն մէջ իւր հետեւ-
 զող թարգմաններուն՝ գաղղիերէն խօ-
 սելով ՚ի ներկայութեան պատուելի Պ.
 Սաւաղանեանցին . սակայն չուզելով
 բոլորովին մեղադրելի ցուցնել զանի
 որ յանուն Գաղղիայ տէրութեան կը
 գործէր , որոյ երեսփոխանն էր , կը
 ջանար հաւտացնել Սրբազան Պատ-
 ըխարքին՝ ըսելով թէ , « Անշուշտ ինչ-
 պէս ես կը սիրեմ հաւատալ , իմ
 պաշտօնակիցս ձախող դիտաւորու-
 թեամբ բռնած չէ այս ընթացքը , այլ
 թերեւս ձեզ եւ միաբանութեանդ
 պատիւ ընելու նպատակաւ է , ապա
 թէ ոչ՝ նորա այս օրինակ ընթացքը ,
 մանաւանդ պաշտօնական հագուս-

տով գալը, պաշտօնապէս մեղանշել
 է, և շատ սխալած է այդ մասին ։
 Այսու ամենայնիւ մենք պիտի աշ-
 խատինք ատոնց առաջքն առնուլ, և
 արդէն կը ճանչնանք ձեր իրաւունք-
 ները, և այս օրուան օրս մէք Մաղ-
 ղիացիքս ազգովին գիտեմք, որ սուրբ
 Յակովբայ վանքը Հայոց սեպհակա-
 նութիւնն է, և ոչ ոք ինչ ազգէ կ'ու-
 ղէ ըլլայ՝ կարող չէ ատոր հակառա-
 կիլ, ըստ որում ընդհանրապէս ճանչ-
 ցուած իրաւունք է ։ Ար խնդրեմ ու-
 բեմն ձեր Ամենապատուութենէն,
 որ անցեալը մոռնաք, և նորէն սէր և
 խաղաղութիւն հաստատուի երկու
 միաբանութեանց մէջ՝ ինչպէս էր յա-
 ռաջ ։ Այս պիտի յորդորեմ և պիտի
 մեղադրեմ՝ ինչպէս մեղադրած եմ,
 տեղւոյս Ատին կղերը, որ ետ կե-
 նայ այսուհետեւ իւր սպօրինաւոր
 ընթացքէն, և կ'երաշխաւորեմ ձեզ՝
 որ ասկէ յետոյ այս օրինակ գէպք
 մի չպիտի պատահի, այսու ամենայ-
 նիւ ես ալ ձեր Ամենապատուութե-
 նէն փոխարէն զոհողութիւն մի կը
 խնդրեմ, որ ընէք ։ Դ

Սոյն վերջին խօսքովն կ'ուզէր ի մացնել թէ կրկին անգամ թոյլատրուի | ատինաց, որ գան պատարագելու սուրբ Յակովբայ եկեղեցւոյն մէջ:

Սոյն թոյլատուութիւնը սրբազան Հայրը՝ ինչպէս միշտ ժխտած էր, այժմ եւս ժխտեց և ըստ. «Պ. Հիւպատոս, այդ շնորհումը՝ որ Հայոց ազգը վեհանձնութեամբ ըրած էր և շարունակած մինչեւ մօտ ժամանակներս, նոյն շնորհքին դէմ փոխանակ շնորհակալ ըլլալու՝ չասացից երախտապարտ, այնպէս երախտամու մը սօք մեր վրայ յարձակելով ուղեցին պաշտօնական կերպարանք տալով իրաւունք մը ստանան մեր սեպհականութեան մէջ: Այլ յաջողէին, ո՞րքիտէ ինչ եղանակ Ղիզվիթական հանգոյցներով անլուծանելի կապեալ պիտի կաշկանդէին, և աներանելի լաբիւրինթոսի մէջ ձգէին, ուրկէ միայն աստուածային ձեռքը պիտի կարողանար ազատել զմեզ:

«Նոնց այս ցոյցը իմ և բոլոր միաբանութեանս սիրտը կարեւոր խոցեց

վշտացուց, որով և համայն Հայոց ազ-
 գին սիրար. վասն զի «էմանեթէ խը-
 յանէթլիք օլտու», ոչր վասն ալ իմ
 կարողութենէս և իմ ձեռքէս ելաւ
 այդ արտօնութիւնը շնորհելը: Ազգին
 կեդրոնական Վարչութեան և ընդ-
 հանրութեան ձեռքը յանձնեցի ես՝
 լուր տալով գործին սկիզբը, մէջն ու
 վերջը տեղեկագրելով, որուն կողմէն
 ես միայն իբրեւ երեսփոխան եմ հըս-
 կելու և պաշտպանելու ըստ հրամա-
 նի մեծազօր Տէրութեանս շնորհած
 հրովարտակին. բայց երբ իմ պարտա-
 ւորութիւնս կատարելէ զկնի գործը
 իմ կարողութենէս վեր կ'ելայ, ազ-
 գային կեդրոնական Վարչութե տե-
 ղեկագրելով լուր տալ է իմ պարտա-
 ւորութիւնս, և ահա այն եւս վերջ-
 նական կերպիւ կատարելու համար
 այս դատերուն վերջանալուն կըստա-
 սեմ. ոչր վասն կ'աղաչեմ, զիս մի լս-
 տիպէք, վասն զի չը պիտի կրնամ այդ-
 պէս իմ կրօնքիս՝ իմ սբ եկեղեցւոյս՝
 և իմ ընդհանուր ազգիս վնասակար
 խնդիր մը ընդունել, որով իմ արդէն

մեղապարտ անձս յաւխտեանս մեղա-
 դրելու ենթակայ ընել : Ինձ համար
 մահն աւելի դիւրին է յանձն առնել՝
 քան թէ այդպէս ամենաիշխասակար
 խնդիր մը ընդունել : Կ'աղաչեմ և
 վերջնական կերպիւ կը խօսիմ ձեր
 Յարգութեան Պ. Հիւպատոս, որ ինձ
 համար այդ գործը լրացեալ է , եթէ
 զիս համոզելու համար կը յորդորէք
 կամ կը ստիպէք զիս իմ խօսակցութիւ-
 նըս շարունակել , գիտցած եղիք Պ.
 Հիւպատոս, ոչ թէ միայն չպիտի կըր-
 նաք համոզել , այլ պիտի ստիպուիմ
 սրտիս ցաւէն Վատին կրօնաւորաց
 կողմէ իմ միաբանութեանս կրած զըր-
 կանքները , բռնաբարութիւնները , միով
 բանիւ՝ անհնարին վէրքերս նկարա-
 գրել , որոյ արիւնալի զազրահոտու-
 թենէն և դուք ձանձրացեալ , գուցէ
 կը զղջուք զիս խօսել տալու դ :

«Վերեմն խնդրեմ վերջ տանք այս
 խօսքերուն , վասն զի քաջ գիտեմ որ
 մեր ցաւալի և քիչ մը ալ եռանդուն
 խօսակցութենէն , ձեր պատուական
 գլուխը ցաւեցաւ , և ձեր մարուր

սիրտը վիրաւորեցաւ չը գիտցածնէ
 ըրդ լսելով : Նաև այսօր ձեր առաջին
 անգամ դարուն՝ գիտեմ որ չէր վայ
 լեր այսպէս դատական խնդիրներու
 վրայ խօսել, այլ քանի որ ձեր Յար
 դութիւնը բարեսրտութեամբ խօսք
 բացիք. և ես սրատասխանելու եւ
 պէտք եղածները իւր սարօքն խօսե
 լու պարտաւորեցայ, որ վասն ձեր
 ներողամտութիւնը կը խնդրեմ, մա
 նաւանդ գուցէ այս խօսակցութեա
 նըս պատճառաւ՝ ինչպէս բնական է՝
 ձեր Յարգութեան արժանաւոր պա
 տիւր չըկրցայ պահել, որոյ վասն
 ներողամիտ ըլլալնիդ կը խնդրեմ :»

Այդ ելլալով Պ. Հիւպատոսը ը
 սաւ. «Ձեր խօսակցութիւններն երբէք
 ինձ դժտացաւանք չպատճառեցին.
 մանաւանդ ուրախ եղայ ձեր ինձ
 տուած օրինաւոր տեղեկութիւննէ
 ընն, որոնց մէջ քաջ նկատեցի որ ա
 ւելորդաբանութիւններ չըկար, և
 քաջ ճանաչեցի ձեր հողւոյն ազնւ
 ւութիւնն, որ ձեր ազգային միակ
 պարտաւորութիւնն ճանաչելով եր

Բէք չէք զիջանիր իմ միակ խնդիրս
 ընդունելու, հաստատելով թէ միա-
 սակար է ձեր կրօնքին՝ ձեր ազգին և
 այլն. ձեր ազգասիրութիւնը ձեր կը-
 րօնասիրութիւնն ամենայն պարագա-
 յիւք կը գովեմ, և իմ խնդիրքս չըն-
 դունելնուդ համար ալ այո, կը ցաւ իմ,
 այլ չեմ յուսահատիր բոլորովին, կը
 յուսամ և կ'աշխատիմ և կը թախան-
 ձեմ զձեր Ամենապատուութիւնը,
 որ դուցէ համոզել կարողանամ, որ
 սելով վերջացուց : Բաժնուելու ժա-
 մանակ Պ. Հիւպատոսը խնդրեց որ
 եթէ կարելի է հրաման ըլլայ սուրբ
 Յակովբայ եկեղեցին բանալ տալու,
 որ ուխտ և երկրպագութիւն ընէ :

« Հրամանի կարօտ չէ, ամեն ժա-
 մանակ բաց է, ըսաւ Ս. Պատրիարքը,
 բոլոր ազգաց ուխտաւորաց, երբ
 միամտաբար կուգան. բայց ձեր Յար-
 գութեան առաւել պատիւ ընելու
 համար ես անձամբ կ'իջնամ յեկեղե-
 ցին Ձեր հետ : »

Եւ ՚ի միասին իջեալ սուրբ Յա-
 կովբայ եկեղեցին, անձամբ ցոյց կու-

տար Ս. Պատրիարքն պէտք եղած տեղեկու թիւններն ՚ի պատիւ , Պ . Հիւպատոսին . և երբ յանուն սուրբ Ղլխադրին նուիրուած սբ խորանին եկան , ուր ամիտիուած է սբ գլուխն նորա . « Լ՛հա այս է ըսաւ Ս. Պատրիարքն Հայոց ազգին վեհանձնաբար ՚ի շնորհս Սատին կրօնաւորաց տարին միանգամ պատարագելու թոյլատրուած սբ սեղանը , որոյ յարգը շղիտցան՝բայց եթէ երբ կորսնցուցին իրենց եղած շնորհքը և մարգասիրութիւնը : »

« Նոյն շնորհքը կորսնցուցած չեմ համարեր , ըսաւ Պ . Հիւպատոսը , քանի որ դուք առատասիրտ էք և ներողամիտ Հայր . դարձեալ պիտի շընորհէք նոյն արտօնութիւնն , որոյ վանն դեռ ես իմ յոյսս կտրած չեմ , և կը թախանձեմ և պիտի թախանձեմ որ ընդունիք սոյն խնդիրս , և թոյլատրէք Սատինաց գալ իւրեանց պատարագը ընել դարձեալ , և ես ինչպէս փոքր մի յառաջ ալ ասացի , պէտք եղածները պիտի ըսեմ և պիտի պատուիրեմ , որ այսուհետեւ երբ

բէք ձեր իրաւունքին չդպչին , և նո-
րանոր սուփորութիւններ չհաստատեն
և զձեզ չվշտացնեն : »

Եւ աւելցուց Պ. Հիւպատոսն ը-
սելով թէ, « Ինչ պատուական եկեղե-
ցի ունիք եղեր , ասոր նմանը չոտայ
Երուսաղէմի մէջ , իրաւ որ կ'արժէ :
Ուրեմն Սրբազան Հայր , երջանիկ էք
դուք և ձեր ազգը , որ Սուրբ Երու-
սաղէմի մէջ , պատուական Պատրիար-
քարան մի ունենալէ յետոյ՝ այսպէս
հոյակապ և փառաւոր եկեղեցի ալ
ունիք : —

« Եւ այն 'ի վերայ լերինն Սիօնի »
ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն : —

« Սեճ երջանկութիւն է այս ձեզ
համար , կրկնեց Պ. Հիւպատոսը ,
Սուրբ Երուսաղէմի մէջ , եւ այն
ալ Սիօն լերան վրայ այսպէս ընդար-
ձակ և հոյակապ վանք ունենալը , սա-
կայն պարտաւոր էք նաեւ այլոց խըն-
դրանաց եւս զիջանել , որ անոնք ալ
մասնակցելով միմիջարուին : —

« Ուրիշ ազգեր զանազան բարե-
մասնութիւններով երջանկացեալ են ,

րսաւ Սրբազան Պատրիարքը, դարձեալ իրենց ձեռքը գտնուած տեղերով և վայելած բարիքներով. մի թէ քիչ տեղեր ունին Վատինք իրենց ձեռքը. թող այն անթիւ անհամար եկամուտները, որ գետորէն կը վազեն կուգան Եւրոպայի բոլոր թագաւորաց և համայն ժողովրդոց կողմանէ, և իրենք երբեմն զմեզ նախատելով կը յօխորտան ըսելով թէ, «Մենք Եւրոպայոց եօթը տէրութեանց կողմէն կը նատինք հոս. » և երբեմն ալ դատ վարելու տտեն անոնց ազդեցութիւնը մէջ բերելով կ'ըսեն՝ եօթն տէրութեանց սեպհականութիւն է, և այն, այսքան բարիքներ ունեցող, և զայն կշտապինդ վայելող միաբանութիւն մը, խեղճ Հայոց միաբանութեանը, որք տարոց տարի եկող ուխտաւորաց արդեանց փոքր գումարովն ազբատութեն ապրելով շնորհիւ բարեխնամ ()սմանեան Տէրութեան օրինաւոր հրովարտակներովը սեփհականեալ այս միակ մխիթարութեանս մէջ անգամ մասնակցիլ երազելովնին՝ որ աստի

Ճան մեղանչում կը սեպուի Պ. Հիւ-
 պատոս, մտածեցէք կ'աղաչեմ. եթէ
 մենք այս մեր փոքր վայելքէն անոնց
 մասն հանել պարտաւոր ենք ըստ իւ-
 րեանց կարծեաց, արդեօք իրենք իրենց
 անհամար բարու թէց զոր կը վայելեն
 կշտապինդ, ո՞րքան պարտաւոր են մեզ
 եւս մասն եւ բաժին հանելու, ըստ
 տէրունական անսուտ բանին թէ՛
 «Որում շատ տուաւ՝ շատ խնդրեսցի
 ՚ի նմանէ» եւն: Այսպէս խօսքերով
 ողջոյնեալ զմիմեանս բաժնուեցան ա-
 մենայն սիրով խօսք տալով Պ. Հիւ-
 պատոսն թէ, յատուկ ուրիշ օր մը
 պիտի գայ:

Իսրայէլ առ-բէ Յակոբայ ինքրոյն վրայօր
 Յոնայ վանոց Տէջ եղած խօսակցութիւն
 (Տորաֆայ), որ ներկայ էին Ս. Սեմ. Ս. Ալեք
 Փաշայն, Ս. Սեմ. Ս. Ինիֆ Էֆէնպին եւ
 Իամասիոսի Իաղղէոյ Պ. Հիպատոսը՝ Ի
 Կողմանէ Լ. Սաբին կրօնաւորաց ։

Օ կնի սովորական տեսութեան
 հարցուց Ս. Սեմ. Ս. Ինիֆ Էֆէնպին
 Ս. Պատրիարքին թէ, «Յերեկեան օր
 մենք ուրիշ գործեր ունեցանք և փո-
 քրը ինչ շրջապայելու տեղեր ալ գնա-
 ցինք, ՚ի հարկէ դուք աւելի օգտա-
 կար գործերու պարսպած պիտի ըլ-
 լաք ։ —

«Վ. Էֆէնպիմ, ըսաւ Սրբազան Պատ-
 րիարքը, մեր գործերը արդէն ինքնին
 յայտնի են, որ նախ մեր Օգոստոս-
 փառ Սուլթանին անգին կենաց եր-
 կարութիւն, և նորա բոլոր ձեռնարկած
 բարի գործերուն յաջողութեան, և
 զկնի բոլոր աշխարհի խաղաղութեան
 և թագաւորաց հաշտութեան համար
 ալօթեւ է միշտ, և ապա շնորհիւ մեր

մեծազօր թագաւորին ձեռքերնիս
 քանուած վանօրէից վրայ հսկել, և
 դարձեալ մեր բարեխնամ Տէրու թե՛
 անուան և համայն Աղգիս փառք պա-
 տիւ բերող և հայրենեաց օգտակար
 եղող գործերուն աւելի հոգ տանել
 է, ինչպէս վարժատան, տպարանի և
 թանգարանի, և այլ այսպիսի օգտա-
 կար հաստատութեանց, ինչպէս որ
 անցեալները թէ Ասեմ, Ալի Փա-
 շայն և յետոյ Չեր Ասեմութիւնը
 անձամբ այցելութեան գալով ակա-
 նատես իսկ եղաք, ոյր վասն մեծապէս
 շնորհակարութիւնս կը մատուցանեմ
 թէ իմ համօրէն աղգիս և թէ բոլոր
 միաբանութեանս կողմանէ Չեր Ա-
 սեմութեան: Ահա ասանք են մեր պաշ-
 տօնին պարտաւորութիւնը և պա-
 րագմունքները:

«Իայց յերեկեան օր, կրկնեց Ա.
 Պատրիարքը, մինչ մենք կը պատրաս-
 տուէինք մեր բարեկամ Պ. Հիւսա-
 տոսի բարի գալուստը շնորհաւորե-
 լու երթալու, ինքն կանխեց մեր վան-
 քը եկաւ և բաւական միջոց ալ տես-

նուեցանք , և երկար խօսակցելու առարկաներ ունեցանք , եւ դուցէ Պ . Հիւպատոսը ձանձրացած ալ պիտի ըլլայ , սր վասն ներում կը խընդրեմ նորին յարգութեանէն : —

«Քաւ լիցի , ոչ թէ միայն չձանձրացայ , ըսաւ Պ . Հիւպատոսն , այլ և մեծապէս շնորհակալ եւս եմ որ մեծ մարդասիրութեամբ ընդունեցիր ըզմեզ , և յանձն առիր մեր չգիտցած ները մեզի պատմելով տեղեկացնելու , և այն՝ օրինաւոր փաստերով և վկայութեամբ : Այժմէ ժամանակս ներէ , միտք ունիմ դարձեալ գալու , և ձեր վանուց բոլոր հաստատութիւններն պտրտելու և աչքէ անցընելու զանոնք՝ եթէ կը բարեհաճիր . և մանաւանդ կը լսեմ որ օրինաւոր վարժարան , տպարան և թանգարան ալ ունիք եղեր վանուցդ մէջ . նաեւ դուք անձամբ քանի մի գեղարուեստներ ալ գիտէք եղեր , որոնք ինձ ալ սիրելի են , և կ'ուզեմ անոնց փորձերը տեսնել » :

Այս կէտերուն վրայ Վսեմ , Վա

լի փաշայն և Ասեմ. Միւնիֆ էֆէն-
տին բաւական գոհունակութեամբ
սկսան խօսիլ Պ. Հիւպատոսին հետ,
և իրենց այցելութեան օրը տեսած-
ները համարեա թէ մի ըստ միոջէ
պատմեցին, թէ նոյն հաստատու-
թիւնները աչքէ անցընեն ինն, և թէ
թանգարանի Այցելու այհամար յատ-
կացեալ տուճարին մէջ իրենց Ասեմ.
անուննին ստորագրեն ինն մէջ բերե-
լով, ևն, ևն, ևն :

Ըսաւ Ս. Պատրիարքն. « Ըստ
փոքր բաներ են, Պ. Հիւպատոս,
մեր ունեցածները Ձեր տեսածնե-
րուն և ունեցածներնուդ հետ բաղ-
դատելով. բայց դուք քանի որ կը
բարեհասճիք դալ, հրամեցէք երբ որ
կը կամիք, մեծ պատիւ կը համարեմ
ինձ համար : Ասեմ. Ալալի Փաշայն
և Միւնիֆ էֆէնտին ըսին. « Բաթ-
րիք էֆէնտի, կ'երեւի որ Պ. Հիւ-
պատոսին հետ պատարագելու խըն-
դիրը կամ լուծած էք և կամ դիւրա-
ցուցած, քանի որ ըստ ձեր խոստման
բաւական երկար տեսութիւն ըրած

ըլլալով, ՚ի հարկէ Կործը դիւրացու-
ցած պիտի ըլլաք, եթէ այդպէս բան
մը եղած է, շատ ԳՈՏ պիտի ըլլամք։

«Այ թէ միայն չդիւրացաւ, ըսաւ
Ս. Պատրիարքն, այլ և աւելի անկա-
րելիութեան կերպարանք առաւ իմ
յառաջ բերած հաստատ փաստերովս,
զորս Պ. Հիւպատոսին մի ըստ միջէ
սլատմեցի ամենայն պարագայիւք և
վկայութեամբ. ՚ի հարկէ այսքան իմ
բռնաբարեալ իրաւունքներս աւանա-
լէ զկնի, վերստին գլխ չպիտի կրնայ
ստիպել, և կամ աղաչել նոյն շնորհքը
դարձեալ շարունակելու։ —

«Շնորհքը միշտ շնորհք է, ըսաւ Պ.
Հիւպատոսը, զոր շնորհընկալը միշտ
շնորհողէն կը թախանձէ մինչեւ կա-
րողանալ զայն կրկին ձեռք բերելու,
որ և իցէ կերպիւ։ —

«Այրբ ապերախտութեամբ շարժի
շնորհընկալը, ստատասխանեց Ս. Պատ-
րիարքը, և վայելած շնորհքը չարաչար
Կործածելով իբրեւ իրաւունքի տէր
կարծելով զինքն՝ պաշտօնական կեր-
պարանք տալ ճգնի, և միանգամայն

նոյն շնորհքը ընողին իսկ սեփհակա-
 նութեան արդար իրաւունքին դըպ-
 չի, այն ատեն զիմքդ կարելի կ'ըլայ,
 Պ. Հիւսիստոս, նոյն շնորհքը դար-
 ձեալ շարունակելու թոյլատրել այն
 Սիաբանութեան՝ ՚ի կորուստ անձին
 ազգային արդար սեփհականութեւ:

«Նա մանաւանդ, արդէն յայտնի
 կ'երեւի որ՝ զուտ կրօնական եղած
 խնդրոյն քաղաքականի կերպարանք
 տալ կ'երազեն. այս խնդիրը բոլորու-
 վին կրօնական է, և իմ տէրութիւնս
 և բոլոր տէրութիւնք կրօնական գը-
 լուխներուն յանձնած են իրենց կը-
 րօնքը ազատօրէն պաշտելու. ինչպէս
 Ֆրանչիսկեանք իրենց կրօնական ան-
 սխալ Պապի ունին, նմանապէս ամե-
 նայն ազգ. նոյնպէս և Հայոց ազգը
 ունի կրօնական կառավարութեան
 գլուխ իր Պապը, այսինքն սուրբ Վշ-
 միածնայ սրբազան Աթոռիկոսն ամե-
 նայն Հայոց, (բայց ոչ անսխալ.) ոյր
 վասն ՚ի հարկէ իմ կրօնական Վրուխս
 ալ ինձմէն կրօնական հաշիւ կը պա-
 հանջէ, և արդէն իսկ ծանուցած

էր ինձ՝ (մինչ Հռովմայի Պապն անսխալութիւնն հաստատելու համար տիեզերական ժողով կազմելու հրաւեր կը կարգար, և լռելեայն բոլոր Հայ Եկեղեցուոց հրաւիրագրեր կը խրկէր առանց խորհրդակցելու անոնց Վլխուն հետ,) թէ ահա Հռովմայի Պապը կ'աշխատի զինքն անսխալ հրատարակել ինքն սխալական և մահականացու գոյով հակառակ հեղութիւն և խանարհութիւն քարոզող Յիսուսի Քրիստոսի աւետարանական վարդապետութեան, զգուշացէք ուրեմն ի խմորոյ անտի անսխալութեան, և ըզգուշացուցէք զորս ընդ ձեզ են, և այն և այն և այն :

«Թող իմ կրօնական գլուխս սրբազան Աթուղիկոսս գրած և պատուիրած չըլլայ, և ոչ ալ զգուշացուցած, ևս պարտաւոր չեմ միթէ իմ պարտքս ճանաչել, որ արդէն իսկ իմ պաշտօնս ալ է և պարտաւորութիւնս, զգուշանալ յամենայն հակառակ վարդապետութենէ, որք ոչ համաձայնին հոգւոյն՝ սրբոյ Աւետարանին,

և այս իսկ իմ ուխտս ալ է առաջի
 անսխալ և անմահին Աստուծոյ և ա-
 ռաջի ամենայն ազգիս Հայոց . ուրե-
 ժնն զխաբդ կարեմ իմ սուրբ ուխ-
 տիս հակառակ , իմ կրօնքս նախա-
 ատղ , այսպանող , և իմ սուրբ Ակեղե-
 ցւոյս մէջ անգամ իմ սուրբ եկեղե-
 ցիս և սուգս հերձուածող և հերետի-
 կոս քարոզող կրօնաւորներուն դար-
 ձեալ թոյլատրել , որ իմ մեծազօր
 Տէրութեանս շնորհիւ ինձ 'ի բնէ
 անտի սեպհական իրաւունքս եղած
 սուրբ եկեղեցւոյս մէջ այդպէս սճիր
 գործուին աչացս առջեւ և ես ական-
 ջովս լսեմ . միթէ արդարութիւն չը
 մնաց աշխարհիս վրայ , և միթէ տէր
 և տիրական չը մնաց Հայոց Ազգին ,
 քաւ լիցի , դեռ իմ մեծազօր Տէրու-
 թիւնս կարող և հաստատուն կանգ-
 նեալ կայ ամենայն կարողութեամբ
 և կարգադրութեամբ , գիտէ և կա-
 րող իսկ է զրկելոյն իրաւունքը զրկողին
 ժանիքներէն թափել , և իւր իսկ սեպ-
 հական տիրոջը յանձնելով ասել թէ
 երթ , ազատ պաշտէ քու կրօնքդ , ոչ

որ կրնայ դքեղ արդիլել կամ անար-
 գել : Աւ դուք Ասեմ . Տեարք իմ .
 եթէ չէք կրնար իմ դատս որոշել և
 զիս այսպէս անիրաւ բռնաբարողնե-
 րուն ձեռքէն ազատել , կ'ազաչեմ ա-
 սացէք ինձ , և ես անձամբ կ'երթամ
 կրներկայանամ իմ ողորմած և արդա-
 րագատ վեհափառ Թագաւորիս , և
 կը խնդրեմ Աորին Աեհափառութե-
 նէն գոնէ , Աս փերփի՛՛ք փերճան , ես գալե-
 լի՛ք Ֆերճան :

«Այնքէ իմ վեհափառ Թագաւորս
 կուզէ՞ իւր հաւատարիմ հարատակաց
 իրաւունքին կորսուիլը կամ բռնա-
 բարուիլը , մանաւանդ այսպիսի լու-
 սաւորեալ դարուս մէջ . քա՛ւ լիցի : —

«Ինձ ընթաց աստուծոյ , ասաց Ալը-
 սեմ . Այի Փաշայն իւր բնական ազ-
 նիւ և համեղ բնաւորութեամբն , մի
 վշտանար և սիրող հանգարտ սրահէ ,
 երբէք քու իրաւունքդ չկորսուիր .
 և ոչ մէկը կրնայ քու իրաւունքդ քու
 ձեռքէդ յափշտակել « Այնէի շահա-
 նէտէ . » բայց քանի որ դատ կը վա-
 րուի , ՚ի հարկէ երկու կողմէն ալ

պէտք եղածը պիտի խօսիք, և մենք
 ալ պարտաւորուած եմք լսել, նայե-
 ցէք մէկ անգամ, այս գործերուն
 համար տէրութեան կողմէն յատկա-
 պէս խրկուած է Վսեմ. Միւնիֆ է-
 ֆէնտին, նմանապէս և ես հրամա-
 նաւ նորին Վեհափառութեան եկած
 եմ աստ, այնքան գործերս ձգելով
 'ի Գամասկոս, 'ի հարկէ այս հրաման-
 ները մեզ ընող բարեխնամ Տէրու-
 թիւնը ոչ ձեր և ոչ ուրիշ որ և իցէ
 հպատակաց իրաւունքին կորսուիլը
 չուղեր. ուրեմն մի վշտանար. կրօնքդ
 ազատ է, և Տէրութիւնը քու կրօն-
 քիդ և կրօնական կարգերուդ և կա-
 նոններուդ երբէք չը խառնուիր, ա-
 զատ թողած է. ուրեմն առանց վըշ-
 տանայու իրաւունքդ յառաջ բերե-
 լով խօսէ, մենք և Պ. Հիւսպատոսը
 սիրով կը լսենք. և ոչ Պ. Հիւսպատո-
 սը կ'ուղէ ձեր սեպհական իրաւուն-
 քին բռնաբարուիլը. միայն մեր և
 Պ. Հիւսպատոսին խնդիրը այս է որ՝
 քանի որ դուք այսքան ատեն նայն չը-
 նորհքը ըրած էք, և Վատինք վայե-

լած են զայն, եւ մօտ ասե՛ններս
 ձեր սիրտը որ և իցէ կերպիւ վշտա-
 ցուցեր են, նոյն վիշտերուն համե-
 միչ դեղեր դնելով բժշկելէ մեր աշ-
 խատու թիւնը. և այն ձեր յօժար կա-
 մօքը և ամենայն սիրով նոյն շնորհքը
 դարձեալ Վատինաց թոյլատրելիդ
 կ'ուղենք, որք վայելել սկսին. բայց
 այսու ամենայնիւ՝ ինչպէս քանիցս ան-
 դամ խօսուած է, դարձեալ կր խոս-
 տանամք մենք և Պ. Հիւսպատոսը՝ որ
 սասաիկ սրտուէր կը արուի Վատի-
 նաց, որ երբէք նորանոր շարժումներ
 և սովորութիւններ չընեն. ոչ թէ
 միայն այս մասին, այլ ձեր բոլոր ի-
 բաւանց վրայ երբէք ակնարկու թիւն
 անգամ չընեն. և եթէ դարձեալ այնպէս
 շարժումներ ընել սկսին, դուք իրա-
 ւունք ունենաք իսկոյն հերքել և ոչ
 երբէք ընդունել. մանաւանդ որ այս-
 քան կ'աշխատուի, մեր աշխատու-
 թիւնն ալ 'ի դերեւ չելլայ: —

“Նախ իմ վեհափառ Թագաւորէս
 շնորհակալ եմ, և ինձմով բոլոր Հա-
 յոց ազգս, ըսաւ Սրբազան Պատրիար-

քրն, որ իւր հպատակ ծառայներուն
 իրաւանց կորսուիլը և անոնց բռնա-
 բարուիլը երբէք չուզելով՝ հրամայեց
 թէ Չեր Ասեմու թեանը և թէ Ալ-
 սեմ. Միւնիֆ էֆէնաիին հոս խրկը-
 ւիլը, ոյր վասն Չեր Ասեմու թեանէն
 եւս շնորհակալ եմ:

«Արդ՝ քանի որ իմ վեհափառ թա-
 փաւորս իմ կրօնքս ազատ թողած է,
 և իմ վանորայքս ինձ յանձնած է իւր
 բարձր հրովարտակովը՝ գխտութեամբ
 համայն Ազգիս Հայոց, իմ կրօնքիս
 վրայ երբէք նախատինք չեմ կրնար ըն-
 դունիլ. և իմ սեպհական վանօրէից
 մէջ, յորս ես անսխտլ և անմահ Աս-
 տուծոյ երկիրագագանեմ և զնա միայն
 կը պաշտեմ, չեմ թողուր և ոչ զոր
 պաշտօն կատարել, որ իմ կրօնքս կ'այ-
 պանէ, կը նախատէ, հրապարակա-
 կան անէծք կը կարգայ, հերձուա-
 ծող և հերետիկոս անուանելով զայն:
 Սովորականին գալով կ'ըսեմ, ես իրա-
 ւունքի և ճակտէր եմ, կ'ուզեմ
 կ'ընդունիմ կ'ուզեմ չեմ ընդունիր:
 Շնորհք մի է, այսքան ատեն է ըրած

եմ. այսօր չեմ ըներ : Աղորմութիւն մի է, այսօր կուտամ, վաղը չեմ տար : Չեր Ա սեմութեան Պ. Հիւսպատոսին ուղած շնորհքը մանաւանդ թէ իմ անձնական սեպհականութիւնս չէ, այլ շնորհիւ մեծազօր տէրութեանս համայն Հայոց ազգին սեպհականութիւնն է, նուառոս Տէրութեան շնորհած հրովարտակին համոձայն պահպանող երեսփոխան մի եմ, ուստի չեմ կրնար երբէք այնպէս յայտնի թշնամին դարձեալ իմ սուենս հըրաւիրել 'ի ցաւ, 'ի արտմութիւն և 'ի դայթակղութիւն համայն Ազգիս և 'ի նախատինս իմ կրօնքիս :

“Այլ դուք, Ա սեմախայլ Տեճրք, հանդերձ Պ. Հիւսպատոսով կը խընդրէք և կը յորդորէք զիս՝ որ զիջանիմ ձեր հրամանին և թոյլատրեմ. ինդրեմ իմ անձնական ծառայութենէս հրամայեցէք պատրաստ եմ կարելի եղա՞ծը ընել, թէ և իմ անձիս անգամ բացարձակ տէրը ես չեմ, այլ իմ համայն ազգս է, վասն զի անոր նըւիրած եմ եկեղեցական եղած օրէս

ի վեր, սուրեմն այսքան պարտաւորութեանց դէմ, ես ինչպէս կրնամ մեղանչել, մանաւանդ թէ նոյն մեղանչելն անգամ իմ ձեռքս չէ :

«Այլ մնաց այժմ զմեզ վստահացուցած կէտին պատասխանել, որ կ'ըսէք թէ՝ «Սեկք Վատինաց սաստիկ պատուէր կուտամք՝ որ նորանոր սովորութիւններ չը հնարեն և ձեր իրաւանց վրայ ակնարկ անգամ չը ձըգեն, ևն ևն ևն :

«Այնդուեւիմ Չեր Վսեմութեան անգին խօսքերը, նաեւ Պ. Հիւպատոսին, ճշմարիտ կ'ըսէք և այն յօդուամեզ, զնոյնն յանձն կ'աւնուն նաեւ Պրանչիսկեան կրօնաւորք, և ամենայն վստահութեամբ խօսք ալ կուտան երբէք չմեղանչել, փասն զի նոցա բնաւորութիւնն է վերջին աստիճան զիջանիլ, աղաչել, պաղատել, խոնարհել, ծունր կրկնել ամենայնիւ, մինչև իրենց ուղածը ձեռք բերեն, անկէ յետոյ քիչ մը ատեն ալ ամենայն սիրով կ'երթան մինչև վստահացնեն, այլ երբ իրենց գործիքները կարգի կը

դնեն և նպատակնին հասնելու կէտին
կը բերեն, ալ անկէ յետոյ նոցա բե-
բանը ուրիշ խօսք չըզանուիր՝ այլ մի-
այն նձ, նձ, նձ: Ա՛ճ, կ'ըսեն, բէյլամ-
պէր չեն ըսեր. իմ ազգային իրաւուն-
քըս կը կորսուի եղեր, կը մնասուի,
կը բռնաբարուի եղեր, որ՞ն հոգն է,
իրենք արդէն անսխալ Պապայով մի-
տքանու թիւն մի են, և մնացեալ քը-
րխատոնեայք, որոց մէջ եմք և մեք
Հայքս, հերձուածող, հերեւիկոս և
դժոխոց զաւակ կոչուած եմք իրենց
մէ միշտ. մեր խօսքը կ'ըլլայ այն ա-
տեն, վասն զի բոլոր Արուստղէմի և
ամենայն շրջակայից նորա իրենք են
բացարձակ տէրը ըստ իւրեանց կար-
ծեաց, սւր կը մնայ խեղճ Հայոց ազ-
գը իւր Պատրիարքոյն հանդերձ:

«Ա սեմափայլ Տեաքք իմ, նուաստ
եթէ ուրիշ վանքի կամ քաղաքի միա-
բանութենէ Պատրիարք ըլլայի ընտ-
րուած, այս խօսակցութիւններուս,
ազաչանքներուս և ստիպումներուս
վերջապէս պիտի զիջանէի և համող-
ւէի թոյլաարել Ատինաց որ գան

պատարագեն . այլ բարեբազդաբար
 ՚ի բնէ միաբան եմ , և ահա սուրբ
 Յակովբայ վանուցս մէջ այս ՉԴ տարի է
 որ կը սուլասաւ որեմ , և ամեն ժամա-
 նակ անոնց արարքները աչքիս դիմա-
 ցին ուսիմ . թէ՛ անոնց և թէ՛ ուրիշ
 ազգաց վրայ տեղեկու թիւններ ուրի-
 շէն հարցնելու կարօտու թիւն չու-
 նիմ . ուրեմն այսբան լիովին տեղեկու-
 թիւն ունենալովս և անոնց արարք-
 ները իմ ականատես վկայու թեամբս
 մի ըստ միջէ գիտնալովս , զիա՞րդ կա-
 ըելի է անոնց կեղծու պատիր և առ-
 երեսս բարեկամական խօսքերնուն
 խաբու իլ , որք սուտ են բոլորովին : Աւ-
 միանգամայն իմ սեփհականութեան
 իրաւունքիս դէմ յայտնի թակարթ մի
 է : Ա՛նցնի այս օրս , այս տարիս կամ
 միւսն եւս խաղաղութեամբ , և կը
 պատահի դարձեալ ապագայ ժամա-
 նակին որ երբ իմ իրաւունքներս կըր-
 կին բռնաբարել սկսին , այն ատեն
 ուր պիտի գանեմ Չեր Ասեմութիը
 և Պ . Հիւպատոսը որ ըսեմ . ահա
 Ատիկը Չեր Աեծութեան տուած

խոստմանց հակառակը սկսան գործել .
դուք ձեզէն դաս արարէք ըստ ձեր
հաւատարիմ խոստմանը , և այլն :

“ Քաւ լիցի Տեարք իմ , որ իմ ձեռ
նօքս այս ազէտքը թէ Ս . Աթուոյս
և թէ ընդհանուր Հայոց ազգիս գըւ
խու՛ն բերելու պատճառ ըլլամ , այդ
ստորասու թեան չեմ կրնար հաճու
թիւն տայ . մանաւանդ թէ Չեր
Վսեմու թեան պատուական անուան
կը խնայեմ ապագային մէջ , որուն
հետեւութի՛ն շատ ծանր կ'երեւի ինձ
ամենայն կերպիւ Չեր հըւ հպատակ
Հայոց ազգին համար , քանի որ այս
խնդիրը որ զուտ կրօնական է , երթա
լով երթալով քաղաքական կերպարանք
առնելով Հայոց ազգին միակ մխիթա
րու թի՛ մնացած սեփհականութեան
իրաւունքին սաստիկ հարուած պիտի
պատճառէ , և նոյն հարուածէ՛ն ահա
գին վէթք մը անբուժելի , զոր բժշկե
լու համար ճարտար և ամենաճարտար
բժշկի պէտս պիտի ունենանք՝ եթէ
կարողանամք երբէք գտանել . Ա՛ի .
Տեարք իմ , խնդրեմ մի եւս ստիչ

պէք զիս արդարօք աղէտից սկզբնապատճառ ըլլալու, ինձ համար ահա որ յարմար և ահա ժամանակ փրկութեան, և այս է իմ խօսքիս սկիզբն և վերջն, այսինքն ոչ երբէք կրնամ ընդունել Վատինաց գալը պատարագ մատուցանելը իմ սեպհական սուրբ Աղեղէցիիս մէջ, որ միայն Հայոց ազգին սեպհական ստացուածքն է:

Դարձեալ վերջացաւ ժողովն առանց որոշ վճիռ ինչ տալու:

Արդար անգամ դասարկ լապինաց սուրբ Յովնէայ Տէջ պատարագելուն համար, որ ներկայ էին Վսեմախալ Վալէ Ժաշայն և Սիւնիֆ էֆէնպին և Իկոնմանէ լապինաց՝ Վասակոսի Վաղղէոյ Պ. Հիւսարան:

Սուրբական տեսութիւնը լրանալէ զկնի Վսեմ. Սիւնիֆ էֆէնպին բակաւ խօսիլ այսպէս. «Վաթրիք էֆէնպի, թէ և Վատինաց պատարագելուն»

վրայօք մեր և Պ. Հիւսպատոսի ներկայութեամբք երկու նիստերուն մէջ ալ բաւական խօսակցութիւններ եղան, բայց դարձեալ երկու կողմէն ալ այսօր պիտի խօսուի նոյն խնդրոյն վրայօք: Այլ ինչպէս որ դուք բացէ՛ի բաց կը հերքէք՝ի մէջ բերելով Հըռովմայի Վաբին նոր ստացած անսխալութեան տիտղոսը, և բոլորովին կրօնական խնդիր է կ'ըսէք և կը հաստատէք, Վատինք ալ իրենց մինչեւ ցայսօր շարունակած ըլլալնին մէջ բերելով և սովորութիւն ունիմք պատարագելու ըսելով կրպնդեն, թէ պէտք է դարձեալ շարունակել:

«Թէ և այս բաներուս վրայ բաւականէն աւելի դուք և նորա խօսեցաք, և մեր և Պ. Հիւսպատոսը սիրով լսեցինք երկու կողմի խօսածները, այլ այսօր համարեա թէ վերջնական կերպիւ պէտք է որ լրանայ. վասն զի մենք այս տեղ երկար կենալու միջոց չունինք, նա մանաւանդ ուրիշ գործեր ալ ունիմք. ուրեմն դարձեալ սոյն առաջկային վրայօք ինչ որ ունիք կըր-

նաք ըսել, որ մենք ալ անոր համեմատ
մեր տեղեկագրութիւնը պատրաս-
տեմք: Նոյնպէս Պ. Հիւպատոսը՝ որ
ի կողմանէ Վատին կրօնաւորաց՝ հրա-
մանաւ Գաղղիոյ մեծազօր տէրութե-
եկած է, ահա հոս կը գտնուի, որ ձեր
վերջնական խօսակցութեան վրայ հաս-
տատելով իւր տեղեկագիրը՝ թէ՛ աստ
Վատինաց և թէ՛ զինքը խրկող տէրու-
թեան իմաց տայ:

«Նա և սա ալ ծածուկ չ'մնայ ձեզ
մէ. քանի որ Վատինք կ'ըսեն, ՚ի հար-
կէ լսած ալ կ'ըլլաք, թէ նոյն Վար-
կագուպ վանքը իրենց սեպհական
ստացուածքն է եղեր ՚ի վաղուց, և
ձեզ շնորհած են, և տարին մէկ ան-
գամ պատարագելն ալ, այդպէս իբր
նշան որոշած են, որ այնու նշանաւ
իրենց սեպհականութիւնը ըլլալը ըս-
տուգելով, երբ որ ուզեն, նոյն վան-
քը ձեր ձեռքէն ետ առնուն և այլն:»

Այս նորալուր և անակնկալ առա-
ջարկութեան վրայ մինչդեռ կը մը-
տածէր Ս. Պատրիարքը, Պ. Գօնսօյն
կարծելով թէ նոր իրաւունք մը ըս-

ապացան Վատինք Ս. Պատրիարքին
 լուս մնալովք. Վսեմ, Սիւնիք էֆէն
 տին ըսաւ Ս. Պատրիարքին, «Խօսեցէք
 Տաթրիք էֆէնտի, վասն զի մտածելիդ
 մեզի աւելի կասկած կուտայ : »

«Այսօր տեսանք նոր նշան, ըսաւ
 Սրբազան Պատրիարքը, խօսելու երբէք
 հարկ չեմ տեսներ, քանի որ այս քան
 խօսակցութիւններ եղան, չապացից
 թէ Չեր Վսեմութե գլխացաւանք,
 քանի որ Վատինք միշտ պիտի ըսեն՝
 եա պէնիմ օպոնոմ. ՚ի հարկէ ինչպէս
 մինչեւ ցարդ խօսածներս, նոյնպէս
 խօսելիքներս ալ ՚ի զուր պիտի երթան,
 ուրեմն լաւ է լուել՝ քան թէ հասկընալ
 չուզողի մը հետ խօսիլ : Արդեօք
 չե՞ն հասկցեր դեռ մինչեւ ցարդ
 խօսածներէս որ ես աղգաւ Հայ եմ
 և Օսմանեան մեծազօր տէրութեանս
 հարազատ հպատակ, յերկինքս երկնաւոր
 զԱստուած կը պաշտեմ, և յերկրի
 զկնի Աստուծոյ, իմ մեծազօր
 Օսմանեան թագաւորս կը ճանչեմ,
 նմա միայն կը հնազանդիմ և

կը ծառայեմ ամենայն հաւատարմութեամբ ըստ գրոյն՝ «Օրհնուք հպատակ լերուք տերանց ձերոց, և ծառայեցէք նոցա իբրեւ Այտուծոյ:» Այլ զոր կը ճանչեմ ինձ ստեղծող յերկինս՝ բաց Այտուծոյ, և ոչ զոր տէր և բարերար թագաւոր յերկրի՝ բաց ՚ի յ(Օ)սմանեան տէրութենէ, և ոչ յայլմէ ումեքէ կախումքն ունիմ, քանի որ Ահափառ թագաւորս՝ իմ համօրէն ազգս, որք ՚ի Տաճկաստան են, իբրեւ հարազատ հպատակ և իբրեւ զսիրելի զաւակ ունի, կը պահէ և կը պաշտպանէ յամենայնի թէ՛ զինքն և թէ՛ իւր իրաւունքները:

«Ահա՛ այս իմ Տէրութեանս վրայ ունեցած վստահութեանս արգասիքն է. արդեօք հասկցան մեր բարեկամները այս խօսածներս՝ թէ ոչ:

«Գանիք այժմ Չեր Ասեմութեանը հարցման պատասխանելու:

«Սուրբ Յակովբայ վանուց խնդրոյն վրայ Չեր Ասեմութեան ներկա, յութեանը այս երրորդ անգամն է որ՝

հարցուփորձ կ'ըլլայ, առ ուղին անդամ
մեր խօսակցութեան նիւթ եղաւ Ռա-
բային նոր հնարած անսխալութեան
տիտղոսը, որ սուրբ Աւետարանի վար-
դապետութեան և իմ կրօնիս ամե-
նահակառակ ըլլալուն բացէ 'ի բաց
հերքեցի և պիտի հերքեմ միշտ, և ո-
րոյ վտան Անմահի Ամենակարողի և Ան-
սրբալ Ատուծոյ նուիրուած սեղա-
նոյս վրայ, իմ սեպհականութեանս
մէջ՝ մահկանացուի, անկարողի և ա-
մենասխալ բաբի մը անունն յիշատա-
կել տալ և իմ ականջովս լսելս անկարելի
ըլլալը վերջնական կերպիւ յայտնեցի:

«Արկրորդ նստին մէջ եւս կրօ-
նական մասին Ս. Աջմիածին գանը-
ւած մեր Ահաբաբա Արթուրիկոսին
հետունեցած յարաբերութեանս վրայ
էր, ուր խնդիրը իբրեւ արեգակն
պարզուեցաւ, որ լսկ կրօնական է, և
ոչ երբէք կրնայ պարունակել իր մէջ
նշանախեց մի քաղաքականութեան,
թէ և թշնամիք զայն չարաչար մեկնե-
լով բազմաժամանակեայ հաւատարիմ
Հայոց ազգը երկբայելի ցուցնել կը

Ճգնին իւր Տիրոջը բարեխնամ Օսմանեան Տէրութեան աչքին, չգիտնալով թէ Հայոց ազգին վրայ այնպէս ազաւ մը մրտաւել այնչափ դիւրին բան չէ, որ վասն յակամայից բռնադատեալ իրենց սրտին ամենագաղտնի մէկ խորհուրդը յայտնելով մեր մեծազօր Տէրութեան շնորհիւ՝ Վսիլէ Էմպարըլըպան պէրոսեպհական իրաւունքնիս եղած սուրբ Յակովբայ վանուցըս համար (ինչպէս որ ըսիք), իրենց սեպհականութիւն ըլլալը կ'երազեն կանուխ ժամանակէն, և մեզ իբրեւ նուէր պարգեւած, և տարին մի անգամ ալ պատարագ ընենին իբր թէ նշան դրած՝ որ երբ ուզեն, զայն ետ առնելու կարողանան, և այլն և այլն:

«Վ՛ի զարմանալի փաստիս, զոր մարդ չկրնար առանց արեան քրտինք մտնելու արտասանել, այսպիսի լուսաւորեալ դարուս մէջ, և Չեր վսեմութեան պէս տաղանդաւոր եւ երեւելի անձանց ներկայութեանը, որոյ վրայ երկու խօսք խօսելու կը սրարտաւորիմ, Տեարք իմ, որք բնական

նապէս կը լուծեն խնդիրը, զոր հրէշ
անուանել արժան է :

«Նախ՝ զխորդ կարելի է տատա-
կէ թուղ քաղել, այսինքն այսպիսի մի-
աբանութենէ մը այդպիսի անզուգա-
կան առատածեռնութիւն ընդունելը
որ իրենց միաբանութիւնը այնպիսի
խեղճ ու կրակ տեղեր զետեղելով,
այս մեծ և ընդարձակ վանքը Հայոց
ազգին շնորհելով տարին մի անգամ
միայն պատարագ ընելու գոհ եւ այ-
սօր նոյն պատարագելէն ետքը իրա-
ւամբ զրկուելին տեսնելով առանց
կարմրելու այդքան վրդովիլ և բռ-
լոր աշխարհ իրար խառնելու փորձ
փորձել, որ երբէք չհամաձայնիր ի-
րենց ըսած եղբերուաքաղ առատա-
ձեռնութեան հետ, [Թէ՛ Վ]. Յակով
բայ վանքը իրենք տուած ըլլան Հայ-
ոց ազգին, որու հաւատալ ուզող մը
խենդ ըլլալ պէտք է :

«Նրկրօրդ, ուրեմն իրենց ձեռքը
օրինաւոր հրովարտակներ պիտի ունե-
նան իրենց սեպհականութիւր ըլլալուն
վասն զի ոչ ոք կրնայ առանց հրովար-

տակի, առանց կալուածագրոց (հէօ-
ճէթի) տէր ըլլալ աշխարհիս վրայ իր
կալուածոցը, որ տէրութեան հպա-
տակալ եղած ըլլայ, եթէ ունին այդ-
պիսի հաստատութիւններ, ինչո՞ւ հա-
մար մեծազօր տէրութեանս գլուխը
ցաւցուցին և կը ցաւցնեն, և Չեր
Վսեմութիւնն ալ ՚ի գուր կը յողնե-
ցնեն, որ աւուր համար կըստահեն:

«Այրորդ, եթէ ունին իրենք այնպի-
սի վաւերագրեր, որք սուրբ Յակով-
բայ վանքը իրենց սեպհական ըլլալը կը
հաստատեն, ուրեմն իմ ձեռքս գլու-
նուած այսքան հին և նոր հրովար-
տակները, հին և նոր կալուածագր-
րերը, (հէօճէթները) և այն, ի՞նչ են և
ով տուած է, որոց զօրութեամբ այս-
քան դարեր շնորհիւ մեծազօր Տէրու-
թեանս մեր իրաւունքները վայելած
եմք, եթէ յիշեալ հրովարտակները
ծայր ծայրի փակցունելու ըլլամք, ա-
կից մինչեւ բարեխնամ Տէրութեանս
Վթուոյն ոտքերուն քով կը հասնի,
զորս ժամանակ ժամանակ շնորհած են
(Օսմանեան մեծազօր կայսերք, ան-

դորրու թեամբ լայելել տալու համար
իրենց հարազատ հստակաց ազգա-
յին ստացուածքները :

“Չորրորդ, իրենց այսօր յառաջ
բերած անզօր փաստը ջրելու համար,
թէ և ուրիշ վկայութեան կարօտ
չեմ, վասն զի իմ սեպհական իրաւ-
ունքս ըլլալը ստուգելու համար ան-
թիւ վկայութիւններ Տէրութեանս
դիւանական մատեաններուն մէջ լի
են, այլ միայն իրենց անհիմն խօսքե-
րը և ստախօսութիւնները յայտնե-
լու համար, իրենց գրքերէն ժողո-
վուած վկայութիւններով հերքելու
չեմ դանդաղիր. և այն՝ իրենց մէջ
մեծ համարում ունեցող, բազմահա-
ւատարիմ, իրենց գրչին յարգը գիտ-
ցող, իրենց ազգին սրտիւր ու սպար-
տաւորութիւր ճանաչող անձանց գիր-
քերէն : Արեմն Չեր Ա սեմութեան
ահա կը ներկայացնեմ փոքրիկ տետ-
րակ մի հաւաքածոյ՝ գաղղխարէն լե-
զուով, զոր 1866 թուոյն մեր Սիօն ամ-
սաթերթին մէջ մաս առ մաս հրատա-
րակելէ զկնի՝ զատ տետրակ մի եւս

կազմել տուի հետաքրքիր խաղարկու
 ղաց համար, ըսելով՝ Արբազան Պատ-
 րիարքն նոյն տետրակէն օրինակ մի, զոր
 մարգարէական ոգւով պատրաստածի
 պէս ծոցէն հանեց և Վսեմ. Վալի
 փաշային ներկայացուց. և Նորին Վը-
 սեմութիւնն առնելով, անմիջապէս
 սկիզբէն մինչեւ վերջը ամբողջ կար-
 դալէն յետոյ ըսաւ. «Նյս ինչ իրա-
 ըստ հակառակ բաներ են մի և նոյն
 ազգին կողմէն, իրենց երեւելի հեղի,
 նակաց գրոց մէջ Հայոց սեպհակա-
 նութիւն է կ'ըսեն, և բերնով կ'երլեն
 անոր հակառակը կը գործեն, այսպէս
 բաներ պատիւ չբերեր իրենց :»

Վսեմ. Միւնիֆ էֆէնտին դար-
 ձեալ նոյն տետրակը աչքէ անցուցած
 միջոցին, պատահեցաւ անոր մէջ Հագ-
 րէթի Վօմէր Խաթապին եւս տուած
 հրովարտակին յիշատակութեանը, զոր
 թարգմանիչ Պ. Սաւալանեանցը իւր
 յառաջաբանին մէջ յիշած էր : Հար-
 ցուց Արբազան Պատրիարքին, թէ «Նյ-
 ճըմ այն հրովարտակներուն սուրէ-
 թը գեռ կը կենան ձեր քօլը : Նյս ը-

տաւ Արքազան Պատրիարքը :— Յաւել
 ցուց Վսեմ, Սիւնիֆ էֆէնտին, — Ար-
 դեօք³ տեսնել կարելի է : — Պատասխա-
 նեց Արքազան Պատրիարքն . Այն, կա-
 րելի է, ինչ ժամանակ որ կը բարե-
 հաճիք՝ հրամայեցէք մեր վանքը, սլա-
 րաստ եմք ներկայացընել Չեր Վսե-
 մութեան :» (Այլ հետագայ ուրբաթ
 օր հետը քանի մի գիտնական էֆէն-
 տիններ առած յատկապէս եկաւ տես-
 նելու յիշեալ հրովարտակաց օրինակ
 ները և ուրիշ քանի մի հին հրովար-
 տակներ, եւ գոհ եղաւ տեսնելով
 իւր մեծանուն նախահարց նուիրա-
 կան յիշատակները) : Արոնք մեծ խը-
 նամքով և ամենայն զգուշութեամբ
 կը սրահունին Պատրիարգական գիւա-
 նատան մէջ :

Յաւելցուց ասել Արքազան Պատ-
 րիարքն . « Վսեմափայլ Տեառք, այն
 գաղղիարէն տեսրակը Չեր Վսեմու-
 թեան իբրև վկայ կամ փաստ ներկայ-
 ացընել չեմ ուզեր, ինչպէս վերը յի-
 շեցի, վասն զի իմ մեծազօր Տերութեւս
 վեհապետք իրենց արքունադրոշմ հը-

ըովարտակներումն ընդհանուր Հայոց
 ազգին արդար սեպհականութիւնն ըլ-
 լալը հաստատած են, և ոչ նշանախեց
 մի անգամ կարծիքաւոր բան թողու-
 ցած են իրենց շնորհած հրովարտակ-
 ներուն մէջ, ուրեմն անիրաւութիւնն
 մի ըրած կ'ըլլամ, նոյն իսկ իմ սեպհա-
 կանութեանս մէջ օտար ազգ չընդու-
 նելուս համար. միթէ նոյն վանուց սե-
 վականութեան արդար իրաւունքս շը-
 նորհիւ մեծազօր Տէրութեանս ճակա-
 տաբաց վայելելէ ո՞վ կրնայ զիս արգի-
 լել. միթէ Վասինք կամ այլ Քրիստո-
 նեայք իրենց ազգային վանուց մէջ
 ազատ չե՞ն, եւ նոյն սեպհականու-
 թիւնները վայելելու մէջ արգելք մի
 ունի՞ն մէղմէ, ինչպէս իրենք մեզի ըլ-
 լալ կ'ուզեն, և եթէ իրենց մեզի ը-
 րածներուն դէմ մէք կամ այլ քրիս-
 տոնեայք իրենց ըրած ըլլայինք, ար-
 դեօք ի՞նչ կ'ըսէին, դռները բանալով
 հրամայեցէք կ'ըսէին, թէ նախ Տա-
 բային, յետոյ բոլոր Աշխարհայ տէրու-
 թեանց ականջները լեցնելով բոլոր
 աշխարհը վրլուկի կուտային: Աւրեմն

իրենց իրաւունքն՝ իրաւունք և սեպ-
 հականութիւնը՝ սեպհականութիւն
 է, միայն Հայոց ազգը դատասպար-
 տուած է իւր սեպհականութիւն հա-
 մարձակ չը վայելելու, միթէ միայն
 Հայոց ազգին համար է այս զրկողու-
 թիւնքը. ասացէք, Տեարք իմ վսեմա-
 վայլ, միթէ Վատինք չէ՞ն կարդար Ս.
 Մէտարանին այն խօսքը՝ որ կ'ըսէ,
 «Վրպէս կամիք թէ արասցեն ձեզ մար-
 դիկ, նոյնպէս եւ դուք նոցա առնի-
 ջիք » : Իրենց շնորհաւոր ուրիշին
 ինչ իրաւամբ կը ստիպեն ընդունել
 տարու բռնութեամբ. եթէ այն իմ
 վրաս իշխէ, բռնանայ, ուր կը մնայ իմ
 սեպհական տէր ըլլալս տոյն վանայ .
 ուր կը մնայ ()ամանեան մեծազօր տէ-
 բութեան շնորհած հրովարտակաց զօ-
 բութիւր, յարգն ու պատիւը, միթէ
 ջնջուած է աշխարհիս երեսէն սեփա-
 կանութեան իրաւունքը. հզօրը՝ զան-
 մեղը պիտի կոխկրտէ, այսուհետեւ
 առնող առնողի, զարնող զարնողն պի-
 տի ըլլայ, կամ բոլոր աշխարհ Վատին
 կրօնաւորաց տրուած է. միթէ մեզի

գերի պիտի ընէք Վատին կրօնաւորաց . միթէ Հայոց ազգին Վատինաց ըրած շնորհքէն այսպէս հետեւութիւնէր պիտի ելլէր . եթէ սեպհական տէր էին , ինչո՞ւ համար ամեն տարի որ յառաջ յատուկ իրենց թարգմանը խրկելով հրաման կ'ուղէին հետեւեալ օրը գալու . հրամանաւ գալը միթէ յայտնի չը ցուցնէր թէ սեպհական տէր Հայոց ազգն է , եթէ առանց հրամանի գալ կարող էին , ինչո՞ւ հրաման կ'ուղէին : —

« Եթէ ի՞նչ է ֆէնտի ըսաւ Վսեմ . Միւնիւֆ է ֆէնտին , դարձեալ ձեր հրամանաւը գալ կ'ուզեն Վատինք , առանց հրամանի չեն գար , միայն դուք հաճեցէք անոնց հրաման տալու , որ շարունակեն իրենց գալը . այն սեպհականութեան վրայ անոնց խօսածը ոչինչ է , բոլոր աշխարհ գիտէ , որ Սոյեի շահանթաէ նոյն վանուց սեպհական տէրը միայն Հայոց ազգն է , և դուք այսօր թէ ընդհանուր ազգին և թէ () սմանեան մեծազօր տէրութեն կողմէն իրեւիտիսան և տէրն էք . թէ

ազգը և թէ տէրու թիւնը ձեզ են
 յանձնած, ձեզմէն կը պահանջեն նոյն
 վանուց բոլոր վերաբերեալները, բայց
 Ատինաց ըսածները խօսք մի է միայն,
 որ կ'ըսեն, և չունին իրենց ձեռքը
 սոյն վանուց վերաբերեալ և ոչ անգամ
 մատի մը չափ թուղթ, և իրենք ալ
 գիտեն որ՝ իրենց խօսքը հիմ չունի,
 մանաւանդ որ՝ ես ձեր հրովարտակնե-
 րուն մեծ մասը տեսած և կար-
 դացած եմ, անոր վրայ երբէք տա-
 ըակուսութիւն չկայ. աշխարհիս վրայ
 քանի որ Հայոց ազգը կայ, թէ և մէկ
 մարդ միայն մնայ, դարձեալ Հայոց
 ազգին սեպհական ստացուածքն է
 Մայր — Ապուս մանասթրըր, և ոչ
 ոք կրնայ զայն ձեր ձեռքէն յափըշ-
 տակել:

“Այլ Ատինք միայն այս բաները
 մէջ բերելով կը թախանձեն որ՝ նոյն
 շնորհքը դարձեալ շարունակել տան
 Ձեզ. եթէ դուք հաճութիւն կու-
 տաք, անոնք այն խօսքերը բոլորովին
 կը մոռնան, խօսքը անգամ չեն ըներ.
 Եւրեմն դուք վերջնական կերպով խօ-

սեցէք այսօր որ՝ գործը լրանայ, անոնք
ալ հանդստանան : —

«Տեարք իմ ըսաւ, Արբաղան Պատ-
րիարքն իւր խօսքը առ Վսեմ. Վայլի
Փաշայն և առ Վսեմ. Սիւնիք է-
Ֆէնտին ուղղելով, եթէ խօսել է
Չեր խնդրածը կարծեմ թէ բա-
ւականէն աւելի խօսեցայ. եթէ
բողոքել էր ձեր խնդրածը, բողոքե-
ցի. եթէ միայն թիւններ, փաստեր,
հաստատութիւններ, աւանդու-
թիւններ, պատմական կրտսրներ,
որքան կարելի էր, մինչեւ ցարդ ըստ
իւր կարգին կատարեցաւ. եթէ մեր
սեպհականութեան միայ կարծիք ու-
նէիք ըստ Վասինաց անհիմն բանից,
իմ մեծազօր Տերութեանս շնորհած
հին և նոր հրովարտականքուն մեծ
մասը տեսաք եւ անձամբ քննեցիք.
Դուք Չեղէն մկայեցէք. և դուք Չե-
ղէն ըսէք իմ ըսելիքներս (Էֆֆրեաթ-
լամրզն ազիզ պաշր իջին օրուն) ը-
սած ժամանակը՝ Արբաղան Պատրիար-
քին աչքերը շառագունեալ՝ սկսաւ
սիրտը բարախել արեան յուղմանէն :

և յաւելցուց ասել եռանդագին, թէ
 «Ի՞նչ արդեօք կ'ուզէք որ ըսեմ, Տեարք
 իմ, ես այս գործը իմ կողմանէս վեր-
 ջացած գիտեմ, քանի որ մեծազօր
 տէրութեանս շնորհիւ տէրն է հա-
 մայն Հայոց ազգը, ուրիշէն երբէք
 կրտսում չունենալով բացարձակ տէ-
 րն է նոյն սեպհականութեան, ե-
 թէ Վատինք իմ ձեռքս գտնուած հին
 հրովարտակներէն աւելի հին, նորե-
 րէն աւելի նոր հրովարտակներ ու-
 նին, թող հանեն ասեան, ըսմ այնմ
 խօսինք, իսկ եթէ միայն Հայոց ազգին
 ըրած շնորհքին վրայ է բուն իսկ պատ-
 ճառը, ոյր վասն զմեզ այսքան տա-
 ռապեցունել կը յանդգնին, իրենք
 օտարական ըլլալով հանդերձ, «Տաղ-
 տաքի կէլիս, պաղտաքինի քովմուշ
 կիսի», անդէն անոր պատասխանը տը-
 ւինք վերջնական կերպիւ, քանիցս ան-
 գամ է բացասութիւն ըրինք թէ, այն
 պէս յայտնեալ թշնամիին նոյն շնորհ-
 քը այսուհետեւ ընել անկարելի է,
 գեռ ի՞նչ ըսելիք մնաց: Նկատեցէք
 Տեարք իմ, նկատեցէք կ'աղաչեմ,

խնդիրը ուսկից սկսաւ և ուր՝ կայանք
 առաւ, սկսան խնդրել նախ մեր ըրած
 շնորհքը շարունակելու, որ մեր կրօն-
 քին և սեպհականութեան սաստիկ կը
 դպչի. իսկ երբ իրենց այս ձեռնարկու-
 թիր ՚ի գերեւ ելաւ յառաջին նստին,
 խնդիրը փոխել ուղեցին և փոխեցին
 ըստ իւրեանց քմացն, այսինքն շնորհքը
 սովորութեան և շարունակութեան :
 Երբ գործոյն անյաջողութիւնն տե-
 սան և իրենց ստախօսութեան խայ-
 տառակութիւնը զգացին, սկսան ը-
 սել թէ՛ Ս. Յակովբայ վանքը ՚ի կար-
 դի բաժանորդական Ս. Տեղեաց է,
 այսինքն Ռաշտի տեղեաց, և պնդե-
 ցին որքան կարողացան և ՚. Գուռն
 անգամ կերպիւ իւրք հաւատացու-
 ցին, առանց վախճանը մտածելու
 թէ՛ որ մը ճշմարիտը երեւան կ'ելայ,
 ինչպէս ալ եղաւ :

«Իսկ երբ տեսան յաջողիլ խաբեալ
 կարծելով զ՚. Գուռն իրենց երա-
 ղական կարծեաց համեմատ, գործը
 իսկոյն կերպարանափոխ ընելով մեր
 իսկ սեպհականութիւնն էր ժամանա-

կաւ և Հայոց ազգին տուած եմք ը-
սին, և այն՝ առանց և ոչ դոնէ նշա-
նախեցի մք չափ հաստատութիւն
ցուցանել կարող ըլլալու և միայն ի-
րենց նՕ, նՕ, նՕ ըսելուն ապաւի-
նելով. վասն զի զայդ առնելով շատ
անգամ իրենք իրենց փափաքին հաս-
նելու յաջողած են ՚ի խնդիրս Ս. Տե-
ղեաց, և ո՛ր և իցէ զօրութեան միջոցաւ
իրենց կամքը պաշտել տուած :

«Ար նեսնաք Տեաքք իմ, ո՛ւր կայա-
ցուցին իրենց խնդիրը. վայելած շը-
նորհքնուն համար փոխանակ երախ-
տապարտ ըլլալու Հայոց ազգին, ա-
նոնց իսկ սեպհականութեանն անհա-
ւատարմութիւն ընել յանդգնեցան.
ապա ուրեմն Տեաքք իմ, զիմրդ կա-
րեմ ես այսուհետեւ այնպէս յայտ-
նի թշնամւոյն շնորհք ընել, հրաման
տալ՝ որ գայ իմ կրօնքս այսպնէ և
նախատէ, և այն իմ ՚ի բնէ սեպհա-
կան իրաւունքս եղած եկեղեցւոյս
մէջ : Աերեցէք Տեաքք իմ, ներեցէք,
չկրնար Հայոց Պատրիարքը զկնի այս-
քան մեասներ կրելոյ և նախատինքներ

լետլոյ ընդունիլ այնպիսի կերպարա-
նետալ բարեկամ մի, որ ըստ առակին
ոյնւոյ, զկնի փոքր ժամանակի՝ իւր
փուշերը ուռեցնելով՝ զտանուտէրն
ստիպէ արտաքս ելանել:

“Տէր մի արասցէ, եթէ Հայոց
ազգը Ս. Յակովբայ վանքը ծախելու
ըլլայ, և գնողն ուրիշ ազգ ըլլայ,
| ատինք արդեօք դարձեալ նոյն ծա-
խու առնող ազգէն կամ մարդէն,
նոյն եզած շնորհքը, զոր առ ժամա-
նակ մի Հայք ըրած էին, գնողներէն
բուռն զօրութիւն պիտի կարողանայ
պահանջել, երբ գնողը մերժէր: Ս.
Վրան դարձեալ, այսքան ձանձրու-
թիւն տալու պիտի յանդգնէին ար-
դեօք բոլոր աշխարհ վւլուկի տալով
ի հարկէ չպիտի կարողանային զայն
առնել, վասն զի գնողն այնպէս կեր-
պարանետալ թշնամի մի է, որ իւր սեպ-
հականութեան աչք ունի, անշուշտ
բացէ ՚ի բաց կը մերժէր: Աւրեմն ինչ
տարբերութիւն կայ Հայոց մերժե-
լուն զայն, քանի որ առնողը՝ որ նոր
սեպհականութեան տէր է՝ կը մերժէ.

և զիւրդ ուրեմն ծախելու իրաւունք
ունեցող իսկ սեփական տէրը՝ Հայոց
ազգը չը կրնար իւր բրած շնորհքը
եւտ առնել, մերժել:

“Արդեօք կարողացայ, Տեարք իմ,
գոնէ այսօր մեր բարեկամաց հասկը
ցնել թէ՛ որ և է սեպհականութեան
տէր մը ազատ է իւր սեպհակա-
նութիւնն ըստ կամացն գործադրել.
ու՛մ կամի՛ տալու, ու՛մ կամի՛ զլա-
նալու ունի իշխանութիւն. և եթէ
չունի, յայանի է որ նոյն սեպհականու-
թեան տէր չը կրնար ըլլալ. և եթէ
տէր է, ոչ՝ ոք կրնայ արգելուլ զայն
իւր սեպհականութիւնն ըստ կամա-
ցն գործադրելոյ:”

“Մեր սեպհականութեան մէջ
ի՛նչպէս կրնամք ուրեմն թոյլատրել
անոնց, որոնք մինչեւ ցարդ վայելած
շնորհաց փոխանակ երախտադէտ ըլ-
լալու՝ ապերախտ հոգւով կը համար-
ձակին իրենց յափշտակիչ ձեռքը եր-
կրնցընել մեր Ազգային միակ միսիթա-
րութեան և սեպհականութեան վրայ.
զայն եւս կորզել որ Հայոց ընդհան-

բուժեան, մեծատանց և աղքատաց,
որբոց և այրեաց, ծերոց և երիտա-
սարդաց համարեա թէ արեան գինն է.
մը աչք կարէ չարտասուել, և մը սիրտ
կրնայ չըճմիլի, երբ զայս լսէ : »

Վսեմ. Վալի Փաշայն ըսաւ. « Բաթ-
րիք տօստում, իրենք ալ կը հասկընան
որ այս սեպհականութեան համար
խօսածնին բոլորովին անհիմն է, բայց
միայն հաճեցէք դուք թոյլատրել որ՝
իրենք տարին մի անգամ գան իրենց
արարողութիւնը կատարեն. բոլոր
խօսակցութեան նիւթը և նպատակը
այս է, ասկից աւելի ըսուածները բո-
լոր աւելորդ են, և դ՛Ձեզ համոզելու
ձեւեր են, թէպէտ և գովելի միջոց-
ներ ալ չեն. վասն զի մէկ կողմանէ կը
խնդրեն, որ դարձեալ նոյն շնորհքը
թոյլատրուի իրենց, և միւս կողմէն
կերպիւ իւրք գործին աւելի դժուար-
ութիւն կը պատճառեն : —

« Գիտեմ դժուարութիւնք չեն
անոնք, Վսեմ. Տէր, ըսաւ Ս. Պատ-
րիարքն, որ Ձեր վսեմութիւնը ըստ
Ձեր ազնիւ բնաւորութեան չկամիր

նոյն բառին բուն իսկ նշանաբանն ար-
 տասանել . փոխանակ սպառնալիքը ը-
 սելու դժուարութիւնք կ'ըսէք : այն ,
 այնպէս է , սպառնալիքները շատ ան-
 գամ կը դժուարացնեն դիւրաւ լու-
 ծուելիք խնդիրներն ալ . և 'ի հարկէ
 Չեր Վ սեմութեան այդպէս ըսել կը
 վայելէ . բայց և այնպէս մեզ անծա-
 նօթ չէ անոնց բոլոր բնաւորութիւնը
 քանի որ մենք բնիկ միաբան եմք այս
 Վ . Մ թողոյս մէջ . եթէ օտար միա-
 բանութեն : ըլլալով այս Պատրիար-
 քական սլաշտօնին կոչուած ըլլայի ,
 անոնց քաղցրախօսութեանը գուցէ
 հաւատայի , չատացից թէ խաբուէի
 և անոնց սպառնալիքներէն վախնայի ,
 քան լիցի . մէկը համայն միաբանու-
 թեամբս գիտեմք նոյա բնաւորութիւնը ,
 միշտ անոնց շարժմունքը դիտած եմք .
 իմացիք եմք անոնց մտաց խորհուրդը ,
 որ նախ ամենայն անուշութեամբ կը
 վարուին , երբ ակնկալութիւն մի
 ունին կամ բան մը խնդրելու մը
 տալիք են : Ալ կը միաբանին մեր
 հետ երբ օտարազգի միաբանութեան

մի հետ դատ ունենալու լինին : Ա-
 ռանձին եղած ժամանակ կ'անարգեն
 և իրենց եկեղեցւոյ շանթերը կ'արձա-
 կեն մեր վրայ, իսկ տեսու թեան ժամա-
 նակ անխորտիր կը մօտիկնան մեզ, հա-
 շատար քրիստոնէութիւն քարոզելով
 միութիւն և միաբանական քաղցր յոր-
 դորանքներ կ'ընեն մեզ : Արբ մեր ժո-
 ղովորդէն նոր դարձեր ընելու լինին
 կամ իրենց տօնական օրերը միատեղ
 պատահին, երբ երեւելի ուխտաւոր-
 ներ բերեն մեր Ս. Յակովբայ վանքը
 ուխտ ընելու կամ շրջագայելու, ա-
 նոնց դիմացը ամենայն սիրով տեսակ-
 ցութիւններ կ'ըլլայ յերկուց կող-
 մանց, և իրենք մեզի աւելի սէր կը
 ցուցնեն և մեծարանք, թէ և մենք
 գիտենք թէ ինչ ձեւեր է որ կը բանե-
 ցնեն : Վայց երբ այսպէս խնդիր մը
 պատահի, իսկոյն նոյն հիւրերուն, ո-
 ըրոնք որ երեւելի մարդիկներ են և
 ամեն մէկը Աւրոպայի մէկ մէկ ան-
 կիւնը կը բնակին, իսկոյն անոնց կը
 սկսին գրել եւ ծանօթութիւններ
 տալ մեր վրայօք թէ, — կը յիշէք վսե-

մափայլ իշխան կամ գօնթ, երբ ձեր հետը Հայոց վանքը դնացինք, մենք քնչպէս և ո՞ր աստիճան սիրով վարուեցանք և իրենց տատիւը պահեցինք և միշտ կը պահենք, և այլն և այլն. այլ անոնք տմարդի և անկիրթ մարդիկ, միշտ մեղի ցաւ կը հասցընեն, մեր իրաւունքը կը յափշտակեն, մեղի դռնէ ՚ի դուր կը քաշքըշեն, մեղի շատ մը դրամական նեղութիւններ կուտան, ևն ևն ևն: Աչք սոս լուրի Ալրոպացի որ և իցէ անկիւնը, ո՞ր լըսողը իսկոյն Հաւատար թէ Հայոց աղքը անկիրթ է, անբաղաբաւար է, և միշտ յափշտակիչ բնութիւն ունի. իսկ Աատինք սուրբ, անարատ, անմեղ, և միշտ յափշտակեալ: Այս բնութեան ստուգեց Ալրոպացի բարեկամ մի, երբ տեսութեան եկաւ մեղ, այն ինչ սուրբ Տեղեաց վրայ խնդիր բացուած կը խօսէինք, ըսաւ, «Մինչ սուրբ Արուսաղէմ եկած չէի, երբ տեղւոյս կրօնաւորաց գրութիւնները, (դու իմա Յրանչխակեանք), կը կարգայի, ըստ այնմ իմ մտքիս մէջ այն

պէս հաստատեալ գիտէի որ 'ի սուրբ
 Լըրուսաղէմ՝ Հայք և Յոյնք միշտ յա-
 փշտակիչ են, և Գրանչիսկեանք յա-
 փշտակեալ. իսկ երբ սուրբ Լըրուսա-
 ղէմ եկայ և երկու երեք տարի ալ
 աստ մնալով քանի մը խնդիրներու ալ
 ականատես եղայ, այժմ կը խոստու-
 վանիմ և միշտ պիտի ըսեմ որ սուրբ
 Լըրուսաղէմի մէջ միշտ Վասինք են
 որ կ'ուզեն այլոց քրիստոնէից տեղե-
 րը յափշտակել, և անոնցմէն աւելի
 յափշտակութէ հեանող ազգ չկայ:”
 Արեմն ալ դու մտածէ թէ ի՞նչ տարա-
 ձայնութիւններ կ'ելլէ խեղճ Հայոց
 ազգին վրայ, որ միշտ խաբուեր է,
 և միշտ յափշտակուեր է, միշտ հա-
 լածուեր է, նախատուեր է, և միշտ
 իրաւունք ունենալով աղաչեր պա-
 ղատեր է, և միայն ն՛ո՛, ն՛ո՛, ն՛ո՛ պատաս-
 խանն առնելով ցաւ 'ի սիրտ կորա-
 գլուխ ետ դարձեր է:

“Ի՛այց ալ բաւական է՝ որ ա-
 տոնց յափշտակութեանց, հայհոյու-
 թեանց, նախատանաց, սուտ սիրոյն
 և համեղ լեզուացն և այլն և այլն և

այն խաբուեցանք , ալ խաբուելիք
չունինք անոնց , և ոչ անոնց ըրած
սպառնալիքները զմեզ կը վրդովեն մեր
արդար սեպհականութեան վրայ . մի-
այն իրենք իրենց ինչ ըլլալը , սրտեր-
նուն մէջ մեր Վ . Յակովբայ սեփական
վանուցս վրայ ինչ ծածուկ խորհուրդ-
ներ ունենալին յայանեցին , և այն
Չեզ նման Վ սեմ . քաղաքագէտ և
միանգամայն Օսմանեան բարեխնամ
Տէրութեան երեւելի Վէզիրի մը և
Վ սեմ . քննիչ Վիւնիֆ և Ֆէնտիի պէս
տաղանդաւոր անձանց դէմ :

“Խօսքս կը վերջացնեմ Վ սեմափայլ
Տեարք . ինչպէս սկիզբը և մէջը , նոյնպէս
և վերջը՝ ըսելով թէ այսուհետեւ ոչ
երբէք կրնամ զՎատին միարանութին
ընդունիլ իմ ազգային սեպհական վա-
նուցս մէջ . որ ահա ասով երէք նիտ
եղաւ միայն Վ . Յակովբայ վանուցս
ինդրոյն համար , որու վրայ բաւականէն
աւելի խօսեցաւ , և դուք Վ սեմ . Տեարք
ուսկնդիր եղաք . ուրեմն չմնաց ինչ
ծածուկ որ չսօսուի , և չմնաց դաղա-
նիք որ չյայտնուի , ահա իմ արդար .

իրաւունքս արեւի նման յայտնուե-
 ցաւ, թէպէտ և արդէն յայտնի էր :
 Արեմն, Տեարք իմ, այսքանս բաւական
 համարելով՝ թէ և դուք ալ բաւա-
 կանէն աւելի ձանձրացար, կը խընդ-
 րեմ՝ այս խնդրոյն վրայօք մեր նուա-
 տու թիւնը կրկին շնեղացընէք, վասն զի
 ինչպէս յայտնեցի երկրորդ նստին մէջ
 ալ, այս գործը իմ ձեռքէս ելաւ,
 այսուհետեւ ես այս գործը վեր-
 ջացած գիտեմ, և չունիմ այլ եւս ը-
 սելիք, և ինչպէս իմ ազգային Ար-
 չու-թեանս արդէն գրած իմացուցած
 էի, այս անգամիս վերջնական կերպիւ-
 պիտի տեղեկագրեմ բոլոր անցքերը
 որք անցին, եւ եթէ այսուհետեւ
 Ատինք կրկին դմեզ դատ կոչելու
 լինին, ոչ գալիք ունիմ և ոչ բան մը
 խօսելիք, ալ նոյն խնդիրը ազգային
 Արչու-թիւնը և ընդհանուր Հայոց
 ազգը գիտէ՞ ՞ ըսելով՝ վերջացոյց խօս-
 քը :

Բաւական միջանկեալ խօսակցու-
 թիւններ ըլլալէ զինի՝ Ասեմ, Միւ-
 նիք էֆէնտին յաւելցուց ասել թէ՛

խմայցանք Ս. Յակովբայ մասին ձեր վերջնական որոշումը. Սուրբ Փրկչայ վանուց (որ է տուն կայիափայի) համար ի՞նչ ըսելու էք, ուր Վատինք նոյն, պէս տարին մի անգամ կը պատարագեն եղեր, դարձեալ ձեզմէ հրաման խնդրելով:

Սրբազան Հայրը, որ այսպիսի տաղտկալի և սրտամաշ խնդիրէն ազատած կը կարծէր զինքը, երբ այս նոր առաջարկութիւնը լսեց, դարմացաւ, և դարձաւ ասաց. «Վիէնտիմ, կը դարմանամ Վատինաց նոր յարուցած խնդրոյն վրայ, այսպէս տարտամ խընդիրներէն ի՞նչ օգուտ պիտի քաղեն, ՚ի հարկէ ինչ որ լսեցին Ս. Յակովբայ խնդրոյն վրայօք, Ս. Փրկչայ վանուց համար ալ մի և նոյն ընդարձակութեամբ բանից՝ մի և նոյն փաստերը պիտի կրկնուի, և այսու պատուական գլխոց Չերոց ցաւ և նեղութիւն պիտի պատճառին ՚ի զուր. բայց եթէ կը բարեհաճիք՝ սկսինք սկիզբէն, վասն զի Ս. Յակովբայ վանքը ընդհանուր Հայոց ազգին սեպհականութիւնն

է, Ս. Փրկչայ վանքը սեպհակա-
նութիւնն չըլլալ կ'երազեն, կամ ա-
ռաջինը ընդհանուր Ազգին, իսկ երկ-
րորդը մասնաւորաց կը վերաբերի կը
կարծեն, և կամ մինն Օսմանեան մե-
ծազօր Տէրութե՛հ հզօր հովանաւորու-
թեան տակ, իսկ միւսը օտարաց, քանի
որ երկոքեան միասին շնորհիւ մեծա-
զօր Տէրութեանս Հայոց ազգին սեպ-
հական իրաւունքն են այսքան դարե-
րէ 'ի վեր, քանի որ մի և նոյն ազգին
կը վերաբերին, և անոր հրամանին տա-
կրն են, անոր տօք և ողորմութեամբը
կը պահպանուին, ի՛նչպէս կարէ լինիլ
միոյն մէջ Ատինաց արարողութիւնը
չթոյլատրուի, իսկ միւսին մէջ իբրեւ
անմնաս զանցառութիւն ըլլայ. և կամ
ի՛նչպէս կարէ լինիլ միոյն մէջ կատա-
րած սրաշտօնն իմ կրօնքիս դպչի, իսկ
միւսինը անմնաս համարուի. այս
հակասութիւնները իսկ իրենց բնու-
թեան մէջ հակառակ ըլլալը կը յայտ-
նեն: Չեր վսեմութեան ալ աւելի
նոր դիւստացաւ մը աւելցնելը անպա-
տեհ կըսեսցեմ. թող Ատինք Ս. Յա-

կովբայ վանուց համար մինչեւ ցարդեղած այնքան խօսուածները մտքերնին բերելով կ'ուզեն Ս. Յակովբայ համար հասկրնան, կ'ուզեն Ս. Փրկչայ համար, վասն զի մեզ համար երկուքն ալ մի է. և որքան այս դատը կրկնեն, միշտ առնելիք պատասխաննին մի և նոյնն է, շատ դիւրին է ինձ համար իմ իշխանութենէս հրաժարիլ, հեռանալ քան թէ այնպէս վատանուն մեռնիլ առակ նշաւակի. ըլլալ իմ ազգային սեպհականութեանս անհաւատարիմ գտնուելով, և թշնամեաց ճիրանէն ազատելու տեղ՝ անսոց թոյլատրութի ընելով վտանգի մէջ ձգել Ազգային իրաւունքս :

« Յուսով եմ Ա սեմ. Տեանք, թէ այս համառօտ խօսակցութեամբս հաւմողուեցաք թէ նոյն Փրկչայ վանքը երբէք տարբերութիւն չունի Ս. Յակովբայ վանքէն ՚ի մասին ազգային սեպհականութեան, և կը յուսամ դարձեալ թէ այս երկու վանուց վերայ կրկին հարց և փորձ ընելու կարօտութիւն չմնաց : —

«Մինչոք եղիք, ըսաւ Վսեմ. Վալի
Փաշայն, երբէք ձեր իրաւունքները
չկորսուիր, մենք մեր տեղեկագիրը
պիտի ղրկենք Պօլիս մեր քննութեա-
նը համեմատ, և ՚ի հարկէ իւրաքան-
չիւրոցդ իրաւանց համեմատ ամեն
մարդ իրեն սեպհական ունեցած իւ-
րաւունքին տէրն է ՚ի բնէ անտի, ոյր
վասն կը յուսամ որ՝ քիչ ատենէն այս
խնդրոց հրամանները կուգան ՚.
Իռնէն : »

Այն ինչ ժողովն արձակուելու
վրայ էր, յաւելցուց խոնարհօքար Ս.
Պատրիարքն Վսեմ. Վալի Փաշայէն
խնդրել որ՝ Վատինաց մեզ տուած
երկրորդ ղրկանաց եւս յայլում սյա-
հու ունկնդիր լինին, որ՝ Սիօն լերան
վրայ մեր գերեզմանատան մէջ Վա-
տինք երկու դուռն բացած էին յա-
նիրաւի, յաւուրս Իզզէթ Փաշայի,
փոխանակ թագաւորական սրզոտային
վրայ բանալու, և այսպէս չարաչար
մեր իրաւանց դպած են, ինչպէս կան-
խագոյն պատմեցաւ պատմութեանս
սկիզբը. և սոյն դատիս համար քանիցս

անդամ ալ պաշտօնական կերպիւ Պօլիս գրուած էր :

“ Թէեւ , ըսաւ Վսեմ . Վալի Փաշայն , այդ խնդիրը մեզ հրամայուած ներուն մէջ չէ , բայց քանի որ այդքան կը թախանձէք , երկու երեք օրէն յետոյ անոր եւս կը նայիմք . այս օրերս ուրիշ ստիպողական գործեր ունիմք . պէտք է որ զանոնք նախ լըմնցընեմք : ”

Այսպէս վերջացաւ երրորդ նիստըն ալ :

Ս. Փրկչայ գերեզմանատան խնդիրը :

Երեք աւուր յետոյ նամակ մը ըստացաւ Սրբազան Պատրիարքն Վալի Փաշայի հրամանաւ գրուած , որով լուր կուտար թէ , Սիօն լերան վրայ Հայոց ազգին գերեզմանատան վերաբերեալ բոլոր թղթերն հետն առնելով՝ Յունաց վանքը բարեհաճի երթալ այս ինչ ժամուն :

Նշանակեալ ժամանակին գնաց Ս. Պատրիարքն առանց թուղթ մի հետը տանելու : Հոն դուռն նաև Վամասկոսի Վաղղիոյ Պ. Հիւպատոսն Վսեմ. Վալի Փաշային և Սիւնիքէֆէնտիին հետ : Օկնի սովորական խօսակցութեան ըսաւ Նորին Վսեմութիւնն, «Վաթրիք էֆէնտի, ինչպէս անցեալ որ յատկապէս խնդրեցիք, թէ քանի որ սք քաղաքս եմք, Սիօն լերան վրայ ձեր և Վատինաց մէջ եղած գերեզմանատան վէճին ալ նայինք, և մենք ձեր խնդրանաց զիջանելով խօսք տուած էինք երկու կամ երեք աւուր յետոյ լուր տալու, ահա այսօր ձեզ լուր տրուեցաւ որ նոյն տեղի վերաբերեալ բոլոր թղթերը առնէք գայք, ահա Պ. Հիւպատոսն ալ հոս ներկայ է Վատինաց կողմէն, ուրեմն հաճեցէք ձեր նոյն տեղեաց վերաբերեալ թղթերը հանել որ տեսնեմք թէ ի՞նչ են, և ձեր մէջը ծագած անհամաձայնութեան պատճառը ի՞նչ է : —

«Խնդրած թղթերդ չբերի, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն, և Վատինաց

հետ ալ մեր ունեցած անհամաձայնութեան պատճառը ուրիշ բան չէ, միայն մեր իրաւանց յափշտակութիւնն է Վասինաց կողմէն, որում կը նպաստէ Տէրութեան կողմէն եղած թողաարութիւնները, զոր անցեալ օր մի ըստ միջէ պատմեցի ձեր Վսեմութեան, զորս կրկնել աւելորդ կը համարիմ: —

“ Ինչո՞ւ համար չբերիք ձեր թողութիւնը և պատճառը ի՞նչ է, ըստ Աորին Վսեմութիւնն. հասցա ինչպէս դատ պիտի վարէք, քանի որ ձեռքերնիդ անոր վերաբերեալ թղթեր չունիք. ըսել է թէ դատերնիդ պիտի կորսնցրնէք և մենք ՚ի զուր պիտի հոգնիմք: —

“ Հարկ չտեսայ, ըստ Արբաղան Պատրիարքը, երբէք թուղթ չունենալ ձեւացրնելով ինքզինքն նոյն տեղեաց վերաբերեալ: Մեծաղօր Տէրութեան շնորհիւր ոչ մեր դատը պիտի կորսնցրնեմք, որ ամենուցայտնի իրաւունքնիս է, և ոչ ալ ձեր Վսեմութեան ՚ի զուր տեղը հոգնութիւն

պիտի տամք . քաւ լիցի . միայն խըն-
 դրեմ , Վսեմ . Տէր , խնդիրը ասգին
 անդին չճապաղի օտար խնդիրներ
 մէջ բերելով , ինչպէս որ քանիցս ան-
 գամ տեսաք Պրանչիակեանց ըրած
 շարժումները . և այս խնդրոյս մէջ
 անսնց ըրածը այնքան յայտնի անիրա-
 ւութիւն է , ինչպէս վերը փոքր ինչ
 յիշուեցաւ , որուն համար այսօր ե-
 թէ մենք չբողոքենք , 'ի վաղիւ քա-
 ղինք պիտի աղաղակեն . ինչպէս յայտ-
 նի տեսաք Ս . Յակովբայ , Քառասնից
 Ս . Մ . յրին , և սուրբ Օննդեան տե-
 ղեացն , և ուրիշ խնդիրներու մէջ .
 նոյնպէս այս գերեզմանատան խընդ-
 րոյն մէջ Պրանչիակեանք զմեզ յան-
 հնարինս վշտացուցած են և կը վշտա-
 ցընեն միշտ : Մ . յս իրաւունքը այն-
 քան արդար ու ճշմարիտ է որ՝ ուրա-
 նալու համար մարդ առանց խղճի ըլ-
 լալու է : Ի հարկէ կը յիշէք , Վսեմ .
 Տէր , անցեալ օր այս գործը իմ հետս
 դատ վարելու պաշտօն ունեցող Պ .
 Հիւպատոսին յանձնեցի իմ կողմէս
 ձեր Վսեմութեան ներկայութեանը ,

և ըսի թէ՛ ես ձեր հետը չախտի դամ.
 դուք առանձինն օր մը Պ. Հիւ-
 պատոսն ալ հետերնիդ առնելով այ-
 ցելու թեան ելէք դսնէ ձեր հարա-
 զատ հպատակ Հայոց ազգին սեպհա-
 կանու թեան բռնաբարու թիւն տես,
 նեղու համար, ուր Վատինք հիւսիսա-
 կողմը թագաւորական արդար սողո-
 տայ ունենալով, որ աւելի յարմար,
 աւելի մօտ և աւելի դիւրին է իրենց,
 անկէց դուռ չբանալով, անիրաւա-
 բար՝ չսօացից թէ բռնի, և այն երկու
 դուռը մէկ տեղ բանալով մեր սեպ-
 հական գերեզմանատան վրայ, զմեզ
 միշտ տաքի տակ առած են, և միշտ
 մեր գերեզմանատան մէջէն ճանապարհ
 ընելով՝ մեր իրաւանց վնաս տալ և
 փճացնել է մտքերնին անշուշտ:—

“Աւելի լաւ չէ՞ր ըլլար, ըսաւ Վլ-
 սեմափայլ Վալի փաշայն, եթէ նոյն
 տեղին վերաբեալ թղթեր ունիք, հե-
 տերնիդ բերած ըլլայիք. բայց և այն-
 պէս դուք ձեզէն կ'ըսէք թէ, երբէք
 նոյն տեղին վերաբերեալ թղթեր բե-
 ղելու հարկ չկայ, և կամ երբէք

Թուղթ չունեցող կը ձեւացնէք դուք
զձեզ, ապա ի՞նչ բանի վրայ հիմնելով
գատ վարել կ'ուզէք, ուրեմն ձեր ի-
րաւունքը ինչով պիտի պաշտպա-
նէք : —

“Նախ ձեր Վսեմութեան ներկա-
յութեանը կ'ուզեմ իմանալ թէ այս
գործին համար Գրանչիսկեանք ի՞նչ
կ'ըսեն, և ի՞նչ կ'ուզեն, պատասխա-
նեց Սրբազան Պատրիարքն . ի՞նչ որ
կ'ուզեն անոր համեմատ սկսինք խօ-
սիլ : Մենք մեր իրաւունքը հաս-
տատելու եւ Գրանչիսկեանց ըրա-
ծը բողոքովին բռնաբարութիւն ըլ-
լալը յայտնելու համար ամենայայտ-
նի փաստեր ունիմք յառաջ բերե-
լու, որոնք ձեր Վսեմութեան ու-
ղած կալուածագրերէն տկար փաս-
տեր չեն, և կը յուսամ որ նոյն փաս-
տերով հաստատելէս զկնի, չէք ստի-
պեր զմեզ նորէն նոյն գերեզմանատան
վերաբերեալ Թուղթեր բերելու ՚ի
ցաւ ձեր Վսեմութեան պատուական
գլխոյն : Ուրեմն, Վսեմ. Տէր, շնորհք
ըրէք մեզ յայտնելու Վատինաց նոյն

խնդիրը ձեր Վսեմութեան բերնով,
որ ըստ այնմ խօսեացուք: —

“Նախ, ըսաւ Նորին Վսեմութիւր,
Պրանչիսկեանք կ'ըսեն թէ, նոյն գե-
րեզմանատունն որ այժմ ձեր ձեռքն
է, ձեր սեփհականութիւնը չէ:

“Նշրիրօրդ, թէ՛ ձեր և թէ՛ Հու՛նաց
գերեզմանատան մէջէ՛ն միշտ անցու-
գարծ կ'ընեն եղեր իրենց սրտերը
գեռ չքաշած անարգել, եւ դուք
ալ չէք արգիլեր եղեր, ոյր վասն ի-
րաւունք ունեցած են դուռ ալ ձը-
գելու անկից:

“Նշրիրօրդ, նոյն ձեր գերեզմա-
նատան մէջէ՛ն Քարի՛ — իլ ամ արքունի
ճանապարհ կայ եղեր, որ օրինաւոր
ճանապարհ ըլլալուն համար՝ իրենց
դուռը այն կողմէն ձգած են որ դիւ-
րութեամբ երթան գան, նա մանա-
ւանդ հոն ուխտաստեղի մը ալ կայ ե-
ղեր, նոյն տեղն ալ երթալու համար
ձեր գերեզմանատան վրայ դուռ ձը-
գելու համարձակած են, ահա Վա-
սինաց ըսածը ասոնք են, հիմա դուք
ձեր կողմէն այս երեք կտոր խնդիր-

ներուէն վրայոք ինչ որ ունիք գուք ալ
խօսեցէք : —

« Վսեմ. Տեառք, ըսաւ Արքա-
զան Պատրիարքը, նախկին կրտսրին
պատասխանելով կ'ըսեմ որ, նոյն գե-
րեզմանատուեր Հայոց ազգին սեպ-
հական իրաւունքն է. ոչ թէ միայն
մեր գերեզմանատուեր մերն է, այլ
իրենց այժմեան գերեզմանատունն
անգամ ամբողջ Հայոց ազգինն է, և
իրենք Հայոց ազգէն յափշտակած են.
որոց մէկ մասը ի նշան բարեկամու-
թեան նուիրած են մեր նախնիքները
իրենց մեռեալները թաղելու՝ մար-
երք տակաւին Սիօնի լեռան վրայ տեղ
չունէին. իսկ մնացեալ մասը ասիէ իբր
մէկ դար առաջ⁽¹⁾ բուռն զօրութեամբ

(1) 1774 թուոյն Պողոս պատրիարքի ժամանակ
Լատինք Պօլսոյ Գաղղիոյ գեսազանին վտահելով
ուրք ելած են բռնութեամբ խլել Հայոց գերեզմա-
նատրնէն մաս մի, իրաւունք մէջ բերելով՝ թէ ան-
կէ իբր 120 տարի յառաջ, այսինքն Փրկչի 1654
թուոյն Սուրբ Աթոռոյս մէկ փոխանարդը «էնէ-
նով իրենց ծախած է հարկւր յիսուն զօրութայի,
բայց այն ժամանակին կարօտութիւն չունենալով,
չեն տիրած այն մասին, և հիմակ, կ'ըսէին, այն տե-

դարձեալ յափշտակած են Վատինք
մեր սեպհական տեղէն, զոր այժմ
ձեր Վսեմութիւնը եթէ տեսնելու
ըլայ, անշուշտ պիտի ըսէք թէ նոյն
Վատինաց գերեզմանատունն ամբողջ
Հայոց գերեզմանատան մէկ կտորն է.
ուրեմն ինչպէս առանց պատկառե-
լու Վատինք մեր մնացեալ մասին հա-
մար կը համարձակին ըսելու թէ նոյն
սեպհականութիւնը Հայոցը չէր:”

Վսեմ. Վալի փաշայն ըսաւ.
“Շատ լաւ. ուրեմն ինչու համար

զը կը պահանջեմք իրաւամբք վաճառման: Եւ թէ
պէտ Հայոց միաբանութիւնը ՚ի բռնութենէ զօ-
րաւորին ստիպեալ սիրով յանձն առեր է տեղ մի
տալու. Վատինաց իրենց գերեզմանատան արեւմը-
տեան կողմէն և ոչ անոնց պահանջած մասը, որ
Հայ քաղաքացւոց սեփական գերեզմանոցն է, այսու
ամենայնիւ չեն կրցած բռնութեամբ խլել զայն
մինչեւ 1777 տարին, յորում Շամայ Վալի Հատըմ-
օղլու Մէհմէտ Փաշայն փեշէի ելած ըլլալով և
սուրբ քաղաքս գալով, Վատինք կը գիմեն անոր և
անոր չափազանց ագահութիւնը կաշառելով կը
յաջողեն ուզած տեղերնին անոր ձեռօքը դրաւելլ
և թէպէտ Յովակիմ Պատրիարք բողոքած է Բ.
Գուռը, բայց նորա բողոքը այս անգամուս նման
ըսելի եղած չէ ՚ի ցաւ սրտի բովանդակ Ազգիս:

ձեր թղթերը չքերիք որ՝ ձեր իրաւ
ւունքն իսկայն յայանուի, որով աւ
նանց ալ խօսելու առիթ չը մընար,
և դուք ալ իսպառ կ'ազատիք այսպի-
սի գլխացաւութենէ մը: —

“Տէր իմ, ըսաւ Արքազան Պատ-
րիարքը, սուրբ Յակովբայ խնդիրը
յուզուած ատենը կը յիշէք անշուշտ,
որ ոչ թէ միայն թղթեր, այլ և մե-
ծամեծ հին և նոր հրովարտակներ
անգամ ատենուելէ զինի՝ դարձեալ
Ձեր պատուական գլուխը այնքան
ցուցուցին, և իրենց 'նօ', 'նօ', 'նօն'
երբէք մեղմացրնել չուղեցին. ուրե-
մըն ի՛նչ հարկ կայ ինձ այսօր թուղթ
բերելու և խօսելու և աշխատելու
իմ սեպհականութիւնս ըլլայը ասլա-
ցուցանելու համար, քանի որ անոնք
ուրիշին իրաւունքը ճանչնալ չեն ու-
զեր, ուրեմն թող իրենք ասլացուցա-
նեն նոյն գերեզմանատան մերը չըլ-
լայը եթէ կրնան: —

“Ասեմ. Տէր, նոյն գերեզմանա-
տան վերաբերեալ թղթերը կ'ուղէք
մեղմէ, ի՛նչ հարկ կայ զանոնք ցուցը-

նել, քանի որ նոյն գերեզմանատան
 մէջ գերեզմանաքարերուն ամեն մէկը
 մէկ մէկ թուղթ, մէկ մէկ հրովար-
 տակ և մէկ մէկ կալուածագիր են,
 անդպայ քարերը անգամ իրենց վրայի
 հին և նոր տապանադրերովն ինքնին
 կը վկայեն թէ նոյն գերեզմանատունն
 իսկ Հայոց սեպհականութիւնն է. եւ
 թէ Պրանչիսկեանք այսպէս յայտ յան-
 դիման երեւցած Հայոց ազգին ար-
 դար իրաւունքն չտեսնեն, նոյն քարե-
 րը լեզուի ելելով պիտի աղաղակեն: Ա-
 հա անոնց այսպէս անիրաւ վարմունքին
 համար է, որ արժան չտեսայ այս խն-
 դրոյս վերաբերեալ գրերը հետս բերե-
 լու, Ա սեմ. Տէր, ապա թէ ոչ չկարծէք
 որ Հայոց ազգը առանց օրինաւոր
 կալուածագրեր ունենալու տիրած է
 անոր, քաւ լիցի: —

“Չեր ըսած խօսքերէն առաջին
 մասը բաւական իմացուեցաւ. և հա-
 մարէ թէ կիսով չափ լուծուեցաւ
 խնդիրը, ըսաւ Ա սեմ. Ա յի Փաշայն.
 ուրեմն երկրորդ մասին վրայօք ի՞նչ ու-
 նիք ըսելու Ա տիկնաց, որոնք կ'ըսեն թէ

գերեզմանատան պատը դեռ չքաշած՝
 ձեր գերեզմանատան մէջէն կուգան
 կ'երթան եղեր անարգել, և դուք ալ
 երբէք արգելած չէք եղեր, սր վասն
 անոնք ալ նոյն իրաւամբ համարձա-
 կեր են դուռ ձգելու, զոր դուք հի-
 մայ արգիլել կ'ուզէք, ուստի քանի որ
 այս այսպէս է, իրենց իրաւունքն է,
 և դուք սրգիլելու իրաւունք չէք ու-
 նենար—լսելով՝ նորին Վսեմութիւնը
 քովէն ծրարած թուղթ մը առնելով
 բացաւ. — ահա նոյն տեղոյն ճիշդ
 յատակագիծն ալ շինել տուած են
 Վատինք, որու վրայ ձեր ուշադրու-
 թիւնը կը հրաւիրեմ, ըսաւ Սրբա-
 զան Պատրիարքին : —

“Մյն, ըսաւ Սրբազան Պատրիար-
 քին, այդ այդպէս է, բայց ճշմարիտ չէ,
 այլ ճշմարտանման է ըսածնին. բայց
 և այնպէս նոյն աստղուածները բա-
 լական բացատրութեան կարօտ են,
 սր վասն նախ ձեր Վսեմութեան նե-
 րողամտութիւն խնդրելով բացատրեմ
 ձեզ, Տեաքք իմ, թէ ինչպէս է—լսելով
 իրեն քաշել տուած նոյն գերեզմանա-

տան յատակագիծն նորին Վսեմութե
 ներկայացնելով, որ յար և նման էր մե-
 ծաւ մասամբ Վատինաց յատակագը-
 ծին, և զոր արդէն ՚ի պատրաստի ու-
 նէր իրեն հետ, ըսաւ. — Այո՛ քանի որ
 Վատինք իրենց գերեզմանատան դեռ
 պատ չէին քաշած, ինչպէս Հայոց
 և Յունաց գերեզմանատուններն այ-
 ժըմ աչքերնուս դիմացն է, նոյնպէս
 Վատինաց գերեզմանատունն եւս կո-
 խան ոտից էր հասարակաց և անաս-
 նոց անգամ արածելու տեղի. և այն-
 պէս մենք և Յոյնք Վատինաց անց ու
 դարձը մեր գերեզմանատան մէջէն
 արգիլած չէինք և չէինք ալ արգիլեր
 քանի որ երեք ազգաց գերեզմաննե-
 րն ալ մի և նոյն անարգութեան մէջ
 էր և ամեն կողմը ճանապարհ եղած
 էր, Նոյնպէս ալ Վատինք ոչ մեր և
 ոչ Յունաց անցուդարձը արգելած
 էին իրենց գերեզմանատան մէջէն
 և ոչ ալ կրնային արգիլել, որովհե-
 տեւ միայն սահմանաքարերով որո-
 շուած էին իրարմէ : Այլ Վատինք
 երբ իրենց գերեզմանատան պատը

քաշեցին, որով կերպիւ իւր արգի-
 լեցին իրենց գերեզմանատունէն Հայոց
 և Յունաց անցուդարձը, և իրենց
 տեղը ապահովցուցին նաեւ անաս-
 նոց արածելիք ըլլալէ, որու վրայ ու-
 րախ եմք և ոչինչ՝ ունիմք ասելիք. այլ
 միայն սա է մեր վնասած իրաւուն-
 քը, քանի որ իրենց գերեզմանատու-
 նը իրենց համար (մուգատուէս) սուրբ
 է, նոյնպէս է մերիններն ալ. ինչպէս
 իրենք իրենց գերեզմանատան սրտ
 քաշելով ապահովցուցին, նոյնպէս և
 մենք սրտաւիմք մեր տեղերը ապահով-
 ցնել մեր պատերը քաշելով. ուրեմն
 Վատինք որ իրաւամբ մեր գերեզմանա-
 տան վրայ դուռ կը ձգեն, և ան ալ եր-
 կու դուռը մէկէն, ասոր մը օրէնքը կը
 ներէ: Որ սիրտ կարէ տսկալ եթէ Վա-
 տինք կ'ուզեն մեր գերեզմանատան մէ-
 ջէն անցուդարձ ընել ըստ առաջնոյն,
 ուրեմն թող քակեն իրենց գերեզմա-
 նատան նոր շինած պատերը, և առա-
 ջին կերպարանքը մտնայ գործը, ինչ-
 պէս էր պատ չքաշած աստէն, այն ա-
 տէն կրնան դարձեալ իրենց անցու-

դարձը շարունակել մեր գերեզմանա-
տան մէջէն, դարձեալ երբէք չեմք
արգիլելը, ոչ մենք և ոչ Յոյնք: —

“Արհարդ խնդրոյն վրայ ևս ձեր
խօսածներէն բաւական տեղեկութի-
քաղեցինք, ըսաւ Նորին Ա սեմութիւ-
նը, և հասկցուեցաւ ինչ ըլլալը. հի-
մա կը մնայ երրորդ խնդրոյն վրայօք
եւս ձեր տալիք պատասխանները ի-
մանալ և տեսնել թէ անոր մէջ եւս
ինչ գաղտնիք կայ որ այսքան խոժո-
ռուած էք Պրանչխկեաններուն և եր-
բէք չէք զիջանիր անոնց խնդրոյն: —

“Արրորդ խնդիրը, ըսաւ Արքայան
Պատրիարքը, բոլորովին պարզ և ա-
մենայայանի է, երբ անաչառապէս
մտածեմք և քննեմք, հետեւապէս
իրենց ըսածներուն բոլորովին սուտ
ըլլալը ինքնին կը յայտնուի: Սակայն
կ'աղաչեմ, Ա սեմ. Տէր, որ նոյն եր-
րորդ խնդրոյն վրայօք Ատաինաց պա-
հանջմունքները շնորհք ընէք տեղն 'ի
տեղը ձեր բերնովը ըսել ինձ, վասն
զի Ատաինք մտօք այլ ինչ կը խորհին
միշտ, եւ բերնով այլ ինչ կը խօ-

ոին , ինչպէս քանիցս անգամ փորձը տեսնուեցաւ : —

“ Աորին Ասեմու թիւեր դարձեալ Ատինաց բերած նոյն գերեզմանատան յատակագծին վրայ մատը դնելով՝ քաւ . — Ատինք կ'ըսեն թէ՛ մեք արդէն միշտ Հայոց գերեզմանատան մէջէն կ'անցնէինք կը դառնայինք իբր հասարակ պողոտայէն , (այսինքն՝ Բարի — Էլ ամ) , զոր ահա նշանակած են իրենց յատակագծին մէջ , — ըսելով ցոյց տուաւ այն հասարակէկ քաշուած սեւ գիծը , որ կը զույրնէր նոյն ճանապարհին տեղը՝ որ Հայոց գերեզմանատան մէջէն կ'անցնէր : —

“ Այն , հիմայ նոյն գծին տեղը ճանապարհ կայ , Ասեմ . Տէր , քաւ Արբաղան Պատրիարքը , բայց ասիկայ շատ ժամանակ չէ որ զանցառու թք թող տրուած է ճանապարհ ըլլալու , և քանի որ երեք ազգաց գերեզմանատունն ալ պատ չունէին , ի հարկէ ոչ թէ մէկ տեղէ , այլ ամեն կողմէ ճանապարհ եր թէ մեր՝ թէ Զունաց և

Թէ | ատինաց գերեզմանատունները , որուն կարծիք չկայ երբէք : Այն գծին տեղին համար | ատինք որ կը պնդեն Թէ ճանապարհ է , բոլորովին սուտ է . և երբէք անկէց օրինաւոր ճանապարհ եղած չէ և չկրնար ալ ըլլալ : ”

Նորին վսեմութիւն ըսաւ . “ Ի՞նչ կ'ըսէք Թէ նոյն տեղը ճանապարհ չէր , և չէ . բայց | ատինք կ'ըսեն՝ Թէ ճանապարհ է , և ճանապարհ ըլլալուն յայտնի նշաններէն ալ մին այն է որ կ'ըսեն Թէ , դեռ նոյն ճանապարհին յատակաքարերը (զալտըրըմ) տեղ տեղ կը տեսնուին , զորս Հայք չեն կրնար ուրանալ : Աւրեմն նոյն յատակաքարերուն համար ի՞նչ կրնաք ըսել , և ասկէց աւելի հաստատուն փաստ ի՞նչ կրնայ ըլլալ . եթէ իրաւ են նոյն յատակաքարերն , ուրեմն իրաւունք ունին | ատինք ճանապարհ է ըսելու և հետեւապէս դուռ ալ բանալու : —

“ Նոյն իսկ իրենց յատակաքար կարծած քարերն են , ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն , որք յայտնապէս կ'ըս-

սուգէն ոչ թէ միայն ճանապարհ չլլալը, այլ և նոյն քարերուն տակը իսկ գերեզման ըլլալը. վասն զի Վատինաց յատուկաբար կարծելով վկայ բերած քարերն իսկ պիտի սուգէն թէ իրենց տակը մարդ կայ թաղուած: —

«Եւ ի՞նչպէս, ըսաւ Նորին Վսեմութիւնն: —

«Վասն զի, կրկնեց Արքազան Պատրիարքն, ընդհանուր սովորութիւն է ամէն ժամանակ, ամէն ազգաց, և ամէն տեղ ուր սւրեք որ կը գտնուին այնպիսի կարօտ աղքատ կամ անտէր մարդիկ, որք ոչ կարեն իրենց գերեզմանը օրինաւոր կամ սրբաքարով շինել տալ, ոյր վասն կրստիպուին մանր քարեր շարել անոնց վրայ գոնէ տեղը անյայտ չմնալու համար, նոյն սովորութեան համեմատ ահա գրուած են սարայատակ կարծուած քարերն ալ: — Ո՞գիտէ, որ անտէր աղքատաց կամ որ անկարող անձանց գերեզմանն են անոնք. եթէ Գրանչիսիեանք չեն համոզուիր, ըսածս ստուգելու համար հրաման ըրէք, Վսեմ, Տէր, ուր տեղ

որ Վատինք սալայատակ կը կարծեն ,
 թող փորուի , եթէ նոյն քարերուն
 տակէն մեռելոց ոսկորներ չելան , ան
 ձամբ կը վճռեմ նոյն տեղին ճանա
 պարհ ըլլալը : Իայց եթէ մեռելոց
 ոսկորներ ելլելով դարձեալ չեն հա
 մոզուիր Գրանչիսկեանք , ինչպէս յայտ
 նի է , և դարձեալ կը տարակուսին ,
 Տէր իմ , այն տեղէն կրկին հրաման
 ընելու պիտի պարտաւորիք նոյն ճա
 նապարհ ըսուած տեղը ծայրէ 'ի ծայր
 մէկ մարդաչափ խորութեամբ փո
 րել տալու . եթէ մեռելոց ոսկորներ
 չելեն նոյն ճանապարհ կարծուած
 ծայրէ 'ի ծայր փորուած տեղէն , ամ
 բողջ իմ սեփհական գերեզմանա
 տունս իրենց կը թողում՝ եթէ Վա
 տինք ձեր Վսեմութեան ներկայու
 թեանը դաշնագրութիւն ընելու կրու
 նան համարձակել . իսկ եթէ ընդհա
 կառակը պատահի , այսինքն՝ մեռելոց
 ոսկորներ ելլեն , իրենք ալ իրենց գե
 րեզմանատեղին մեզ թողուն , զոր մեր
 գերեզմանատան հետ բաղդատելով
 հազիւ չորրորդ կամ հինգերորդ մա

որ կրնայ ըլլալ : Աթէ կը վտտահին ի
րենց հնարած ստուծեանը , թող ա
տեան գան , և գործադրեմք առանց
ժամանակ անցրնելու : —

«Ներեցէք Ասեմ . Տէր , եթէ
Պրանչխակեանք ինչպէս միշտ նօ , նօ ,
նօէն զատ բան ճանաչել չեն ուզեր ,
թէ և բոլոր աշխարհ վկայէ թէ ճըշ
մարիաք այս է , բայց և այնպէս եթէ
իմ ստուգած ճշմարտութիւններուս ,
որոնք որ աւերի սպացուցական են ,
գարձեալ չեն , ամսուիր , սխախ ըս
տիպուիմ իրենց խորհրդով գծուած
իրենց գրչէն ելած , իրենց բերած
և ձեր Ասեմութեան յանձնած յա
տակագծին վրայ յակամայից բռնա
գատեալ , չըսեմ թէ յարդարութենէ
ստիպեալ , իրենց նշանակած մէկ ան
հերքելի վկայութիւնը յառաջ բերել
ըսելով Ս . Պատրիարքն ձեռքը յատա
կագծին վրայ երկարցրնելով և նոյն
ճանապարհին տեղը ցուցրնող հաստ
սեւ գծին վրայ դնելով ըսաւ , — Ասեմ .
Տէր , այս գծին տեղին վրայ չէ՞ Վա
տինաց պնդելը թէ ճանապարհ է :

“ Եւ յի՛, պատասխանեց Նորին Սեմուէլին : —

“ Աւրեմն, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն, իրենց գծած և ներկայացուցած յատակագծին վրայ վստահ են. անոր համեմատ խօսինք, և ինչ որ վճռուի ՚ի հարկէ սիրով պիտի լսեն, և ամենայն սիրով պիտի ընդունին և պարտաւոր իսկ ալ են շնորհալի խօսելու համար : —

“ Ի հարկէ, ըսաւ Նորին Սեմուէլին. քանի որ իրենք գծած և բերած են սոյն յատակագիծը, ըսել է որ իրենց ուղածին համեմատ գծուած է. եթէ իրենց մէջէն է գծողը ՚ի հարկէ քաջ գիտելով գծած է, և եթէ օտար որ է, ՚ի հարկէ իրենք լաւ մը հասկըցնելով և պատմելով՝ գծել տուած են, եւ կամ աւելի ստուգագոյն է գծողին՝ նոյն իսկ գերեզմանատունները տեսնալով գծելը այս յատակագիծը, ինչպէս ահա դուք ալ կը տեսնաք. նոյն իսկ տեղւոյն համեմատ չէ. ինչպէս ահա ձեր քաշել տուածին գիծերն ալ ասոր նոյն է, միայն ճանաչ-

սլարհի տեղւոյն գիծը կը սլակսի ձեր
 գծել տուածին մէջ : Առաւելու թիւն
 մի ալ ունի մեր քաշել տուած յա-
 տակագծին վրայ՝ անոնց քաշել տը-
 ւածը , ըսաւ Արքազան Վատրիաքը ,
 վասն զի ամենայն սլարագայիւքը օ-
 թինաւոր կերպիւ քաշել տուած են .
 նա մանաւանդ երեք ազգաց գե-
 րեզմանատանց սահմանաքարերը նը-
 շանակելէ զինի , գերեզմանաքարերն
 անգամ նշանակելով աւելի օրինա-
 ւոր ըրած են , որ համարէ թէ Ասե-
 մափայլ Տէր , յատուկ Աստուածա-
 կոյս կողմանէ եղած է այդ , և Ար-
 բորդ խնդիրը բուրբուլին լուծելու հա-
 մար սատահած է այդ , թէ և իրենք
 չեն զգացած : Աւրեմն Տեառք իմ , քաջ
 նկատեցէք սա իրենց ճանապարհ ը-
 սած տեղը ցուցնելու համար քաշած
 սա հաստ և սեւ գծին , որ Հայոց գե-
 րեզմանատան մէջէն կ'անցնի , մեծա-
 պէս շնորհակալ սկտք է ըլլամք նոյն
 Գրանչիսկեաններէն որ զմեզ մեծ
 տարակուսութենէ և աշխատութենէ
 ազատեցին . իրենք ահա նոյն գծովը

օրինաւորապէս հաստատած են թէ, նոյն ճանապարհ ըսած տեղը ճիշտօք այսինքն խաբի-իւմ չէ, այլ գերեզմաններ են : —

“Ի՞նչ կ'ըսէք, ըսաւ Վ սեմ. Վ ալի վաշայն . ի՞նչ բանի վրայ հաստատելով զայդ կ'ըսէք, և ըսածներդ ինչով կրնաք ստուգել և հաստատել : —

“Վճենայն դիւրութեամբ, վասն զի, ահա նոյն գծով ստուգուած է արդէն, ըսաւ Սրբազան Վատրիարքն, և ինձ ստուգելու աշխատութիւն չէ մնացերո՞րսելով մատր նոյն սեւ գծին վրայ դնելով ցուցուց Վ սեմ. Վ ալի վաշային Վատինաց քաշած յատակագծին մէջ նշանակուած Հայոց մասին մէջ այն գերեզմանաքարը, որուն իսկ կիսովի վրայէն քաշուած էր նոյն եղջերուաքաղ ճանապարհը ցուցնող հաստ սեւ գիծը . և ըսաւ . —

“Քաջ դիտեցէք Տեա՛րք իմ, նայեցէք ինչ օրինաւոր սպտահած է այս, մի՞ թէ ուրիշ վկայութեան և ըստուգութեան կարօտութիւն մնաց դեռ, ահաւասիկ իրենք իրենց ձեռօ-

քը ստուգած են թէ նոյն ճանապարհ
 ըստած տեղը գերեզմանատուն է, և
 այժմեան գտնուած ճանապարհը ետ-
 քէն անցուգարծով հաստատուած է,
 քանի որ իրենք իրենց ձեռօքը այդ-
 պէս հաստատապէս վկայած են, ալ
 ուրիշ ոչ վկայութեան և ոչ ուրիշ
 ստուգութեան կարօտութիւն մնաց,
 ալ թող Վատինք ինչ որ կ'ուզեն թող
 ըսեն, ահա լիակատար ստուգեցաւ
 գործն, և այն իրենց բերած յատա-
 կագծովը:» Եւտեցաւ Վսեմ. Վալի
 փաշայն և բոլոր ներկայ գտնուողք,
 և ըսին՝ ճիշտ այդպէս է, և այս յայտ-
 նի ապացոյց է, ուրեմն յայտնի անի-
 բաւութիւն է Վատինաց ըրածը և
 խօսածը, — ըսելով բոլոր այս ե-
 ղելութիւնը հասկցուցին Պ. Հիւ-
 պատոսին, որ արդէն խօսքերուն ե-
 ղանակէն և յատակագծին վրայ եղած
 քննութիւններէն և մատնացոյց շարժ-
 մունքներէն կ'իտով չափ հասկցած էր,
 և նա սկսաւ ժպտել:

«Յայտնուեցաւ ուրեմն Տեաքք իմ,
 Վատինաց արարքը, ըսաւ Սըբաղան

Պատրիարքը , և տեսաք՝ ահա անոնց
 շարժմունքները , իմացաք անոնց խօ-
 սած խորամանկ խօսքերուն յարդը .
 որոշեցէք ուրեմն և դարձուցէք իրա-
 ւունքը իւր սեփհական տիրոջը , եւ
 պատուիրեցէք զըկողին որ մէկ մ'ալ
 չյանդգնի այսպիսի յափշտակութիւն-
 ներ ընելու : »

Յաւելցուց ասել Սրբազան Պատ-
 րիարքն , թէ « Վիտեմ Տեարք իմ ,
 դարձեալ Պրանչիսկեանք չպիտի զե-
 ջանին իրենց յայտնի անիրաւութիւնը
 ճանաչելու , և պիտի պնդեն , թէ այն
 տեղը ճանապարհ է , և չպիտի զեջա-
 նին իրենց անիրաւութեամբ շինած
 դուռները գոցելու , եւ իրենց կից
 ճանապարհի կողմը դարձնելու . բայց
 և այնպէս Տեարք իմ , դարձեալ պի-
 տի սրտասխանեմ իրենց , Տէրութե-
 օրէնքին համեմատ , ուրեմն կը խընդ-
 րեմ Տէրութեան կանոնին համեմատ
 և դատաստանական օրինաց համաձայն
 սրտասխան տուէք ինձ դուք Տեարք
 իմ , և Պ . Հիւսպատոսն եւս ըստ իւ-
 րեանց Տէրութեան օրինաց սրտաս-

խանեացէ ինձ ճշմարիտն , որպէս կը
պահանջէ արդարութիւնն » - ըսելով
սկսաւ այսպէս :

«Նախ՝ Պրանչիսկեանց ըսած և
այնդած խօսքերնուն համեմատ գոր-
ծին հակառակ կողմը բռնենք , և ը-
սենք թէ նոյն իսկ իրենց ըսած տեղը
Ճանապարհ եղած ըլլայ կամ ճանա-
պարհ է , նա եւ իրենց անիրաւու-
թիւնը աւելի դատապարտելի ընելու
համար բոլոր աշխարհի առջեւ , դի-
ցուք թէ նոյն տեղը թագաւորական
ճանապարհ Քարիւ-իլ-մ է . բայց և
այնպէս Պրանչիսկեանք դատը երբէք
չեն կրնար վաստըկիլ . վասն զի իրենց
թողած դռներուն և ըսած ճանապար-
հին մէջ տեղի գտնուած հողը թէ և
մէկ թիղ ըլլայ , իմ ազգային սեպհա-
կանութիւնս է , ըստ օրինաց իրաւունք
չունիմ ըսելու թէ իմ գետնիս վրայէն
մի անցնիր . իմ սեպհականութեանս
վրայ մի կոխեր , երբէք հրաման չու-
նիմ . ինչ կ'ըսէ դատաստանը , արդեօք
կը թողատրէ՞ այդպիսեաց :

«Նշեցորդ՝ քանի որ նոյն դրան առ»

ջեւը եղած գետինն իմ սեպհակա
 նութիւնս է, քանի որ Վատինաց գե
 ղեղմանատան հիւսիսակողմն հասա
 ղակաց պողոտայ կայ, այսինքն Բարի
 իլամ, իրենց ճանապարհ տալու պար
 տաւորութենէ ազատ եմ ըստ Տէ
 րութեան օրինաց. ուրեմն և ես ա
 նոր քաշած պատին ճիշտ առջեւէն
 իմ գերեզմանատանս պատը երբ կ'ու
 ղեմ, կրնամ քաշել Տէրութեան օրի
 նաց համեմատ մէկ ձեռք սղմելու չափ
 անոնց և մեր պատին մէջ միջոց ձգելով
 ո՞վ կրնայ զիս արգելուլ, քանի որ իմ
 ըրածս Վատինաց ըրածին պէս օրինաց
 և արդարութեան դէմ չէ : »

Համարէ թէ միաբերան պատաս
 խանեցին Նոյին Վսեմութիւնը, թէ
 Քանի որ հողին տէրը արտօնութիւն
 չտար իւր հողին վրայէն անցնիլ, դը
 րան տէրը իր դռնէն դուրս չկրնար
 ոտք կոխել. բայց եթէ ուրիշ կողմա
 նէ դուռ բանալու դիւրութիւն չու
 նենայ, այն ատեն իրաւամբ կրնայ
 պահանջել նոյն հողին տիրոջմէն իրեն
 ճանապարհի համար ըստ բաւականին

դետին, և այն ոչ թէ բռնութեամբ, այլ համոզելով որ և իցէ կերպիւ, և նոյն հողին տէրն ալ պարտաւոր է ամենայն սիրով հնազանդիլ և շնորհել. բայց եթէ Վատինք քովերնին հասարակաց պողոտայ ունին, ինչպէս որ դուք կ'ըսէք և կը պնդէք, երբէք չեն կրնար իրաւունք ունենալ. դուք ձեր սեպհական հողին վրայ կրնաք ձեր պատը քաշել երբ որ ուղէք մէկ ձեռք սրղմելու չափ միջոց ձգելով. Տէրութեօրինաց համեմատ Վատինք ձեզմէն ուղած գետինը ուրիշ կերպով չեն կրնար ստանալ, եթէ ոչ փոխարինելով կամ ծախու առնելով և այն ձեր ամենայն յօժարութեամբը նուէր ընելու միջոց գտնելով: —

«Ուրեմն, ըսաւ Արքազան Պատրիարքը, այս ո՞ր աստիճան անիրաւութիւն է Պրանչիսկեանց մեզ ըրածնէրը, և ո՞ր աստիճան անհասկանալի է մեր բարեխնամ Այստեր հպատակասէր բարի կամացը հակառակ Տէրութեան պաշտօնէից կողմանէ ցոյց տրուած թոյլատրութիւնն որ Հայոց

աղգինն արդար սեպհականութեանն իրաւունքները այսպէս իւր աչքին դիմացը ասնակոխ եղած է և կ'ըլլայ . և արդեօք դեռ պիտի շարունակուի, ոյր վասն շուարեալ մնացեր եմ թէ, եթէ դարձեալ սրատահի, ո՞ր աղգի, և ո՞ր տէրութեան օրինաց կամ դատաստանի դիմեմ: Այլ դուք Պ. Հիւպատոս արդեօք տեսած էք այսպէս արդար և սեպհականն իրաւանց չարաչար բռնաբարութիւն . արդեօք ձեր Տէրութեաննոնները կը ներէն, կամ ձեր Տէրութեանն մէջ օտար Տէրութեանն հրատապներ այսպէս յափշտակութիւններ կրնան ընել . և ընելու ալ ըլլան, արդեօք կարելի է թողատրէք, կ'ազաչեմ սրատեցէք՝ եթէ ունիք այսպէս անօրինակ անիրաւութեանմանրոյ:

Այս միջոցին Վսեմ. Վալի փաշայն գործին բացատրութիւնն ուրիշ եղանակի դարձընել ուղեւով ըսաւ .
 «Փաթրիք տօտում, այս Վատինաց սրատը չքաշուած, անոր տեղը ինչ կար, և այս գործին սկիզբը ինչպէս պատեցաւ, որ այսքան գժտութեանն

պատճառ տուած է , եթէ կարելի է ,
մեզ պատմէ : —

« Արեմն գործը նորէն պիտի ըս-
կըսինք , ըսաւ Ս . Պատրիարքը . մնաս
չունի , դարձեալ Չեր Ա սեմութէ գը-
լուխը պիտի ցաւի , բայց քանի որ դուք
այդ ձանձրութիւնը յանձն կ'առնուք
տանիլ , ինձ ուրիշ բան չմնար , միայն
սիրով յանձն առնուլ պատմել : Ա սե-
մախայլ Տեարք , ըսաւ , նոյն պատին
տեղը արդէն մէկ կանգուռն հաստու-
թեամբ հողին երեսին հաւասար պատ
մի կար կիսովն քաշուած , կիսովն
կ'ըսեմ , այսինքն՝ կէսը մեր և կէսը
\ ատինաց , այսինքն՝ մեր կողմին և
ընտը մեզ կը վերաբերէր , իրենց կող-
մի երեսը՝ իրենց . և նոյն պատը որ
յատակին գրեթէ հաւասար էր , իսկ
մէջ տեղը տեղ տեղ կէս կանգունի
չափ բարձրութեամբ տնկուած քա-
րեր կային , որոնք յայտնի նշան մի
կրնային սեպուիլ նոյն պատին կիսովն
ըլլալուն . այսինքն՝ Հայոց և \ աախ-
նաց ծախսովն շինուած ըլլալուն : Նոյն
անկուած քարերը ուրանալը և խոր-

տակելով անյայտ ընելը այնքան դիւ-
 րին չըլլալը գիտնալով Ատօինք, սկսան
 ՚ի սկզբան ամենայն կերպիւ սիրով և
 ամենայն խոնարհութեամբ վարուիլ .
 որ երբէք չէր կարծուեր, թէ այս աս-
 տիճան համակրութիւն ցուցնող մի-
 աբանութենէ մը այսպէս խորամանկ
 խարդախութի գուրս գայ, ոյր վասն
 մենք և Յոյնք այսպէս վստահացեալ
 մնացինք, և կը յուսայինք որ գոնէ
 այս անգամ խաղաղութեամբ գործ
 մը գլուխ պիտի հանեմք, վասն զի
 Ատօինք կ'ըսէին թէ մենք երեք եղ-
 բարք ենք, և գերեզմաններն ալ քանի
 որ միատեղ են, և միայն սահմանա-
 քարերով որոշուած, իւրաքանչիւր
 ազգ իւր գերեզմանատան պատը իւ-
 րեանց որոշեալ սահմանին համեմատ
 թող շինէ, լմնայ երթայ : Այսպէս
 խորամանկ խաբէութեամբ զմեզ և
 զՅոյնս երբ պաշարեցին, և այն աս-
 տիճան վստահացուցին որ համարէ
 թէ իւրաքանչիւր ազգ սեպհական տե-
 զին պատը շինել պիտի սկսէին : Արբ
 տեսան որ գործադրութիւնը մտէ,

սկսան գործին բոլորովին ուրիշ կեր-
 սարանք մի տալ, և աւելի վստահա-
 ցընելու համար ըսին՝ Շատ լաւ, իւ-
 րաքանչիւր ազգ իւր պատը թող շե-
 նէ, բայց դռները ինչպէս պիտի ը-
 նեմք, և ո՞ր կողմէն պիտի ձգեմք,
 չըլլայ որ ասոր համար ալ մէջերնիս
 գժտու թիւն մի պատահի, — վասն զի
 իրենց նպատակին համեմատ իրենց
 գերեզմանատան դրան վրայ կասկած
 ունին եղեր, ՚ի հարկէ վերոյիշեալ ե-
 ղանակաւ գործը կատարուելու որ
 ըլլար, հիմակուան ըրած անիրաւու-
 թիւնները չպիտի կրնային ընել, եւ
 պիտի ստիպուէին իրենց դուռը ի-
 րենց կից եղած արքունի ճանապարհ-
 հին կողմէն ձգել, որ և ոչ մէկուն ի-
 րաւանց կը դպչէր : Այր վասն դար-
 ձեալ խօսքերնին փոխելով ըսին, — Ա-
 լելի լաւ չըլլար որ երեք գերեզմա-
 նատան մէկ պատ քաշեմք, և երկու
 դուռ ձգեմք, դարձեալ ըստ առաջ-
 նոյն անցու դարձ կ'ունենամք իրարու
 գերեզմանատան մէջէն, առանց զի-
 րար ցաւ ցընելու : —

“ Այլ երբ այս խորհուրդն եւս
 արդիւնաւորելու վրայ էր , և ըստ
 այնմ ընելու սկսելու մօտ , դարձեալ
 խնդիրը փոխելով ըսին , Հատ լաւ ,
 բայց այն դռներուն բանալիներն ո՞ր
 ազգին քովը սլիտի մնան , եւ ասոր
 պատճառաւ չըլլայ որ մեր մէջը դար-
 ձեալ անհամաձայնութիւններ ծագի
 և խռովութեան փոխուի , (Ի հարկէ
 ունկնդիրք կ'ըսեն այս ինչ զարմանալի
 խաղաղասիրական հոգի ունեցող կը-
 րօնաւորներ են , երկնային հրեշտակք
 են ինչ են , որ երբէք խռովութեան
 առիթ անգամ տալէն կը փախչին և
 կը հեռանան) :

“ Ուրեմն կարելի չէ՞ արդեօք նոյն
 դռներուն քով մէկ մէկ սենեակ շի-
 նուի երեք ազգաց ծախիւքը , սահա-
 պաններ դրուելով բանալիները անոնց
 յանձնուի , և որ ազգին որ պէտք ըլ-
 լայ և երթայ հօն , պատրաստ դռնայ .
 այս եղանակաւ ահա երեք ազգաց
 դերեզմանատուններն ալ նախ անաւ-
 նոց արածելու տեղ չըլլալէ ՚ի զատ՝
 հասարակութեան ոտնակոխ ըլլալէն

ալ կ'ազատի, և մենք ալ 'ի զուր տեղ
 իրարու սիրտ չենք վիրաւորեր: Այն
 առաջարկութեան մէջ փնասը միայն
 Հայոց ազգին սխտի ըլլար. վասն զի
 թէ երկու դրան տեղերը եւ թէ
 դռնապանաց համար շինուելիք սե-
 նեակներուն տեղը Հայոց ազգին գե-
 րեզմանատրնէն սխտի առնուէր եւ
 միշտ ալ Հայոց ազգին գերեզմանա-
 տունն երկու ազգաց ոտից տակ սխ-
 տի մնայր յաւիտեան: Այր վասն 'ի
 հարկէ այս խորհուրդը մենք սխտի
 հերքէինք և հերքեցինք իսկ, և միան-
 գամայն մենք ալ մեր կարծիքը յայտ-
 նեցինք, որ և ոչ մէկին սեսհականու-
 թեան չգալչելէ 'ի գատ, շատ ալ պարզ
 էր և դիւրին, այսինքն՝ Հայոց և Յու-
 նաց գերեզմանատան մէջ տեղէն ճա-
 նապարհ մը բանալ երեք կանգուն
 լայնութեամբ, որով ամենայն դիւ-
 րութեամբ և խաղաղութեամբ Հա-
 յոց և Յունաց գերեզմանատուններն
 իրարմէ սխտի սրոշուէին, նոյն ճա-
 նապարհը ըսինք եթէ ուղեմք, բաց
 կը թողումք հասարակաց երթեւե-

կութեան համար . և եթէ ուղեմք ,
 երկու գլուխը երկու գուռ դնե-
 լով կը փակենք : Հայոց և Յունաց
 քով մէկ մէկ բանալի կը գտնուին ,
 երբ պէտք ըլլայ , իրենց բանալիով կը
 բանան կը գոցեն երկու ազգն ալ .
 այս երկու եղանակն ալ կարելի է և
 շատ ալ դիւրին : Վմանապէս ալ Հայոց
 և Վատինաց գերեզմանատանց մէջ
 տեղը եղած պատն ալ երկու սղգաց
 ծախիւք և գիտութեամբ կը շինուի .
 ինչպէս արդէն նոյն սրատին մէջ տըն-
 կուած քարերն ալ կը յայտնէին թէ
 նոյն իսկ շինուած ժամանակն ալ այդ-
 պէս եղած է . և Վատինք իրենց դու-
 ուր իրենց արեւմտեան կողմը կից ե-
 ղած թագաւորական սրողոտային կող-
 մէն կը բանան , այսպէսով երեք ազ-
 գաց գերեզմանատունները ամենայն
 դիւրութեամբ իրենց սրատերովը ու-
 թոշուած և առանձին առանձին կըղ-
 պանքի տակ մնացած կ'ըլլար , և այսօր
 ալ այս սրտամաշ դատին սրատձառ
 ըլլալու առիթներ երեւան չէր ելլար :
 «Վ՝ յլ այս մեր օրինաւոր առաջար-

կու թիւնն ինչպէս որ ինքնին յայտնի է
 խաղաղասէր անձանց, 'ի հարկէ Վա
 տինաց խռովասէր սրտին ծանր պիտի
 գար և եղաւ այնպէս. վասն զի եթէ
 գործը այս եղանակաւ սկսուէր, անոնց
 չար և յափշտակիչ խորհուրդը իրենց
 սրտին մէջ պիտի խղդուէր մնար. և
 իրենց նպատակին հասնելու համար
 միջոցը պիտի սրտիսէր և չպիտի կրն
 նային իրենց ըրած խորհուրդը գլուխ
 հանել 'ի մնաս երկուց աղգացս, մա
 նաւանդ Հայոց աղգին: Արբ այս խա
 ղաղասէր առաջարկութիւն լեցին, զոր
 արդէն Յունաց Ամեն. Ս. Պատրիար
 քնն ամենայն սիրով ընդունած էր, 'ի
 խոր խոցեալ խռովեցան Վատինք, և
 փոքր մի յառաջ իրենց այն քաղցր և
 հեղ խօսուածքը եղբայրսիրութիւները
 զոր առատօրէն կը խոստանային մեզ,
 առ 'ի պաշարել և խաբել, և որով ըզ
 մեզ զբաղեցուցած իսկ էին քանի մը օր
 առ 'ի օրինաւոր պատրաստել իւրեանց
 մեքենայութիւնները 'ի դառնութիւն
 փոխեցին, որով և բոլոր ջանքերն և աչ
 խատու թիւնները անօգուտ եղան:

Հայք և Յոյնք մինչդեռ այս սրբա-
տամաշ եղելու թեանց վրայ կը խոր-
հէինք և ելք մը գտնալու համար
ուրիշ եղանակ կը մտածէինք, մէկ մը
ալ լսեցինք որ Վատինք իրենց գե-
րեզմանատան սկստը սկսեր են շինել
կայծակի արագութեամբ, և երբ հար-
ցուցինք թէ այդ ինչ ընթացք է որ
բռնած էք, ո՞չ ապաքէն դարձեալ
խորհրդակցեցինք սխտի, և որ և իցէ
կերպիւ համաձայնութեամբ սխտի
սկսեցինք. այժմ դուք բոլոր ձեր ըսած-
ները մտնալով անոր հակառակը ՚ի
գործ կը դնէք. և եթէ մտքերնիդ
բարի է, ինչո՞ւ այդպէս առանձին,
ինչո՞ւ առանց լուր տալու մեղի, և
ինչո՞ւ այնքան կայծակի արագութե-
կը գործէք. միթէ անկարելի բան մի
էր անոր միջոցը գտնալ, կամ համո-
ղել և կամ համոզուիլ :”

Պատասխան տուին անոնք մեղի
լսելով թէ, “Նո՞ւ մենք ալ այնպէս
ըլլալը գիտեմք, և կ’ուղէինք ալ, որ
և իցէ կերպիւ վերջ մը տալ, այլ երբ
նայեցանք որ դուք պատ շինելու միտք

չունիք, եթէ ձեզ մնայ, շատ սլիախ
ուշանայ, մեզի ալ մեր Տերութիւն
ներէն սաստիկ հրամաններ կան որ
առանց ժամանակ անցընելու գերեզ
մանատան պատերը լրացընեմք, վասն
որոյ ձեզ լուր տալու հարկ չմնաց:—

“Մենք այս բանիս վրայօք ինչ որ
կարելի էր ընել՝ ըրինք Իզդէթ փա
շայի օրով, և անձամբ ինքը եկաւ
նոյն տեղը, ինչպէս յառաջագոյն ալ
պատմուեցաւ, և անոնց երեսին ը
սաւ. “Իրաւունք չունիք Հայոց գե
րեզմանատան վրայ դուռ ձգելու, բա
նի որ արեւմտեան կողմը թագաւո
րական ճանապարհ կայ: Եւ Գուտուս
Սուլթասարըքը ըլլալովս այդ տեղ
Հայոց իրաւանց վրայ ձեր դուռը
չեմ ճանաչեր”։ Բայց ո՞վ էր լսողը.
Սուլթասարըքին ըսած խօսքերը բռ
լորովին ասպարդիւն մնացին, վասն զի
արգելուլ չկարողացաւ. ահա այն է,
որ մնաց. քանիցս անգամ ՚՛, Գուռն
ձանձրացուցինք, այլ անօգուտ, և չեմք
գիտեր թէ ինչո՞ւ համար մեր գործե
րը այսպէս երեսի վրայ կը մնան:

“Ահա Վսեմ. Տեարք, պատմեցի
 ըստ ձեր Տարծր հրամանի, ըսաւ Ս.
 Պատրիարքը. և ահա ահանատես եղաք
 Օսմանեան բարեխնամ Տէրութեան
 այսքան դարերէ ՚ի վեր հաւատարիմ
 հպատակին այս Պրանչիսկեան միա-
 բանութեան երեսէն քաշած անտա-
 նելի նեղութիւնները, հալածանք-
 ները և ըրած կորուստները զորս Պը-
 ռանչիսկեանք յափշտակած են և դեռ
 այսօր նոր իրաւունքներ յափշտա-
 կելու ձեռք կը զարնեն : Աւրեմն
 Տեարք իմ, կը խնդրեմ իմ կողմէս իմ
 Անճազօր և խնամաւատ Թագաւորիս
 հաւատարիմ հպատակ Հայոց ազգին
 իրաւանց կորստեան կսկիծները Ն.
 Վեհափառութեան իմացուցէք, և
 Նորին հայրական քաղցր ակնարկու-
 թիւնները և գթութիւնները իւր սիրե-
 լի հպատակին իրաւանց վրայ դարձը-
 նելու միջնորդեցէք, և եթէ Վուք
 Վսեմ, Տեարք, այսքան մանրախոյզ
 քննութեամբ յայտնի տեսնելէն և
 իմանալէն յետոյ դարձեալ զանց պի-
 տի ընէք, ինչպէս ըրին Ձեր նախորդ-

ները, կը խնդրեմ այս օրէն ասացէք
 ում զիմեմ, զով աղաչեմ, զով միջ-
 նորդ գտնամ, ասացէք ինձ կ'աղա-
 չեմ, զի այս ցաւերը զորս Գրանչիս-
 կեանք հետողհեաի հասուցած են մեզ
 և միշտ կը հասցընեն, ալ անտանելի ե-
 զած են մեզ և անհամբերելի: Ասացէք
 Տեարք, եթէ բարեխնամ Տէրու թիր-
 չուղէր մեր աղաչանքները լսել, մեր
 կորուսաները տեսնել, որ երբէք չեմ
 յուսար, ասացէք մեզի, վասն զի մենք
 հոս այս մարդկանց ձեռքը դերի և
 խաղալիք եմք եղած. ալ չախտի համ-
 բերեմ, և ամենայն զորու թեամբ պի-
 տի բողոքեմ և չախտի դադարիմ 'ի
 բողոքելոյ:

«Մեծազօր Օսմանեան Տէրու
 թեան Ահաբառ թագաւորին մե-
 ըոյ, ըսաւ Ասեմ. Ապի փաշայն, եր-
 բէք շներեր իւր հպատակասէր բը-
 նու թիւնը, որ իւր իշխանութեան
 տակ դանուած հպատակաց արդար
 իրաւունքը կորսուի, ասոր յայտնի ա-
 սացոյց կրնայ սեպուել ձեր սուրբ
 Յակովբայ տաճարին խնդիրը որ այ-

սօր աչքերնուդ դիմացն է, որուն համար ահա յատուկ հրամաններ եւ քննիչ խրկեց ՚ի Պօլսոյ Նորին Վեհափառութիւնն, և զմեզ ՚ի Ղաւմասկոսէ կոչեց :

«Վ՛յո՛, եղած է ժամանակ որ Տէրութեան օրինաւոր շէն կրցած հասկրցնել և վեր ՚ի վերոյ հասկցուած բաներուն վրայօք ալ յանկարծ վըճուահատութի՛ չկրնար ըլլալ և ըլլայ ալ օրինաւոր չէ՛, ոյր վասն կ'երկարի երբեմն միջոցը, բայց ոչ երբէք կը մոռցուի, այլ երբ օրինաւոր կերպիւ գործին իսկութիւնը կը յայտնուի և կղտուի, իսկոյն արդար վճուահատութիւնն ալ վրայ կը հասնի. ասոր պէս ալ նայեցէք այս գործերուն մէջ որքան կնճռալի կէտեր կան, որ մենք երբէք չէինք գիտեր, և չէր ալ յուսացուեր, որ այս աստիճան հակառակութիւններ եղած ըլլան, անյուտալի բաներ, անլսելի խարդախութիւններ գուրս ելաւ լցուեցաւ, է որ գուք անձամբ սրտամեցիք, և է որ գործը ինքնին յայտնեց, ՚ի հարկէ այս մեր

տեսածները, քննածները և լսածները
բոլոր պիտի տեղեկագրեմք Ռ. Վրան
և պիտի ծանուցանեմք մի ըստ միոյն,
և Ռ. Վուռն ալ ըստ այնմ կը տնօրի-
նէ. ուրեմն դուք երբէք կասկած մի
ընէք. արդարապէս դրել, և բանին
ճիշտ էութիւնը հասկըցընել մեր պար-
տաւորութիւնն է, ուրեմն դուք մի
ամիտ կացէք, » ըսելով վերջացուցին
թէ Վ սեմ. Վ ալի փաշայն և թէ
Վ սեմ. Սիւնիֆ էֆէնտին իրենց խօս-
քերը :

Դարձեալ Վ սեմ. Վ ալի փաշայն
յաւելցուց ասել թէ « Փաթրիք տօս-
թումուդ, ձեր ըսածներէն շատ բա-
ներ հասկցուեցաւ. և շատ մը մութ
մնացած պարագայներ լուսաւորուե-
ցան, բայց ինձ այնպէս կը թուի, որ
նոյն դռները այդպէս անիրաւաբար
ձգուելուն գլխաւոր պատճառ մը պի-
տի ըլլայ, վասն զի ինչպէս որ թէ ի-
րենց քաշած յատակագիծը (խարդան)
թէ ձեր քաշածը յայտնի կը ցուցընեն
որ Վատինաց գերեզմանատան արեւ-
մտեան կողմը օրինաւոր ճամբայ կայ

և իրենց աւելի դիւրին է անկէց դուռ
բանալ, այդ մարդիկները այդքան ի-
րաւունք չճանչցողներէն չեն, ՚իհարկէ
դիտեն, բայց ինչպէս կարելի է որ ի-
րենք ըստ իրենց քմաց այլոց իրաւանց
վրայ դուռ ձգեն, բոլոր աշխարհի
և Տէրութեանց հակառակ է այդ և
կատարեալ բռնութիւն. ուրեմն ե-
թէ այս բանիս յատուկ պատճառ մի
կայ թէ՛ ձեր և թէ՛ Վատինաց կողմա-
նէ, այն ալ եթէ իմացընէք, աւելի
լաւ կ'ըլլայ, դուցէ գործին ալ աւելի
դիւրութիւն կ'ընծայէ. ըսէք ուրեմն:

«Քանի որ Ձեր Վսեմութիւնը կը
խուզարկէ և կը կամի իմանալ բուն
խակ արմատն սոյն սրտամաշ գործոյն,
ուրեմն սրտաւոր եմ Ձեր Մեծու-
թեանը պատմել նոյն խակ արմատաւ
կան պատճառը, ըսաւ Ս. Պատրիարքը
և սկսաւ այսպէս պատմել միըստմիջէ:

«Վյո գերեզմանատան դռներուն
խնդիրը ուրիշ խնդիրէ ծագած է որ
չատ հետաքրքրական է, և նոյն դռնե-
րուն ձգուելուն մէջ եղած գաղտնի
նպատակը յայտնել չեն ուզեր Վա-

տինք . վասն զի իրենց ըրած յայտնի
անիրաւու թէ իրենք վկայած կ'ըլլան ,
բայց ես կը յայտնեմ Վսեմաւայլ
Տեարք : Ինչպէս յատակագծին մէջ
կ'երեւի , Ս . Սիօն լերան վրայ Վատի-
նաց գերեզմանատան կից սրարտէզ մի
ուսիմք մեզ Հայոցս սեփհական . Վա-
տինք իրենց միտքը դրած են 'ի վա-
ղուց 'նոյն սրարտէզէն բաւական մե-
ծութեամբ մաս մը , այսինքն՝ 750 կան-
գուն գետին իրենց կողմը կտրել որ
և իցէ եղանակաւ , ինչպէս ըրած են
իրենց գերեզմանատան մէկ մասը զոր
վերը յիշեցինք , որով իրենց գերեզ-
մանատունն աւելի ընդարձակել . և
այս խնդիրը ժամանակ ժամանակ մեզ
առաջարկեցին թէ և զանազան եղա-
նակաւ . այսինքն երբեմն իբր շնորհք
և 'ի սէր եղբայրութեան խնդրելով ,
երբեմն ուրիշ տեղի հետ փոխել ու-
ղելով . երբեմն սպառնալիքներով ահ
և սարսափ ձգելով իրենց պաշտպան
եղող Տէրութեանց անուսով . երբեմն
միշտ հաշտ ակամբ նայելու պայմա-
նաւ , և երբեմն մեծ մեծ խոստմունք

ներ ընելով, լաւ ևս է ասել խաբել
 կամելով զմեզ իբրև տհաս մանուկ,
 ինչպէս Արարիոց մէջ այն Հրէայն,
 որ իւր խորամանկ խաբեբայ բնու-
 թեամբն յափշտակել կը ջանայր տը-
 զուն ձեռքէն սլափուական ոսկին ։
 Ասոնք կը կարծեն թէ Հայոց միաբա-
 նութիւնը Սիօն լեւան վրայ ունեցած
 իւր սեփնական տեղին յարգը և սլա-
 փութը չգիտեր ։ Այլ երբ տեսան որ
 անոր յարգը իրենց կարծածէն աւել-
 լի լաւ գիտէ, և գիտնալով Ատինաց
 այդպէս խարդախ խնդիրները մեր-
 ժեր էր և պիտի մերժէ յաւիտեան,
 քանի որ չեն ճշմարիտ, չեն արդար և
 չեն անխարդախ ։ Արբ այս եղանակնե-
 լով Հայոց միաբանութիւնը չկարողացան
 խաբել, ելան այս գերեզմանատան
 պատերը շինելու խնդիրը հնարեցին ։
 այսինքն՝ յանիրաւ տեղը Հայոց գե-
 ղեզմանատան վրայ երկու դուռը մէ-
 կէն ձգել, և մենք որքան խորհեցանք
 և խօսեցանք, բողբեցինք, իրաւունք
 պահանջեցինք, և այլն, ամենն ալ ի
 գերեւ ելաւ, քանզի մտիկ ընող չը-

կար, քանզի Տէրութեան պաշտօնեա-
ներն անգամ բարեխնամ (Թագաւո-
րիս հրամանները կատարելու դժուա-
րութիւններ կը հանէին. 'ի հարկե-
այն անվայել էնիլիիներո՝ երկիւղէն
խեղճ Հայոց ազգին արդար սեպհա-
կանութեան իրաւունքը ոտքի տակ
պիտի երթար, պիտի բռնաբարուեր,
բողոքը, լալը, ողբալը, աղաչանքը,
պաղատանքը անլսելի պիտի ըլլային,
ինչպէս որ եղաւ: Ատոնք յաղթու-
թեան դռները հաստատեցին իբրեւ
Փարիզի յաղթութեան կամարը, Փա-
րիզի շնորհիւ, սկսան յաղթութեան
դռներէն մտնել ելլել 'ի նախատինս
Հայոց միաբանութեան, կարծեցին
որ եղաւ կատարեցաւ. բայց զրկեալ
Հայոց միաբանութիւնն կ'աղաղակէր
և ասէր. զրկեալ եմ յարդար և սեպ-
հական իրաւանցս՝ շնորհիւ
կ'աղաղակեմ առ Ատոնս և չկամիր
լսել և իմ իրաւունքս ետ դարձնել,
կ'աղաղակեմ առ Քաղաքապետն, նա
եւս ոչ կարէ զիմ իրաւունս կորդել
բռնաւորին ձեռքէն. կ'աղաղակեմ

առ Ռ. Գուռն, և նա ոչ գիտեմ
 ինչո՞ւ իմ խնդիրներուս կարեւորու-
 թիւն չտար և չսպասասխաներ. թէ
 և այս աղաչանաց ձայնը չէր լսուեր,
 բայց զըկողին ահանջին սուր ազդե-
 ցութիւն կ'ընէր, իրեն խիղճը ներ-
 սէն զինքը կրթագնատէր: Այս խրղ-
 ճահարութենէն ալ ազատելու հա-
 մար և Հայոց միաբանութեան բե-
 րանը գոցելու համար որ չաղաղա-
 կէ, միջոց մը գտնելը չուշացուցին
 Պրանչիսկեանք, և յաջողեցան ալ և
 գտան իրենց կամակատար կաթօլիկ
 Գոնսօլոզին մէկը, որ նախ իւր կող-
 մանէ և յետոյ նոյն միաբանութեան
 կողմանէ շատ թախանձանօք կը խնդ-
 րէր նոյն վերոյիշեալ սլարտիզին կտու-
 րն և կ'ըսէր, թէ «Այթ է կը հաճիք
 տալ նոյն կտորն, ես Պրանչիսկեան
 ները կրնամ համոզել որ նոյն ձեր ի-
 րաւանց վրայ բացուած երկու դրո-
 ներն ալ բոլորովին ձեր ուղածին պէս
 անյայտ կերպիւ գոցուին: Արբ այս
 խնդրոյն բացասական պատասխան
 տրուեցաւ, ուրիշ անգամ մի դար-

ձեռք գալով ըսաւ. «Եթէ կամիր նոյն կտորն տալ, դռները գոցուելէն զատ՝ նոյն պարտիզի կտորի արժողութիւնն կամ անոր փոխարէն գետին մը կուտանք:» — «Պ. Հիւպատոս, ըսի, նոյն տեղին համար դրամ չեմ ընդունիր, այլ տեղի հետ կրնամ փոխել երբ ուզած տեղս ըլլայ, այնպէս որ գոնէ կորսնցուցած տեղիս ցաւը ինձ մտքընելու չափ արժողութիւն ունենայ: — Սաւ, շատ լաւ, ըսէ, սր տեղ կ'ուզես: — Սի՛ր Գեթսեմանի ձորին մէջ Ս. Աստուածածնայ գերեզմանին մօտ Ատինայ պարտէզը, ուր կան ութ հատ հնագոյն ձիթենու ծառք ողորմելի ծառք կոչուած, Քրիստոսի աղօթատեղւոյն մօտ: Երբ այս լսեց Պ. Հիւպատոսը, ժպտեցաւ և ըսաւ. «Միթէ կարելի՞ բան է այդ, և ի՞նչպէս կրնայ լինիլ:»

«Սրբեմն ասացի ես ալ, ի՞նչպէս կրնայ լինիլ Ս. Միօն լերան վրայ 750 կանգուն գետին ոչ ինչ տեղի մը հետ փոխել. Չեր մեծութիւնը միթէ չըգիտեր, որ մեր տեղը ոչ թէ

միայն մեզ համար, այլ ամենայն ազգաց համար եւս Ս. Սիօն լեռան անունով պանծալի և տօնելի անուն մի է (մուգատուէս), ձեր տալիք տեղէն աւելի յարգի և աւելի մեծ, ուրեմն մտքերնիդ ինչ է, ոչ ապաքէն դուք ըսիք թէ ուղեցէք Վատինաց ձեռքը գտնուած տեղերէն որ տեղ որ կ'ուղէք, և ես ըստ այնմ ասացի. ահա, եթէ չէք կամիր, շատ լաւ. մեր գետինը մեզ պէտքէ:» Այս բանին վերայ շատ մը խօսակցութենէ ետքը վերջապէս այն օրն ալ գնաց:—

Իարձեալ ուրիշ օր մի ալ գալով նոյն հիւպատոսն, կ'աղաչէր և կ'ըսէր. «Վղղակի ինձ համար կը խնդրեմ, ինձ պառկելու տեղ ընելու համար շքնորհք ըրէք, ես իմ գերեզմանս պիտի շինեմ նոյն տեղը իմ անձիս համար, և այն:—

«Ասացի, Պ. Հիւպատոս, դուք ինչո՞ւ համար այսպէս չոր և ցամաք տեղեր պիտի պառկիք, գնացէք ձեր այն դուարճալի, ջրով, խոտով և ծառով և ծաղկօք լի Ալբրոսայն, հոն պառ-

կեցէք . քանի որ այնպէս հայրենիք ու
 նիք , կարեւորութիւն չկայ ձեզ դալ
 ինձ նոյն կտորին համար այնքան աղա-
 շելու և ինձ չլսելու :— Նոյն օրը կ'ե-
 րեւար որ իւր լեզուին տակը բան մը
 կար , կ'ուզէր դուրս հանել , բայց
 հանելու դժուարութիւն կը կրէր ,
 խօսքը շատ մը ասդին անդին ստորո-
 ցրնելէ ետքը ձեռքս բռնելով վեր-
 ջապէս համարձակեցաւ սոյն հետա-
 դայ խօսքերը արտասանել բերնէն ,
 այսինքն՝ թէ կ'աղաչեմ՝ դուք այս կը-
 տորը Վատինաց շնորհեցէք , և ես նոյն
 շնորհքին տակը չեմ մնար , և զձեզ
 դո՛հ ընելու չափ կ'աշխատիմ , և այն :—

“ ԲՈՒՊ . Հիւպատոս , այդպէս ան-
 նշան խօսքերէ և մութ խնդիրներէ
 բան չեմ հասկընար . կը խնդրեմ ձեր
 խօսքերը բացայայտ խօսիք՝ թէ ի՞նչ
 ըսել է եթէ նոյն գետինը ձեզ տրը-
 ուի , զիս դո՛հ ընելու չափ ձեր աշ-
 խատիլը :—

“ Սա ըսել կ'ուզեմ ըսաւ , դուք
 շնորհեցէք նոյն գետինը Վատինաց ,
 և ես խօսք կուտամ ուղղակի ծանու-

ցանել կայսեր ձեր ըրած առատա-
 ձեռնութիւնը . և նոյն տեղին յար-
 գը եւս կրճանուցանեմ Տէրութեւս ,
 և 'ի հարկէ անոր փոխարէն
 ձեզ համար կայսքը օրինաւոր բան մը
 կը դրկէ ,” և այլն :

“ Հիմա իմացայ Ձեր աշխատու-
 թիւնն , մեծապէս շնորհակալ եմ Պ .
 Հիւպատոս ըսի , այդ աշխատութիւնը
 ինձ համար մի կրէք . այդ թող մնայ .
 կեցիք Ձեզ ըսելիք ունիմ : Այդ խօս-
 քը ձեր բերնէն հանելու համար կը-
 բաժնու յետեւութիւննիդ ինձ համար բա-
 լական է . դուք Պ . Հիւպատոս , այդ
 խօսքը ձեր բերնէն հանելու չէիք , այդ
 խօսքը ձեզմէ չսաճ , դուցէ կարելի էր ,
 թէ և չէր , այլ քանի որ այդ խօսքը
 ձեր բերնէն ելաւ , ահա այժմ ամե-
 նա-անկարելի եղաւ այդ գետինը | ա-
 տինոսց որ և իցէ կերպիւ տալը , վասն
 զի ձեր այդ խօսքը Պ . Հիւպատոս ,
 ինձ համար անտանելի է . դուք ինչ
 կարծեցիք Հայոց Պատրիարքը , այս-
 պէս սնտոի բաներու խաբուելով իւր
 Ազգին սեպհականութիւնն (որու վրայ

իր անձը դրած է) օտարաց կը շնորհե
կարծեցիք ՚ի նախատինս իւր անուանը
ազգաց յազգս : Քան լիցի, Հայոց
Պատրիարքը այդ ստորութիւնն չը-
կրնար ընդունիլ, այդպէս սնտաի բա-
ներով չկրնար փոխանակել իւր սիրելի
Նզդին օրինաւոր և նուիրական ի-
րաւունքը, ասան ինձ, քո կայսերդ ինձ
ղրկելիք պատուանշանին արժողու-
թիւնն քանի՞ հարիւր ոսկիի արժո-
ղութիւն կրնայ ունենալ. թող ըլլայ
հինգ հարիւր լիրայի, առաւել եւս
հազար լիրայի, ասկէց աւելի կարելի
է : Ոչ, ըսաւ Պ. Հիւսպատոսն, և ոչ
երեք հարիւր լիրայի, գուցէ ըլլայ եր-
կու հարիւր կամ երկու հարիւր յի-
սուէն լիրայի, բայց և այնպէս գիտէք
որ արժողութեան վրայ չէ թագաւո-
րաց տուած պարգեւը, միայն անունը
բաւական է, և գինն անգին, և ձեզ
համար մեծ պատիւ կը սեպուի :—

« Ինձ համար մեծ պատիւ և ան-
գին գանձ և բարութիւն՝ իմ սիրելի
Նզդիս իմ ունեցած պարտաւորու-
թիւնս ճանչնալս է, իմ Նզդային սեպ-

հականութեանց և իրաւանցս վրայ
 օրինաւորապէս և հաւատարմաբար,
 ըստ իմ պարտաւորութեանս հսկեր
 է, և նոյն պարտաւորութիւնս կատա
 րելէս կը ծագի այնպիսի մեծ պատիւ
 մը, որ ասկից աւելի մեծ և անգին
 դանձ և պատիւ ինձ համար չկրնար
 գտնուիլ 'ի ներքոյ արեգական: Աւ
 դուք Պ. Հիւսառոս կը զարմանամ
 թէ ինչպէս համարձակեցաք առա
 ջարկել այնպէս վատ և ամենավատ
 խնդիր մը. և յուժմէ՞ ստիպուեցաք,
 և ո՞վ յորդորեց զձեզ այդպէս ցուրտ,
 անլի առաջարկութիւն մը ընել դի
 մացնուդ մարդուն բնաւորութեան
 վրայ առանց տեղեկութիւն ունենա
 լու: Վիցուք թէ Ձեր թագաւորին
 ինձ զրկելիք պատուանշանն իմ քիչ մը
 յառաջ ըսածիս չափ մեծ արժողու
 թիւն ունենայ, և ձեր ըսածին չափ
 ալ մեծ պատիւ բերած ըլլայ իր հե
 տը. ես ինչէ՞ն պիտի ստիպուիմ այն
 արժողութեան և այն պատուոյն խա
 բուելու. միթէ իմ սիրելի Ազգս և
 իմ բարեխնամ Տէրութիւնս 'ի պա

տիւ իմ Ազգիս պահանս թողուցեր է .
 և զըկեր է զիս այն պատիւներէն , ոչ
 ապաքէն կուրծքիս վրայ լեցուած է
 արդէն . եթէ երբէք չունենամարին .
 չուն համար այդ անարգ անուէնն վրաս
 առնեմ իմ ազգային սեպհականու
 թիւնս իմ սիրելի Ազգիս արեամբը
 գնուած գետինը այլոց շնորհելով իբ
 րեւ անհաւատարիմ և իբրեւ մատ
 նիչ . քաջ գիտցէք Պ . Հիւպատոս ,
 մարդ աշխարհիս վրայ միայն անուան
 համար կ'ապրի , և այն՝ բարի անուան ,
 վասն զի ըստ գրոյն՝ « Վաւ է անուն
 բարի , քան զգանձս բաղումս : »

« Վչև այս խօսակցութիւններէն յառա
 ջացած սրտիս կսկիծը չկրնալով զսպել
 գլխիս վեղարէն գնտասեղ մը (Թօփ
 լու) . քաջելով ըսի իրեն . Նայեցէք Պ .
 Հիւպատոս , այս գնտասեղին հատը
 մէկ փարայ կամ երկու հատը երեք
 փարայ կը ծախուի , բայց երբ իմ Ազ
 գըս կամ իմ Թագաւորս իմ պաշտօ
 նիս մէջ հաւատարիմ գտնուելուս
 համար մէկ հատիկ այսպէս գնտա
 սեղ մը զըկեն ինձ՝ գլխուս վեղարին

գործածելու համար, ձեր Սեծու թե՛
 ձեռք ձեր թագաւորէն գալիք հա-
 ղար լիրայի արժողութեամբ սրատուա-
 նշանէն և իւր հետը բերելիք պատի-
 ւէն աւելի մեծ պատիւ կը համարիմ
 ինձ. խնայա՞ք հիմա Պ. Հիւսպատոս
 Հայոց Պատրիարքին տմարդի բնա-
 ւորութիւնն: Ահա երբեմն այսպէս
 օգտակար կարծուած առաջարկու-
 թիւններ որ առաջարկողին աչքին
 մեծ կ'երեւայ, այլ երբ առաջար-
 կողը առանց որոշելու բնդունողին
 բնաւորութիւնն առաջարկէ, այսպէս
 այն սրատուական շնորհքը իւր յար-
 գը կը կորսունցնէ: Այս շեմ կրնար
 իմ Աղգիս և Տէրութեանս գէմ ան-
 հաւատարիմ գտնուիլ սնտաի և ան-
 ցաւոր սրատուանշանի մը համար. կը
 խնդրեմ Պ. Հիւսպատոս ոչ այս առա-
 ջարկութիւնն և ոչ նոյն գեանիին խըն-
 դիրը կրկնէք ինձ ուրիշ անգամ, ե-
 թէ կ'ուզէք մեր բարեկամութեան
 կապը չխզել. և կը խնդրեմ ներողա-
 միտ եղիք իմ պարտաւորութենէս
 ստիպեալ ըսած խօսքերուս ճանրու-

Թեանը, զորս համարէ թէ յակամայից
ատիպուեցայ արտասանելու, զոր դուք
այ գիտէք :

«Պ. Հիւսպատոսին այս բանին վը-
րայօք խօսածները իմ անձիս գովու-
թեան վերաբերելուն համար զանց
կ'ընեմ Չեր Վսեմութեան պատմե-
լու . այսքանը իմացէք որ բոլոր ք-
սածներուս իրաւունք տալէն ետքը,
ամենայն սիրով բաժնուեցաւ մեզմէ :

«Մհա Վսեմ. Տեարք, կատարե-
լապէս իմացաք Սիօնի գերեզմանա-
տան խնդրոյն ծագման բուն աղբիւ-
րը, և տեսաք որ Օսմանեան բարե-
խնամ Վայսեր հաւատարիմ հպատակ
Հայոց ազգը ճիշտ աստիճան նեղու-
թեանց եւ տառապանաց տակ ընկ-
ճեալ իբրեւ գերի կեանք կը վարէ,
այսպէս օտար ժողովրդոց և օտար
ազգեցու թեան ձեռքէն, որք որ և
իցէ կերպիւ բոլոր ճիգերնին կը թա-
փեն մեր և մեզապիսի Տերութեան
հարազատ հպատակաց ձեռքը գըտ-
նուած սեպհական ստացուածքները
յափշտակելու և իւրացընելու հա-

մար, մինչեւ անդամ Հիւստոնոսաց
և Դեսպանաց ձեռք ինչ գաղտնի
գործեր կը դառնայ, զորս միայն Աս-
տուած գիտէ :

«Ահա ինձ ինչպէս որ պատահեցաւ
Ձեր Ասեմութեան առջեւ մի ըստ
միտք պատմեցի . և դուք լսեցիք
Տեսաք իմ, այս գործիս մէջ դարձած
մեքենայութիւնները, դուք ինքնին
դատեցէք եւ մեր իրաւունքը մեզ
դարձուցէք . Եւ Քրեաթը Աֆէնտի-
միզ Փատիշահըմըն ազիզ պաշը ի-
չիւն օլտուն, մէ սելամ : »

Եւ այսպէս վերջացաւ Սուրբ Տե-
ղեաց խնդիրը եւ տեղեկագրեցաւ
եւս Ռ. Բուռն . դեռ կ'ըստպատմէք
նայն խնդրոց համար ելլելիք արդար
վճիռներուն որ մենք ալ մեր կորու-
սած սեպհական իրաւանցս Տէր ըլ-
լամք . 'ի հարկէ այն սյ մօտ է Սայէի
շահանէտէ :

Մինչդեռ Սրբազան Պատրիարքը
հանդերձ համայն իւր Միաբանու-
թեամբ սուրբ Յակովբայ և սուրբ
Փրկչայ Հայոց սեպհական վանքերուն
անցեալ տարուան անցքերը յիշելով
և քանիցս անգամ Ք. Գուռը թէ
սուրբ Լըուսաղեմէն և թէ Պօլես
աղգային Վարչութեան կողմէն տը-
ուած խնդիրներուն պատասխանին կը
սպասէին ակնդէտ, սբ Փրկչայ վանքին
մէջ Վատինաց պատարագ ընելու օրն
հասաւ Մայիս 17, յերկրորդ աւուր
Պէնտէկոստէի : Քանի որ սոյն օրը կը
մօտիկնար, այնքան ալ Վատին միաբա-
նութեան և իւր ժողովրդեան կողմէն
չշուկները կը շատնար : Վասն զի սպա-
սուած փրկարար հրամանները ուշա-
ցաւ և սուրբ Քաղաքիս Վսեմ. Սու-
թասարուք Ըլի պէյն ալ նոր եկած
ըլլալով, անցեալ տարուան անցքերուն
բոլորովին անձանօթ էր . ուստի հարկ
եղաւ Սրբազան Պատրիարքին, նորին

Վսեմու թեան քով երթալ թէ օրե-
 րուն մօտիկնալը և թէ մինչեւ ցարդ-
 տրուած խնդիրներուն պատասխան
 ներուն ուշանալուն պատճառն իմա-
 նալ, և հարցնել թէ արդեօք ինքը լի-
 ովին տեղեկու թիւն ունի՞ այս գործե-
 րուն վրայօք: Աորին Վսեմու թիւնն
 պատասխանեց թէ, քանի որ ինքն
 սր Քաղաքը եկած է, նոյն գործերուն
 վերաբերեալ հրամաններ երբէք եկած
 չեն, և ոչ ինքն այդ գործերուն եղե-
 լու թեանը վրայօք տեղեկու թիւն ունի:
 «Պօլիս եղած ժամանակս, յաւելցուց
 նա, հարեւանցի լսեցի, բայց և այն
 պէս կատարեալ տեղեկու թիւն ու-
 նիմ ըսել չէ այդ: Աւստի թէ և ես
 կ'ուզէի յատուկ այդ գործին համար
 ձեր հետ խօսիլ, և տեղն 'ի տեղն ի-
 մանալ, այլ կը կարծէի որ դեռ բաւա-
 կան օր կ'ուզէ Վատինաց պատարա-
 գելուն, իսկ քանի որ օրերը մօտիկցած
 են, ուրեմն խնդրեմ որ օրինաւոր կեր-
 պիւ եղելու թիւնը ինձ ճիշտ իմա-
 ցընես ինչպէս սկսուիլն, և հիմայ սր
 կէտին եկած հասած ըլլալը:»

Ըստ խնդրանաց Վսեմ. Մուծա-
 օարուՅ Պէյին պատմեց Սրբազան
 Պատրիարքն մի ըստ միովէ որ ժամա-
 նակէն մնալն, դասին ինչպէս սկսու-
 լին, ետքէն պատահած պատահարնե-
 րն, անցեալ տարի Բ. Գրան հրա-
 մանաւ սուրբ Քաղաքս եկող Վսեմ.
 Վալի փաշային և Միւնիֆ էֆէն-
 արին և Վամասկոսի Վաղղկոյ Հիւ-
 պասոսին ներկայութեամբ այս խոյն-
 գիրներուն յուղուիլն ըստ կարգի ինչ-
 պէս որ պատմուեցաւ մինչեւ հիմոյ
 Սիօն հանդիսին միջոցաւ. և այս բըն-
 նութեան արգեսանց տեղեկագրին
 Պօլիս զրկուիլն եւս իմացուց :

“Ըստ տեղեկագրին Պօլիս զըր-
 կուիլը լաւ գիտէք.” հարցուց Նս-
 րին Վսեմութիւնն :

“Պօլիս զրկուիլը լաւ չեմ գիտեր,
 ըսաւ Սրբազան Պատրիարք, այլ սա
 միայն գիտեմ որ Վսեմ. Վալի փաշա-
 յին ասկէց բաժնուելու միջոցին՝ երբ
 թախանձանօք իրեն հարցուցի թէ,
 “Վսեմ. Տէր, դուք կ'երթաք բար-
 եաւ և խաղաղութեամբ, բայց մեր

գործերը ինչպէս եղան, և ուր կա
յացան:» Պատասխանեց թէ՛ «Դուք
միամիտ եղիք, մեր քննութեան բոլոր
տեղեկագրերն Պօլիս զրկեցինք առ Ռ.
Դուռն, Լստուծով կը յուսանք որ
քիչ օրէն անոնց պատասխաններն կը
ստանաւք և ձեզ ալ կը հաղորդեմք.
մի վախնաք ձեր իրաւունքները երբէք
չեն կորսուիր Սայէի Շահանէատ:» —

«Իայց և այնպէս, բաւ Սսեմ.
Սուլթասարուք Պէյը, այդ խնդիրը
ինչպէս որ դուք կը պատմէք, այնպէս
ճիշտ ըմբռնած չէ Ռ. Դուռը. վասն
զի իմ Պօլիս իմացածս ձեր պատմա-
ծէն շատ տարբեր է: Իմ ըսածս այս է
թէ, նք Յակովբայ և Փրկչայ վանքերն
ձեր սեպհականութիւնը չեն. այլ Ռ-ը
Քէրէի տեղեաց կարգը կը սեպուին, թէ
միայն պահպանութիւնն ձեզ յանձնը-
ւած է, թէ Վատինք ամեն տարի նոյն
երկու տեղերը կը պատարագեն իբրև
արդար իրաւունք, թէ՛ դուք անցեալ
տարի զանանք վռնտած էք, և անոնք
այս բանիս համար կը բողոքեն կ'աշ-
խատին, օրպէս զի կարողանան նոյն

իրաւունքը նորէն հաստատել, թէ և դուք բաւական զիջումներ ցուցրցած էք դարձեալ շնորհելու ըստ առաջ նայն : —

“Քան լիցի, ըսաւ Արքազան Պատրիարքն, այդ լուրը բոլորովին սուտ է և սխալ և ՚ի կողմանէ Վատինաց տարածուած պիտի ըլլայ ըստ իւրեանց քմաց. վասն զի ոչ նայն վանքերը Տիւղ պէրէի տեղերուն կարգն են, և ոչ ալ նայն վանքերուն վրայ մաղի չափ սեպհականութի իրաւունք ունին Վատինք, և ոչ ալ Հայոց Պատրիարքը զիջում ըրած է մինչեւ ցարդ, և ոչ ալ ընելու միտք ունի. նա և ոչ իսկ կրնայ ընել ճշմարիտը խօսելով. վասն զի վանքերն ընդհանուր Հայոց ազգին արդար սեպհականութիւնն են. այլ Վատինաց մինչեւ ցարդ վայրածը Հայոց ազգին կամ միաբանութեան կողմէն շնորհք մ' էր. թէ և մինչեւ ցարդ շնորհած է, այլ այսուհետեւ չկրնար նայն շնորհքը ընելու, և չընելու ալ շատ օրինաւոր և բանաւոր պատճառներ ունի, և այլն. եթէ կամիք, Վսեմ.

Տէր, այս բաճներս դուք ձեզէն կրը-
նաք ստուգել սուրբ Արուսաղէմի բը-
նակիչ ազգերէն, և շատ ալ դիւրին է,
վասն զի ամեն մարդ գիտէ, ամեն ազգ
կը վկայէ՝ որ սուրբ Արուսաղէմի սրը-
բազան տեղիքը, վանքերը և եկեղե-
ցիները երկու կարգի կը վերածին :
Առաջին կարգինն է, իւրաքանչիւր Ազ-
գի իր ձեռքը օրինաւոր հրովարտակ-
ներով Էօժէններով ունեցած սեպհա-
կան Ազգային վանքերը, որք միայն
իրենց կը վերաբերին անկախ յու մեքէ,
որոնց բացարձակ տէրն են շինելու,
քակելու, և մինչեւ անգամ Ազգային
հաւանութեամբ ծախելու, և զայն
կը վայելեն ամենայն համարձակու-
թեամբ՝ ազօթելով մեր Բարեխնամ
Վայսեր կենաց երկարութեան և խա-
ղաղութեան համար :

Արկրորդ կարգին է Ռաշտրէկոմիտան
իրաւանց տակ եղած սուրբ Տեղիքը,
որք կը պատկանին երեք ազգաց, այս-
ինքն՝ Հայոց, Յունաց և Ատրինաց .
և նոյն տեղեաց համար դարձեալ իւ-
րաքանչիւր ազգ իւր ձեռքը օրինաւոր

հրովարտակ կամ կեօճէի ունի ըստ
 չափու իւր ունեցած իրաւունքին, որ
 ըստ այնմ եւս համարձակապէս կը
 վայելեն իւրաքանչիւր ազգ իւր իրաւ
 ւունքը Ռաշերէկո-իեամբ, ինչպէս են
 սուրբ Յարութիւնը, սուրբ Օնուն
 դը, սուրբ Լստուածածնայ գերեզ
 մանն, Քառասնից սյրը՝ (զոր Լատինք
 սի-ս Տաղարտը կ'անուանեն), նա եւ
 Համբարձման լերան վրայ Քրիստոսի
 Տեառն մերոյ Ատնատեղւոյն աւերակ
 մատուռը, և այլն, ահա ասոնք են
 առ այժմ՝ յայտնապէս որոշեալ սուրբ
 տեղիքը որք են Ռաշերէկո երեք ազ
 գաց. թէ և անոնց մէջ տարբեր
 իրաւունքներ ալ կան իրարմէ աւելի
 կամ պակաս, բայց անոնք ժամա
 նակին այնպէս կարգադրուած են.
 Ի բաց աւեալ զայս տարբեր իրաւ
 ւունքները, մնացեալներուն մէջ իւ
 րաքանչիւր ազգ ինչ իրաւունք ունի,
 քանի կանթեղ ունի, քանի պատկեր
 ունի. իւր արարողութեան ժամանակն
 երբ կ'ըսկօի, երբ կ'աւարտի, նոյն
 տեղերուն մէջ իւրաքանչիւր ազգին

Թափօրը , հանդէսը երբ է , և այլն ,
 'ի բնէ անտի որոշուած և կարգադրու
 ւած են . ոյր վասն նոյն տեղերը ոչ ոք
 կրնայ պատկեր մը կամ կանթեղ մը
 աւելցնել իւր կողմանէն կամ պակսե
 ցընել . և ոչ մէկը իր կարգէն դուրս
 պատարագ բնել կարող է , և ոչ օր
 մը իր կարգէն ետ կրնայ կենալ . մին
 չեւ անգամ նոյն սուրբ տեղերը աւ
 լելու և լուալու մասին , կարգադ
 րութիւններ հաստատուած են . եւ
 եթէ նոյն Ռաբբի տեղերը մէկ քար
 մը դնել կամ քար մը հանել հարկ ըլ
 լայ , և ոչ մէկ ազգ զայն առանձին
 կրնայ դնել վերցնել . այլ երբ այնպէս
 փոքր փոփոխութիւններ հարկ ըլլայ ,
 երեք ազգի գիտութեամբ և յօժա
 րութեամբ և նոյն իսկ երեք ազգաց
 ծախիւք կը շինուին . և եթէ մեծ նո
 րագութեան պէտս ունենայ , նոյն ե
 րեք ազգը մէկ տեղ դալով կը խորհր
 դակցին . և եթէ համաձայնին իրա
 րու հետ , մեր Վարեխնամ Թագաւո
 րէն հրովարտակ կը խնդրեն երեք ազ
 գաց գիտութեամբ եղած Տաղախային

համեմատ, և այնպէս կը սկսին վերանորոգութեան. և եթէ չկրնան համաձայնիլ իրարու հետ տեղի մը նորոգութեան մասին, կը մնայ նոյն տեղը յաւիտեան. ինչպէս ահա աչքերնուս առջեւն է սուրբ Յարութեան գմբէթը, զոր նորոգելու համար չըկարողացան երեք ազգ միաբանիլ. և որովհետեւ վերանորոգութիւնն ըստիպողական էր, վասն որոյ երեք ազգաց կողմէն երեք Տէրութիւն, այսինքն՝ Բ. Գուռը, Գաղղիայն և Ռուսիայն համաձայնելով և մեր Վեհափառ Թագաւորին յատուկ հաւանութեամբ շինուեցաւ. նմանապէս ահա սուրբ Օննդեան այրին առատաղի հնացեալ վարագոյրը որ երեք ազգաց կը վերաբերի, գժտութեան տեղիք չտալու համար վերջապէս մեր Բարեխնամ Թագաւորը շինել տալ հրամայեց յիւր կողմանէ :

«Ահա նոյն Բարեխնամ Թագաւորը տեղեաց կարգը և կանոնը Չեր Վսեմութեան խնդրանաց համեմատ համառօտակի սլատմեցի : Ասկէ ՚ի զատ

կան նաև Ռազմիկ տեղերուն շուրջը
 իւրաքանչիւր ազգաց իրեն յատկաց
 եալ տեղեր, զորոնք դարձեալ ամեն
 մէկը կրնայ քակել, շինել, լուանալ,
 մարբել անկախ յուձեքէ, և այլն։”

Ինչպէս որ վերը ըսինք, Ատախնաց
 միաբանութեան եւ իւր ժողովրդոց
 մէջ շուկը բաւականէն աւելի շատ
 ցած էր, և տարածայն կարծիքներ և
 սուտ սխալ խօսակցութիւններ հա
 սարակաց բերանը ինկած. ոչր վասն
 ժամ յառաջ այս դարձին վախճան մի
 տալ հարկ էր, ուստի Վմեն. Ս. Պատ
 ըրարքը խոհեմութի համարեց կրկին
 անգամ փութալ Ն. Վսեմութեան
 քով երթալ, հետը աանելով սրատ
 րաստած խնդրադիրն՝ զոր ներկայա
 ցուց, Ն. Վսեմ. Մութասարբուֆ
 Պէկին, որոյ օրինակն հոս կը դնեմք։

“Սայէի իհասն վայէի Հաղբէթի
 Թաճասարիտէ վէ էֆէնաթիմիզ տախի
 Տէվլէթի վէլիւննիմէթ էֆէնաթիմի
 զին վէքիլի միւրախիսասս պուլունտու
 զու հալտէ քեաֆֆէի ումուրի խու

սուսասթը վագաամբղ անճագ էֆէն
 ախմիղնն բէէյ վէ իրատէի ալիլէրի
 վէճհլէ վիճուտէ կէլէճէկիննի հիչ պիր
 վէճհլէ շուպհէ իթմէտիկիմիղտէն
 մուգատտէմ վէ մուսիստէրէն արղ
 վէ իսթիտա իյլէտիկիմ իւղտէ Գուտ
 սու Շէրիֆտէ քեաինն Վար Կագուսր
 մանասթըրըր ադա էն ճէտ եէտիմիղ
 տէ պուլուէնան ֆէրմաննի Ալիշան մու
 ճիպիննճէ քէնտի միւլքիւմիւղ օլտու
 զու հալտէ Վաթինլէրին սէնէտէ պիր
 տէֆա մանասթըրի մէգքիւրտէ զլյա
 բէթլէրիննի գապուլ իյլէյէմէյէճէկիմ
 շիւնքի տին վէ միլլէթ վէ տիյաննէթիւ
 միլլէ տօգանուր քէլամ գայրի լայի
 գաի մանասթըրի մէգքիւր իչինտէ
 գուլաղլամ իլէ քեաֆֆէի միլլէթիմ ի
 շիթտիկի հալտէ գապուլ իյլէյէմէյէ
 ճէկիմ աշիքեար օլուպ, պունտան ագ
 տէմ շէնտ տէֆա պա միւղէքէրէ արղ
 վէ իշար իյլէմիշ իսէմտէ, պիր սէմէ
 բէսի կէօրիւլէմէտիկինտէն պահսիլէ
 վէ կիւնլէր թէգարրիւս իյլէմէքտէ
 պուլուէնտուղուէնտան, շիմտիտէն զա
 թի Ալի ապրֆիլէրիննէ արղ վէ իւ

Թիզան խտերիմքի էյամի մէղքիւրտէ
 մերգոււմլէրին զիյարէթլէրի կէրէք
 պէնտէնիզ վէ կէրէք միլէթիմ Թա-
 րաֆընտան պիր վէճհլէ գապուլ օ-
 լունմայաճաղընտան իճապի հալըն շիմ
 տիտէն հիւսնի իֆասընա հիմէմի Ա-
 լիի ասաֆիլէրի պույուրուլտուգտա
 լութֆէն վէ իհասնէն պիր ան էվվէլ
 նէթիճէի հալին Թարաֆը պէնտէ-
 կեանէմէ իշարիլէ մերգոււմ Վաթին-
 լէրին սէնէտէ պիր տէֆա իճրայի ա-
 յին լյլէմէլէրինտէն սարֆի նաղար
 պույուրուլմասը նիյաղը Վասընտա է-
 մրը վէ ֆերման հաղըթի մէնլէհիւլ
 էմրինտիր : »

Ֆի Սէֆէր ԿՂ Սէնէ ԼԼ

Վէ Ֆի Ապրէլ ԿԳ Սէնէ ԼԿ

Փալէրի Էրֆէն

Գոպսո Շէրիֆ

« Շատ բարի ըսաւ Ն. Վ սեմու-
 Թիւնն . ըստ ձեր խնդրանաց հեռա-
 գրեմ Թէ Վ իլայէթին և Թէ Բ .

Գուռն, և անկից ստացած հրամանը
եւս ձեզ կը հաղորդեմ:»

Լ, յայէս ողջունեալ՝ Ն. Վ սեմու-
թիւնն, բաժնուեցան իրարմէ:

Ինդրագիրը ներկայացուելէն յե-
տայ, որուն մէջ արեւու նման շայտ
նի կ'երեւի Հայոց ազգային սեպհա-
կանութեան իրաւունքը և անոր վե-
րաբերեալ ամեն պարագայներն, կը
վստահացնէին Հայոց միաբանութիւն
այնպէս մէկ փրկարար հրաման մը ըն-
դունելու ՚. Գրնէն, որ Վատին մի-
աբանութեանց թէ՛ իրենց բռնաբա-
րութեամբ և թէ օտար ազգեցու-
թեանց ձեռօք պահանջած անիրա-
պահանջումները իսպառ իրաւանէր.
և ահա նոյն միջոցին էր որ սուրբ Լ-
րուստողէմի Վ սեմ. Մութասարբուժ
Պէյէն նամակ մը ստացաւ Սրբազան
Պատրիարքն, որով կ'իմացընէր և կեր-
պիւ իւրիք Վատինաց թողաարեւ կը
թախանձէր: «Քանի որ նոյն շնորհքը
այսբան ատեն ըրած էք կ'ըսէք, հիմայ
հարկ չէ դանեալ, և ես կը վստահա-

ցընեմ՝ զձեզ որ Վառինաց եւս սաստիկ պատուէր պիտի տամ՝ և ստատեմ որ իրենք ալ նոր ՚ի նորոյ բաներ չհանեն և ձեր կրօնքին և սեպհականութեան դպչելու բաներ չընեն, այլ ամենայն պարկեշտութեամբ, սիրով և խաղաղութեամբ կատարեն իրենց արարողութիւններն, այսպէսով երկու ազգաց մէջ սերտ բարեկամութիւն, սէր և միաբանութիւն կը հաստատուի. դուք ալ անանք ալ հանդիստ և խաղաղ կը մնաք, ինչպէս որ հարկ է կրօնականներուն, որք հասարակաց հայելի են, և սիրոյ և միաբանութեան օրինակ, և այլն 27

Սիրելի ընթերցողք ՚ի հարկէ կը գգան որ այն նոր եկած հրամանը Հայոց Պատրիարքին սպասած վերկարար հրամանը չէր. Հայոց միաբանութեան վերալից սրտին ցաւոցն ամառիչ դեղ մը չէր, այս հրամանով Հայոց՝ օտարաց ազդեցութեամբ բռնաբարուած իրաւունքները ձեռք անցնել անկարելի էր, իւր սեպհականութեան տէր ըլլալու իրաւունքին համաձայն չէր.

այլ միայն սիրոյ և միաբանութեան
 յորդոր, յուսադրութիւններ ապա-
 գայի համար. վերջապէս աւելի Վա-
 տինաց գերի ըլլալու յորդոր էր. ուր
 կը մնար ապա Հայոց այսքան դարերէ
 ՚ի վեր Քարեխնամ Տէրութեան հլու
 և հպատակ և հաւատարիմ զաւակ
 ըլլալը, երբ թոյլատրուի այն անիրաւ
 յափշտակչին բռնաւոր ճիրաններուն
 մէջ ճնշուիլ մնալ. և այն իւր արդար
 իրաւունքը եւ սեպհականութիւնը
 թշնամին բուռն զօրութեամբ գլըճըճ
 հագգը ելն ըսելով իւր աչքին դիմացը
 խլէ և ինքը աւանց ճիգ հանելոյ թոյլ
 տայ անոր, ո՛հ անտանելի ցաւոց զոր
 ընդունելի կրել և տակալ անհնարին էր:

Նաեւ կը գուշակուէր այն եղե-
 լութիւններէն, որ նոյն երկու վան-
 քերը Հայոց արդար սեպհականու-
 թիւնը ըլլալը բարեխնամ Տէրութեան
 օրինաւոր կերպիւ հասկցուցած չէին.
 այսինքն օտար ազգաց հետ հաղոր-
 դակցութիւն (Ռ-լուրէի-ի-ն) բը-
 նաւ շունենալը և Հայոց ազգին սեպ-
 հական ստացուածք ըլլալը, սպա թէ

ոչ ինչպէս կարելի էր որ մինչեւ ցարդ
 Հայոց ազգային սեպհականութիւնը
 այսպէսանիրաւ բռնաբարոզներէն բու-
 լորովին ազատելու համար դալիք փրը-
 կարար հրամանին ուշանալը : Միթէ
 մուսուլման էին այնքան դարերէ ՚ի վեր
 Օսմանեան բոլոր Ահապետաց իս-
 կական կնիքը կրող հրախարտակներովը
 Հայոց ազգին անկախ և ազատ սեպ-
 հական իրաւունքը ըլլալը և ոչ յուժե-
 քէ կախում ունենալը , և Վատինաց
 տարին մի անգամ նոյն երկու վանուց
 մէջ սրտտարագելու թոյլատրութիւնը
 միայն գթասիրտ Հայոց ազգին կող-
 մանէ շնորհք ըլլալը :

Տրանչիսկեանք այս շնորհքը փո-
 խանակ երախտագէտ մտօք վայելելու ,
 յանուն ամենակարողին , անմահին
 և ամենեցուն Վրարչին Վատուծոյնը
 ւիրուած սուրբ սեղանոյն վրայ , տկար՝
 մահկանացու՝ արարածի և ամենասը-
 խալ մարդոյ միջանունը Քրիստոնէա-
 կան սուրբ հաւատոյ և սուրբ Վե-
 տարանի երկնաւոր վարդապետու-
 թեան հոգւոյն հակառակ նորահնար

անսխալ տիտղոսով Հայոց սեպհական
սուրբ եկեղեցւոյն մէջ 'ի լուր ընդ-
հանուր ազգին յիշատակելու համար
եղած մեծ պատրաստութիւնները գի-
տեր արդեօք բարեխնամ Տէրութիւն:

Ի վերջ ամենայնի, 'ի բնէ Հայոց
սեպհական և միակ միսիթարութիւ-
նը մնացած սուրբ Յակովբ եկեղեց-
ւոյն մէջ Հայոց կրօնքին դէմ քարոզ
տալով (որ երբէք տեսնուած ալ չէր),
“ Հայք հերետիկոս են, Հայք ա-
“ նիծեալ են, քանի որ Հռոմայի փա-
“ փան չեն ընդունիր, անոր չեն հնա-
“ ղանդիր, անոր ստքերուն չեն խո-
“ նարհիր՝ չեն համբուրեր, Հռոմայի
“ ընդհանրական եկեղեցիէն դուրս
“ են, որ փան արքայութեան երես
“ տեսնալիք չունին, դժոխոց որդիք
“ պիտի ըլլան, մեղք և հազար ախոս
“ որ այս հոյակապ, դարաւոր և պայ-
“ ճառ եկեղեցին այսպիսի հերետիկոս-
“ ներուն ձեռք մնացեր է ” ըսելով
հազար և մէկ հայհոյանք և նախատինք
Հայոց ազգին կարդալնէն բարեխնամ
Տէրութիւնը լուր ունէր արդեօք:

Այլա թէ ոչ ի՞նչպէս կարելի է հաւատալ թէ, բարեխնամ Տէրու թիւեր իր սիրելի հայատակ ազգին այօքան անտանելի տառապանքները և նախատինքները թէ՛ իր կրօնքին դէմ, թէ՛ իր ազգութեան և սեպհականութեան դէմ քաշած ըլլալը լսելով՝ իսկոյն իր փրկարար հրամանները չփութացնէր ՚ի փրկութիւն Հայոց իրաւանց :

Եւ ահա զկնի այօջափ սրտամաշ մտատանջութեանց, Արբաղան Պատրիարքն նոյն եկած հրամանին համեմատ տրուելիք պատասխանն արդէն պատրաստած և զրկելու վրայ էր, համարէ թէ ճիշտ նոյն միջոցին սուրբ քաղաքիս Ասեմ. Սուլթանարբու Քէյը Նորին Արբաղնութեան քով տեսութեան եկաւ :

Սոյն խնդրոյն վրայօք անմիջապէս խօսք բացուելով, Արբաղան Պատրիարքն ըսաւ. « Սուլթանարբու Քէյ, այս ի՞նչ լուրեր և հրամաններ կը հաղորդէք մեզ. մենք մեր բարեխնամ թագաւորէն մեր ցաւօցը դեղ կըսպասենք, մեր արդար իրաւանց և սեպ-

հականուծեան ազատուծիւն, օտար
ազգեցուծեանց երեսէն ծագած կրն
ճիւղներուն լուծումն. միթէ Չեր
Վսեմուծիւնն ականատես չէք հոս
Վատինաց անիրաւ արարքներուն և
պահանջմունքներուն. եթէ տակաւին
Ի. Գուռը և ձեր Վսեմուծիւնն
լուէք, քարերը պիտի ազազակեն :

«Միթէ մեր բարեխնամ Թագաւոր
ըլ իւր սիրելի հպատակ Հայոց ազ
գին ընդհանրուծէ սեպհական եզոզ
սուրբ Յակովբայ վանուց բացարձակ
իրաւունքը կ'ուզէ որ կարսուի. և զա
նիկայ Վատինաց կամացը զո՛հ պիտի
ընէ, կամ իւր սիրելի հպատակը Վա
տինաց ձեռքը գերի՞ պիտի ձգէ. ես
երբէք չեմ կրնար Վատինաց այսպէս
անիրաւ պահանջմանց զիջանել և իմ
սիրելի ազգիս ընդհանրուծեան սեպ
հականուծենէն, որ այսքան գարերէ
ի վեր իւր ստացուածքն է, փոքրիկ
քար մի անգամ չեմ կրնար կորսնցը
նել. միթէ այսքան ստրկացաւ Հայոց
ազգը իր բարեխնամ Թագաւորին աչ
քին. միթէ հաւատարիմ և ամենայն

պարագայից մէջ ազգութիւն հնազանդ
 և հլու ըլլանիս մեզի յանցանք եղած
 է . կ'աղաւսեմ այս կտորները ինձ բա-
 ցատրեցէք : Եւ խօսքերը արտասա-
 նած ատեն Սրբազան Պատրիարքին
 աչքերէն արտասուաց կաթիլներ ըս-
 կասն հասիլ . սր վասն բաւական ըս-
 փովելի խօսքեր խօսիլ պարտաւորե-
 ցաւ Վսեմ Սուրբասարուք Պէյր :
 Ասե յաւելցուց ասելով թէ « Սուրբ
 ըրէքէքէնտի, ես ալ յատկապէս այս բա-
 նին համար եկայ ձեր քովը . թէ և ձեր
 ըրած այցելութեան փոխարէն ալ գա-
 լու պարտաւորութիւն ունենալս դի-
 տեմ , բայց այն թողումք այլում պա-
 հու , վասն զի այս ստիպողական է .
 յատուկ եկած եմ , ըսաւ Նորին Վսե-
 մութիւնն , որ զձեզ եթէ կարելի է ,
 համոզեմ որ մարդ ասիրութեամբ նե-
 րէք Վասինացի քանի որ նոյն շնորհ-
 քը այսքան ատեն ըրած էք , և անոնք
 ալ վայելած են , դարձեալ ձեր մար-
 գասիրութիւնը ցոյց տուէք , թող գան
 դարձեալ իրենց պաշտօնը կատարեն .
 թէ և ինչպէս դրսէ 'ի դուրս լսած եմ

որ անսնք զձեզ քանի մը պատճառ
 ներով վշտացուցած են, նա մանա
 ւանդ ձեր սեպհականութեան իրա
 ւանց դպած են, և ձեր տեղերէն
 քանի մը տեղեր յափշտակած են,
 դուք այս անգամ ալ անսնց ներողա
 միա եղիք. թող Տէրութեան գլխա
 ցաւին մէկը պակսի. ես ձեր միւս
 կորուսած բոլոր իրաւունքները հեռ
 զհետէ կը գրեմ կ'իմացնեմ առ ՚.
 Ղուսը և որքան կարելի է, կ'աշխա
 տիմ ձեր մէջը դանելու հաշտեցնելու
 և բոլոր իրաւունքնիդ տեղը բերելու.
 Ղուք այնպէս գիտնալու էք և կը
 յուսամ որ քաջ գիտէք, թէ Տէրու
 թեան փնասը ձերն է, և ձեր փնասը
 Տէրութեան է. քանի որ դուք Տէ
 րութեան հաւատարիմ և հնազանդ
 հպատակն էք. Ալ դարձեալ Ատի
 նայ ալ բոլոր պէտք եղածը կ'ըսեմ,
 որ անսնք ալ այսուհետեւ զձեզ ցաւ
 ցնելու առ իթներէն հեռանան, ձեր
 իրաւունքներէն յափշտակածնին ետ
 դարձնեն, նոր ՚ի նորոյ իրաւունք յա
 փշտակելէ դադրին. իրենց արարողու

Թիւնը կատարելու համար եկած ա-
տեննին ամենայն պարկեշտութեամբ
վարուին . սովորականէն աւելի բա-
ներ ընելով ձեր սեպհական իրաւուն-
քին չը դպչին . և կը յուսամ որ այս
այսպէս ըլլալէ ետքը, միշտ սիրով պի-
տի մնաք և անհամաձայնութիւններ
հանելու առիթները կը պակսին .
դուք ալ հանդիստ կը մնաք : —

«Սեծապէս շնորհակալ եմ Սե-
մախայլ Պէյ, ըսաւ Արքազան Պատ-
րիարքը, ձեր բարեմտաբար խօսած
խրատներէն, և իմ բնական պարտա-
ւորութիւնս ալ նոյնը կը սորվեցնէ
ինձ . այլ ցաւօք սրտի կը յայտնեմ,
որ արդէն այդ պարտաւորութիւնը
լիովին կատարած եմ, և Նստուած դի-
տէ սը՝ ինչ որ Վրիստոնէական, ինչ
որ մարդկային օրէնքները կը սորվեցը-
նեն և կը պարտաւորեն, մեր կարո-
զութեան համեմատ կատարած եմք .
բայց ինչ օգուտ որ մենք որքան մար-
դասիրաբար վարուեցանք, որքան պա-
տիւ ըրինք և իրենց պատիւը պահե-
ցինք, անոնք մեզի միշտ մնասիւք փո-

խարինեցին . և սկսան իրենց բոլոր ճիգը թափելով աւելի մեծամեծ վնասներ տալու ձեռնարկել , կարծելով թէ իրենց խարդախ ընթանցքները մենք չենք գիտեր : Իրենց տուած վնասներն և բրած և ընկելիք յափրջ տակութիւններն այն աստիճան ըզգալի եղած է այսօր Հայոց միաբանութեան և ընդհանուր Ազգին , որ եթէ գիտնամք թէ սուրբ Յակովբայ վանքը մեր ձեռքէն բոլորովին պիտի ելէ , զոր Տէր մի արասցէ , աւելի լաւ կը համարիմք նոյն սուրբ Յակովբայ վանքը կորսնցնել , քան թէ այնպէս մեր Ազգին , կրօնքին և միանդամայն սեպհականութեան թշնամիին մեր սուրբ եկեղեցւոյն մէջ պատարագելուն թոյլատրել :

“ Այս մարդիկները այսքան չարիք հասցնելով և մեր արդար իրաւունքները յափշտակելով՝ ոչ թէ միայն գոհ չեղան մեզմէ , այլ և իրենց խելքովը կարծեցին որ մենք իրենցմէ կը վախնամք և իրենց յափշտակած և յափշտակել ուղած տեղերուն յարգը և

պատիւը չենք ճանչեր . և եթէ հար-
 կը պահանջէ ատեան ելլալ , նոյն տե-
 դերուն համար դատ վարել , խօսիլ
 իսկ չեմք դիտեր . վասն որոյ օր ըստ
 օրէ սկսան համարէ թէ բուռն զօ-
 րութեամբ գրլըճըճ հագրը էլն ըսելով
 Տէրութեան անդէն հպատակաց վրայ
 յարձակել . և այն՝ այնպիսի անխնայ
 կերպիւ , զոր եթէ մարդ նկատողու-
 թեան առնէ , անշուշտ առանց տա-
 րակուսելու կը կարծէ որ այս սուրբ
 քաղաքը մարդկային սեռին բնակած
 երկրագնտէն բոլորովին դուրս առան-
 ձին որոշեալ երկիր մ' է , ուր ոչ տե-
 րութիւն կայ և ոչ տէրութեան մը
 հսկողութիւն տակն է : Տրանչիսկեանք
 երբ տեղ մը յամիշտակել ուզեն , նախ
 բնաբանը սիրոյ վրայ հիմնելով , բա-
 րեկամաբար կը սկսին , որով մինչեւ
 յերկիր կը խոնարհին . եթէ այնու
 չկարացին իրենց բաղձանքին հասնել ,
 սպառնալիքներ տեղացնել կ'ըսկսին
 յանուն օտար Տէրութեանց ազդե-
 ցութեանց . և եթէ այնու եւս չկա-
 րողացան յառաջ տանել , ալ ըստկար-

գի կրսկսին նախ գաթօլիկ գօնսօլնե-
 րուն ձեռօք տեղւոյս կուսակալը կամ
 համոզել որ և իցէ կերպիւ, կամ
 վախցնել, ապա դեսպանաց ձեռօք
 Բ. Գուռը ձեռք կ'առնեն և այն աս-
 տի՝ ճանոր մինչեւ բարեխնամ Տէրու-
 թիւնն կրստիպուի իրեն անմեղ, հը-
 լու և հնազանդ սիրելի հպատակին
 արդար և սեպհական իրաւանց դէմ
 հրամաններ տալ, և ստիպել զինքը որ
 ընդունի տրուած հրամաններն, և ի-
 րեն արդար իրաւունքները կամայ ա-
 կամայ կորսնցնել յանձն առնու: Մի
 անմեղ և ահամայ սպանութեան երբ
 վերոյիշեալ եղանակներով չկարողա-
 ցան իրենց յափշտակիչ նպատակն ևն
 հասնել, ալ գործերը ուրիշ կերպա-
 րանք կ'առնուն, մէկ մ' ալ կը նայիս
 որ Քրիստոսի Տեառն մերոյ սուրբ
 պատուիրանացն համեմատ հեղ և խո-
 նարհ ըլլալու պարտաւորեալ և բոլը-
 րով սրտիւ ուխտեալ անսխալ կար-
 ծուած պասպական եկեղեցւոյ պաշ-
 տօնեայներն բոլորովին կազմ և պատ-
 րատ, բռնութիւնը ձեռք առած

յանկարծ իրենց այն կրօնական պար
 կեշտութեան տիպար եղող զգեստ
 տուց տակէն կռուի վերաբերեալ որ
 և իցէ դործիքներ դուրս հանելնին
 և անմիջապէս յարձակելնին մէկ կ'ըլ-
 լայ անմեղ և անզէն ազգին միաբա-
 նութեանը վրայ, և այն տասնապա-
 տիկ մարդկան առաւելութեամբ, իբ-
 րեւ խաչակիր զօրք կարծես որ սուրբ
 երկիրը ազատել կը ճգնին, չեմ գի-
 տեր թէ ո՞ր Տէրութեան ձեռքէն, և
 կրսկոսին զարնել խորտակել փշրել ինչ
 որ իրենց գիմացը կ'ելլէ, ինչ որ ի-
 րենց աչքը կը տեսնէ, ինչ որ իրենց
 ձեռքը կ'իյնայ անխնայ, մինչև սուրբ
 եկեղեցւոյ՝ ստուածային պաշտամանց
 վերաբերեալ զարդերն և սուրբ ըս-
 տյաաներն և անօթներն, առաւել ող-
 բալին այն է, որ ամենայն Վրխատունէից
 սիրելին և երկրպագելին (1) անգամ

(1) Շատ տարի չէ, Ս. Յարութեան տաճարի
 մէջ, Գիւտ խաչ ըսուած տեղը, Լատին կրօնաւո-
 բին մէկը Հայոց հոն դրած արծաթեայ խաչը, որու
 մէջ կը պարունակէր կենաց Փայտէն մաս մի, յա-
 փշտակելով գետին կը զարնէ ու ստնակոխ կ'ընէ,

ոտնակոխ ընելով կրխորտակեն կրթա-
 փենն : Նայց Տէր իմ, իմ միաբանու-
 թիւնս ոչ զէնք ունի և ոչ ալ այդ-
 պէս կրօնամօլ մարդիկներ են . և ոչ
 երբէք ալ զինուց կարօտութիւն ու-
 նիմք մեր իրաւունքները պահպանե-
 լու համար . իմ զօրքս և զօրականս,
 եւ զէնքերս նախ իմ արդար իրաւ-
 ւունքս է . երկրորդ՝ Տէրութեանս
 արդար դատաստանն , որ կը յազթէ
 ամեն զինուց և զօրութեանց : Աթէ
 Ատինք իրաւամբ կ'ուզեն ինձմէ իմ
 սուրբ Յակովբայ եկեղեցիս դալու-
 թոյլատրութիւնն, թող հանեն իրենց
 հրովարտակն, իրենց կէօձէն կամ ար-
 տօնագրերն , եթէ ունին . և ինչու
 անցեալ տարի այնքան քննութեան ա-
 տեն չյայտնեցին և չկարողացան գտնէ
 մատնաչափ թուղթ մի ցոյց տալ . ուր
 ամեն կողմանէ իրենց իրաւունք չու-
 նենալը արեւի նման յայտնուեցաւ .
 մինչդեռ իրենք կ'ըսէին թէ սուրբ

զոր Հայ միաբանք լսելով կը դիմեն ու հապիւ թէ
 գետնեն կը ժողովն սուրբ խաչը որ բոլոր բրիտա-
 նից երկրպագելի է :

Յակովբայ վանքը իրենց է, և Հայոց
Մզգին տուեր են, և տարին մի ան-
գամ պատարագ ընելը նշան դրած են,
որ երբ ուղեն ետ առնեն : Այլ զար-
մանայի վաստիս, որուն հաւատարու
համար մարդ անխելք ըլլալու է :

«Ահա այն միայն Ռ-լիւրի տեղերուն
համար է, ուր երեք ազգ են և ոչ մէկը
առանձին բեւեռ մի անգամ չկրնար
գամել, և ոչ թէ՛ Հայոց ՚ի բնէ իւր
սեպհական ունեցած ազգացին վանքին
համար է այդ Ռ-լիւրի բառը, ոչ
Հայոց վանքերը, և ոչ միւս ազգաց
ունեցած առանձին վանքերը պայմա-
նին սուկ մտած են :

«Այժմէ ամեն ազգ իրենց առանձին
ունեցած սեպհական վանքերը մէջ
տեղ բերելով ամենայն սիրով Ռ-լիւ-
րի կ'ընեն, թող սկսին նախ միւս բը-
րիատունեաց եղբայրները, երբ կարգը
մեզի գայ, այն ատեն կը մտածեմք կը
պատասխանեմք իրենց, ապա թէ ոչ
այնպէս խօսքով Ռ-լիւրի է ըսելով,
Բ. Գուռն անգամ խաբելով հրաման,
ներ բերել տալով Հայոց ՚ի բնէ անտի

Օսմանեան վեհապետաց այնքան արքունագրոշմ հրովարտակներով, առանձնաշնորհներով, և իմիտալներով հաստատուած ազատ և անկախ սեպհականութիւնն և ընդհանուր ազգին արեան գին եղող սուրբ Յակովբայ վանքը չկրնար երբէք միշտիկ տեղերուն կարգը դրուել. Հայոց Պատրիարքը այդ բանը չկրնար ընել թէ և մահ անգամ սպառնան իւր անձին, վասն զի լաւ է քաջութեամբ մեռնիլ, քան վատ անունով ապրիլ:—

«Սուրբ Երուսաղէմէն ո՞րքան հեռի է, ըսաւ Նորին Վսեմութիւնը, Սար Երազուպ կոչուած վանքը. որ մը կ'ուզեմ երթալ տեսնել և պտըտիլ:—

«Չեր Վսեմութեան հիմակ դըստուած վանքին պարսպէն դուրս չէ Սար Երազուպայ վանքը, պատասխանեց Սրբազան Պատրիարքն. այս վանքս է որ կրներկայացնէ ընդհանուր Հայոց ազգը, ուր այսօր Չեր Վսեմութիւնն այցելութիւն ընելու բարեհաճեցաք, և եթէ կամք կ'ընէք, յօժարութեամբ կ'ընդունիմ զՉեր Վը

սեմու թիւնը պարայրնելու աշխատաւ թիւնը : —

« Ամենայն սիրով, և արդէն իսկ կ'ուզէի լաւ մը պարտիլ և իմանալ, ըսաւ Նորին Ա սեմու թիւնն, այլ կը կարծէի որ սուրբ Քաղաքէս գուրս և բաւական ալ հեռի է, իսկ քանի որ այսօր ալ հաս կը գտնուիմք, աւելի լաւ կ'ըլլայ այսօր շրջագայիմք : »

Եւ յաւելցուց Ն. Ա սեմու թիւնն, թէ՛ « Կառնարով մեր խնդրոյն, վերջնական կերպիւ նոր եկած այս հրամանին ինչ պիտի ըսէք, և ինչ պատասխան պիտի տաք. կը խնդրեմ ժամ յառաջ տուէք ձեր պատասխանն, որ ես ալ անոր համեմատ իմացրնեմ ՚. Գրան, վասն զի օրերը մօտիկցան : —

« Ես իմ կողմէս, ըսաւ Արքազան Պատրիարքն, վերջին պատասխանս արդէն տուած եմ Ա սեմ. Այլի փաշային և Ա սեմ. Սիւնիֆ էֆէնտիին այն ատեն, այն էր իմ վերջին և վերջնական պատասխանս, նոյնն է այսօր գարծեալ Չեր Ա սեմու թեան տալիք պատասխանս, և արդէն նոյն մտքին

վրայ էի եկած հրամանին համեմատ
 սլատասխան մը գրել և բողոքել, թէ
 սուրբ Արուսաղէմի Հայոց Պատրիար-
 քը բոլոր իւր ազգովը մէկտեղ ո՛չ Տէ-
 րութեան գէմ դրած է, և ո՛չ ալ այդ-
 սէս վատ դրութիւն մը մտքէն ան-
 ցուցած ունի. իսկ Վարեխնամ Տէ-
 րութիւնը իր սիրելի հպատակ Հայոց
 ազգին այսքան դարերէ ՚ի վեր իր
 նախնեաց հրովարտակներով անկախ
 յայլոց քրիստոնէից կրկին վաւերա-
 ցուցած ու շնորհած վանքին սեպ-
 հականութեան իրաւունք այսօր ինչ
 կարելի է որ կամենայ օտար ազգաց
 ազդեցութեան տակ գնելով փը-
 ճացնել հակառակ այնքան հրովար-
 տակաց միջոցաւ արուած իմիտացներուն
 և այլն. ասոր թէ ոչ սուրբ Արուսա-
 ղէմի Հայոց Պատրիարքը իւր ազգային
 իրաւունքները իւր ձեռքը գանուած
 հրովարտակաց համեմատ սլաշտա-
 նելովն, օտարաց ազդեցութեան տակ
 ձգել չուզելովն, իւր ազգին, իւր կը-
 րօնքին, իւր ստացուածոց թշնամի ե-
 ղող հիւրը իւր սեպհական սուրբ տա-

նը մէջ ջնդուներովն, ոչ Տէրութեան հրամանը ջնդունած կ'ըլլայ և ոչ Տէրութեան կամաց հակառակ գործած: Ահա այս է Հայոց Պատրիարքին առաջին և վերջին պատասխանն, երբ որ ալ հարցրնեն:»

Սոյն տեսութենէս յետոյ երբ Ն. Վսեմութիւնն ոտք ելաւ բաժնուելու, Սրբազան Պատրիարքն հետն ընկերանալով միատեղ իջան սուրբ Յակովբայ եկեղեցին: Այլ երբ տեսաւ Նորին Վսեմութիւնն այն հրաշալի տաճարն, երբ անոր հոյակապ եւ վաղեմի շէնքը, սքանչելի նկարուած սուրբ պատկերները, մշտավառ կանթեղները և ամեն կողմէն անոր մաքրութիւնն, սկսաւ մանրախոյզ հարշուամներ ընել իւրաքանչիւր մասերու վրայ, որոնց կը պատասխանէր Սրբազան Պատրիարքը. այլ երբ եկան սուրբ Յակովբայ Վլխադըին հրաշակերտ սեղանին գիմացը, ըսաց Սրբազան Պատրիարքն, «Վսեմ. Տէր, ահա այս է այն Սիկրապը (սեղանը) որոյ վրայ Վատինք այսչափ յուզմունքներ կը հանեն:»

Նորին Ասեմութիւնն ուշադրու-
թեամբ լաւ մը նկատելէն յետոյ նոյն
սեղանին չորս կողմը, ըսաւ. « Այս
տեղ Ատինաց պատկերը և կանթեղ-
ները որո՞նք են. » և նոյն խորանին վրայ
դրուած պատուական նկարուած մի-
ջակ մեծութեամբ պատկերը տեսնե-
լով՝ գուցէ այս եղած ըլլայ ըսաւ Ա-
տինաց պատկերը. քանի որ պատա-
րագելու կուգան հոս տարին մի ան-
գամ: —

« Ներեցէք, Ասեմ. Տէր, ըսաւ-
Արբաղան Պատրիարքն, ասա Ատի-
նաց վերաբերեալ բնաւ. բան մը չը-
գտնուիր. Չեր Ասեմութեան բոլոր
տեսածները թէ այս սուրբ Ակեղեց-
ւոյս մէջ, թէ բոլոր վանուցս մէջ,
չնորհիւ Սեծաղօր Օսմանեան Տէ-
րութեան բոլորն ալ Հայոց ազգին կը
վերաբերի և նորա սեպհական ստա-
ցուածներն են, որք իւրաքանչիւր
անհատի կամաւոր տրօք և ողորմու-
թեամբ պահպանուած են, և մանա-
ւանդ ի՞նչ կարելի է որ մեր սեպհա-
կան եկեղեցւոյն մէջ Ատինիք պատ-

կեր, կանթեղ և այլ բաներ ունե՛հան։”

Այս խօսքերուն վրայ կարծես թէ Նորին Ասեմութիւնն զարմացեալ կը սքանչանար և ճաւատալու նշաններ ցուցընելով ըսաւ . “ Հիմայ այս եւ կեղեցւոյ մէջ բնաւ բան մը չունին Ատինք : ”

“ Բնաւ , սրատասխանեց Արքազան Պատրիարքն , և ոչ անգամ կրնան ունենալ Հայոց սեպհականութե՛ մէջ . վասն զի այլ է Ռաբբի-Բի-Ն , այլ է սեպհականութիւն : —

“ Այա ուրեմն Ատինք ի՞նչպէս տարին մի անգամ պատարագելու կուգան հոս , քանի որ բան մը չունին և Ռաբբի-Բի-Ն ,” ըսաւ Նորին Ասեմութիւնը :

“ Արդէն անոնց սրատարագելու թոյլատրութիւնն գթասիրտ Հայոց ազգին կողմանէ շնորհք մի էր , ըսաւ Արքազան Պատրիարքն , ոչ թէ իրենց յատկացեալ իրաւունք . վասն որոյ միայն եկած օրերնին իրենց պատարագին վերաբերեալ զգեստ , սպաս , և այլն կը բերէին , և զկնի պատարա-

պին անանց ամենն ետ ալ կը տանէին
առանց բան մը մնալու հոս : —

“Այդ իսկ են սքանչելիք , ըսաւ
Նորին Ասեմութիւնն . ուրեմն քանի
որ բնաւ բան մը չունին , ըսել է որ
հիւր մը են , ուրեմն ինչպէս կրնան հա-
մարձակիլ ըսելու թէ՛ մը-չաբէիկ են այս
վանքին , այս ինչ իրարու անյարմար
խօսքեր են : —

“Իրենք հիւր են , ըսաւ Արքազան
Պատրիարքն , և ոչ թէ միայն այս մեր
եկեղեցւոյ մասին կ'ըսեմ , այլ և սուրբ
Երուսաղէմի մէջ ևս իբրեւ հիւր ըն-
դունուած են Սալահատտինի ժամա-
նակէն 'ի վեր , որ սուրբ Քաղաքիս տի-
րապետելէն զինի սակաւաթիւ Ար-
ջանչխակեանց միայն թոյլատրած է՝ ի-
րենց մնացեալ խեղճ ազգայինքը խը-
նամելու :

“Ոյն այս Արանչխակեան հիւրե-
լունն Հայոց ազգը , բաց 'ի ուրիշ ը-
րած մարդասիրական բարիքներէ , զորս
կը յիշատակեն նոյն ժամանակի տառ-
միչք , բարեմտութեամբ իրենց յա-
տուկ սեպհական եղած երկու երե-

ւելի եկեղեցիներուն մէջ տարին մի
 անգամ պատարագելու թոյլատրած
 են . թէ և իրենք ալ նոյն շնորհքին
 փոխարէն իրենց երկու եկեղեցեաց
 մէջ, այսինքն՝ ՚ի Նաղարէթ և ՚ի Յով
 հաննու Օնունդ մեզ թոյլատրած են
 պատարագելու . այլ Վատինք իրենց
 ըրած շնորհքը քիչ ատենէն հետըզ
 հետէ քիչ քիչ սեղմելով, վերջապէս
 Հայերը դուրս ըրած են . այժմ անոր
 նշոյլը միայն Վյն Քեարթի եկեղեցին ուխ
 տի երթալ մնացեր է Հայոց ազգին .
 և ահա այժմ կարգը մեզի գալուն
 ոչ թէ առանց բանաւոր պատճառի,
 այլ իրաւամբ և արդարու թեամբ մենք
 ալ մեր ըրած շնորհքը վերջացուցինք
 ըսելով խօսքին վերջ տուաւ Սրբազան
 Պատրիարքն :

Առողջ Հակովմայ եկեղեցիէն ըն
 կերու թեամբ Սրբազան Պատրիարքին
 դուրս ելլելով, ամենայն սիրով բարե
 հաճեցաւ նորին Վսեմութիւնն սուրբ
 Վթողոյս ժառանգաւորաց վարժաւ
 տունն և տպարանը պտըտելու և
 աչքէ անցընելու, և գոհ սրտով բաժն

նուեցաւ, խոստանալով որ մի եւս
Փրկչայ վանքը պտրտելու գալ:

Եւ հետեւեալ օրը Ս. Պատրիար-
քն Սուլթասարբուժ պէյին հաղոր-
դած հրամանին պատասխանն խըր-
կեց՝ ինչպէս որ խոստացեր էր, սրուն
մէջ յառաջ բերելով որ ինքն իւր ազ-
գային իրաւանցը նկատմամբ երբէք
չկրնար իւր քմացը համեմատ շարժիլ,
քանի որ նախ Ազգին ընդհանրու-
թիւնը, յետոյ բարեխնամ Տէրու-
թիւնը յանձնած է իրեն. և թէ՛ այս
խնդիրը բոլորովին կրօնական ըլլալով,
Տէրութեան գլխացաւանք ըլլալու
բան մը չկայ անոր մէջ, թէ և ճը-
րանչիսկեանք կ'աշխատին խնդրոյն քա-
ղաքական կերպարանք տալ, որ եթէ
իրենց նպատակին բոլորովին չհասնին
ալ, գէթ մասամբ իւրք մօտենան.
բայց երբէք այդպէս միջոյներէ չը
վախնալով միշտ կը խնդրեմ և կը թա-
խանձեմ մեծազօր Տէրութենէս, որ
ինչպէս իւր տուած հրովարտակաց
մէջ նշանակուած մինչեւ յարդ նոյն
կրօնից ազատութեան շնորհքը վայե-

լամ են և կը վայելեն բոլոր Քրիստո-
 նեայ աղգերը, դարձեալ խնամք տա-
 նին Հայոց այս արդար իրաւանց
 քանարարութիւն արգելելու. Պաշտօնի
 տեղեաց համար աահմանուած հրա-
 մանները, Հայոց միակ մխիթարու-
 թեան՝ սեպհական վանաց վրայ, ինչ
 պէս որ կը փախաքին Պրանչիսկեանք՝
 չգործադրուի, վասն զի այլ է սուրբ
 տեղեաց ինդիրը, և այլ իւրաքանչիւր
 աղգաց սեպհականութեան խնդիրը =

Եւ սոյն պատասխանին իմաստին
 համեմատ Վ սեմ. Սու թասարու Ֆ
 պէյը թէ ՚ի Կ. Պոլիս առ Բ. Գուռն
 և թէ ՚ի Գամասկոս առ Վ սեմ. Վ այլ
 փաշայն հեռագրեց. և օրերը մօտիկ
 ցած ըլլալով ակնապիշ կըսպասէր պա-
 տասխանին. բայց և այնպէս Վատի-
 նաց պատարագէլու օրը՝ սպասուած
 հեռագրէն յառաջ կանխեց, ոչ վասն
 Վատինք արդէն ամենայն կերպիւ-
 կազմ և պարտաստ էին դալու և օր
 մը միայն մնացած էր, ուստի իրենց
 թարգմանը խրկեցին սրբազան Պատ-
 րիարքէն հրաման առնելու համար,

որ հետեւեալ օրը գան պատարագե-
լու ըստ սովորութեան : Իսկ ուրիշ տա-
րի | ատինաց թարգմանը Հայոց վա-
նաց թարգմանատունն կուգար և
թարգմանին իմաց կուտար իրենց Տես-
չին ըրած խնդիրը . նա ալ Արքազան
Պատրիարք Հօր կ'իմացնէր | ատինաց
հրամանն ուղեղը պատարագելու գա-
լու համար . և ըստ հրամանի Արքազան
Պատրիարքին՝ | ատինաց թարգմանին
կը հաղորդէր Արքազան Պատրիարքի
հրամանը Հայոց վանաց թարգմա-
նը և ըստ այնմ գային | ատինք հե-
տեւեալ օրը : Այս անգամ | ա-
տինաց թարգմանը ըստ սրտուիրա-
նաց իւրեանց Տեսչին (գուցէ աւելի
պատիւ սեպելով, կամ սրտուելով
խաբել ուղեղով ըստ իւրեանց բնա-
ծիր բարուցն ,) կը խնդրէր որ Արքա-
զան Պատրիարքին ներկայանայ և նոյն
տարուան հրամանը անկէց առնէ .
զոր երբ իմացուց Հայոց թարգմանը
Արքազան Պատրիարքին՝ թէ այսպէս
կը խնդրէ , «Շաա բարի , ըսաւ , թող
գայ , և եթէ կ'ուղէ՝ իրենց Տեսու-

չն ալ հետը բերէ :» Արք Ատինաց
 Թարգմանն Արքազան Պատրիարքին
 ներկայացաւ, ամենայն սիրով սղջունե-
 լով զնա և ըստ օրինի պատուելէ զկնի՝
 հարցուց նաև իրենց Տեսչին զորպի-
 սու թե՛նէն և այն Ալ ապա Ատինաց
 Թարգմանը ըստ իւրեանց տեսչին պա-
 տու իրանացն՝ նոր տարիներ և անդորր
 օրեր խաղաղութեամբ անցնել մաղ-
 թելէ զկնի՝ Աորին Արքազնութե՛ հա-
 մար, ապա խնդրեց իրենց Տեսչին
 կողմէն որ Արքազան Պատրիարքը հը-
 բաման տայ ինչպէս ամեն տարի, նոյն-
 պէս հետեւեալ օրը սուրբ Փրկչայ
 վանքը գալու :

Իսկ նորին Արքազնութիւնն պա-
 տասխանեց թէ՛ «Մեծապէս շնորհա-
 կալ եմ՝ ձեր գերապայծառ Տեսչէն,
 նոյնպէս և ես կը բարեմաղթեմ շատ
 տարիներ խաղաղութեամբ խնդու-
 թեամբ անցնելու խաղաղ կենօք և
 երկար ամօք, իսկ ձեր Գերապայծա-
 ռին ըրած խնդրոյն պատասխանելով
 կ'ըսեմ թէ՛ այդ գործը անցեալ տարի-
 էն ՚ի վեր ինձ համար բոլորովն լմնցած

գործ մ'է, քանի որ անցեալ տարի սուրբ Յակովբայ եկեղեցին գալու հըրաման չտալու պարտաւորուած էինք և չտուինք ալ, և դուք ալ չեկաք, և գայիք ալ չք պիտի կրնայի զձեզ ընդունել, ըսել է որ՝ ինչպէս հիմայ ալ յիշեցի, արդէն լրացած գործ մ'է մեզի համար. ձեզի համար ալ այդպէս պէտք էր ըլլալ: —

«Այ, ըսաւ Վատինայ թարգմանը, այդ անցեալ տարուան եղածը Սուրբ Յակովբայ վանուց համար էր, մենք այսօր Չեր Սրբազնութենէ կաշիափայի տան համար, այսինքն՝ սուրբ Փրկչի եկեղեցւոյ համար հրաման կ'ուզենք գալու, ուր անցեալ տարի պատարագեցինք Չեր հրամանաւ: —

«Չեր անցեալ տարի 'ի սուրբ Փրկչի եկեղեցին պատարագելը, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն, մեր արդեւումն յառաջ ըլլալուն համար է, վասն զի մենք զձեզ երբ արգիլեցինք սուրբ Յակովբ գալէն, արդէն դուք երկուկամ երեք ամիս յառաջ 'ի սուրբ Փրկչի պատարագ ըրած էիք, և այն ա-

տեն ալ զձեզ արգիլելու սլատճառ-
ներն դեռ դիտելու կէտեր ունէր,
և տակաւին որոշուած չէր մեր կողմ
մանկ, անոր համար սպասեցինք և ձեր
սուրբ Յակովբայ տօնին օրը զձեզ
արգիլեցինք, ուրեմն ձեր ըմբռնու-
մը սուտ չէ, սխալ է: —

“ Այնպէս չէ, ըսաւ Ատաինաց
Թարգմանն, այլ ըսել կ'ուզեմ որ
սուրբ Փրկիչ եկեղեցիէն զմեզ սաշ-
տօնապէս արգիլած չէք, վասնորոյ
կը խնդրէ մեր Տեսուչը դոնէ այն
տեղը սրատարագել Թոյլատրէք: —

“ Հիմայ հասկցայ, ըսաւ Արքա-
զան Պատրիարքն. ուրեմն ըսել կ'ու-
զէք որ սաշտօնապէս արգիլուիլ կ'ու-
զէք, ահա այսօր Պրանչիսկեանները
Հայոց սուրբ Փրկիչ եկեղեցին դա-
լէն ալ սաշտօնապէս արգիլեցի, եր-
բէք հրաման չունիմ որ մեր սուրբ
Փրկչայ եկեղեցին արարողութիւննիդ
կատարելու համար դաք. հիմա միա-
մտեցա՞ք. վերջին խօսքս առի՞ք: —

“ Հոտ բարի. ես Թարգմանն մի-
եմ, ըսաւ Ատաինաց Թարգմանը, եր-

կու կողմին համար, անոնց խօսքը՝
 ձեզի, և ձեր խօսքը՝ անոնց թարգ-
 մանելու, տանելու և բերելու. ինչ
 պէս անոնց ըսածը Ձեր Սրբազնու-
 թեան բերի, Ձեր Սրբազնու թեան
 ըսածներն ալ անոնց պիտի տանիմ.
 Իմ պաշտօնիս սահմանը այսքան է,
 ասկից աւելի խօսելու ոչ կրնամ և ոչ
 ալ հրաման ունիմ: —

«Քանի որ ձեր պաշտօնը և պար-
 տաւորութիւնը այդ է, ուրեմն ինձ-
 մէն ինչ որ պատասխան առիք, նոյնը
 առանց այլայլելու պէտք էք ձեր Վե-
 րապօյճառին պատմել: Նաեւ սա-
 ալ աւելցուցէք ըսելու ձեր Վերա-
 պօյճառ Տեսչին, որ իրեն մարդիկ-
 ները զսպէ, չըլլայ որ ինչպէս շատ
 ժամանակ պատահած է՝ դարձեալ
 այնպէս յեղափոխական պատրաստու-
 թիւններ ընեն. ես ոչ զէնք ունիմ և ոչ
 զօրք իրենց յեղափոխական շարժում-
 ները արգիլելու համար. միայն սա դի-
 տեմ, որ առանց տան ափրոջ հրամա-
 նը և հաճութիւնը առնելու՝ ով որ
 այն արգիլուած տան շեմին վրայ ոտք

Կը կոխէ, յանցաւոր է օրինաց առ-
 ջեւ. ես դիտեմ ձեր Պրանչիակեան
 միաբանութեան բնութիւնը, այսբան
 եղած անցած խօսքերը, բննութիւն-
 ները, արգելքները առ ոչինչ համա-
 բերով հին դարերու մէջ ապրած կար-
 ծելով եթէ այնպէս մեր վրայ պատրաս-
 տութիւն յարձակելու ըլլան, ինչպէս վե-
 ըր ըսի, դիտցած ըլլան որ ես ալ ինչ որ
 կարելի է պիտի ընեմ, գոնէ բոլոր
 աշխարհի տարածելու իրենց նոյն ա-
 ըարքները ՚ի պատիւ նոցա : Այսն զի
 այս երկիրը տէր և թագաւոր, դա-
 տաստան և դատաւոր, իրաւունք և
 արդարութիւն ունի, փառք Վարերա-
 ըին, և դռները բաց, պաշտօնատար-
 ները պատրաստ են, թող հրամայեն,
 տէրութեան ատեաններուն մէջ ի-
 բաւամբ և արդարութեամբ հաստա-
 տեն օրենց օրինաւոր իրաւունքը կամ
 հրովարտակով կամ կալուածագրով,
 եթէ երբէք ունին, և կամ որ և իցէ
 կերպիւ եթէ կարողացան իրաւունք
 ստանալ կամ մեր սեպհականութեան
 մէջ մաս մը ունենալ, այն ատեն ոչ թէ

Մինչեւ ցարդ ինչպէս կուգային՝ այնպէս իբրեւ շնորհք, այլ իբրեւ սեպհական իրաւունք ճակատաբաց թող վայելեն : Ահա այս է իմ առաջին և վերջին խօսքս . ուրեմն այժմ կրնաք երթալ և իմ այս ազգարարութիւնս ալ հետերնիդ տանել : » այսպէս ել և գնաց Վատինաց թարգմանն :

Երբ այսլուրը կը տարածուի Պրանչիսկեան միաբանութեւ և ժողովրդոց մէջ, ՚ի հարկէ ՚ի կրից յառաջացեալ շատ բաներ կրնան ըլլալ՝ ինչպէս բընական է . և շատ անգամ խառնիճաղանձ հասարակութիւնն շատ անկարգ բաներ կրնայ ընել կամ գրգռումամբ և կամ վերջը չմտածելով, կարծելով թէ լաւ կ'ընէ :

Այս միջոցին շատ մը սուտ ու սխալ տարածայնութիւններ տարածուիլ ըսկսան քաղաքիս մէջ . իբր թէ պիտի յարձակին եղեր Վատինք Հայոց վանուց վրայ, պիտի զառնեն եղեր, և այլն և այլն և այլն . որքան կրնաս նէ՝ հաւատացիր, քանի որ տարածայնութիւն շատ և նիւթն ալ ըստ ինքեան

մեծ և շատ ջուր կը վերցնէ :

Եւ ասոր վրայ անձամբ երթալով Սրբազան Պատրիարքն Սուրբասարուֆ Պէյին քով պատմեց նորին Վսեմուժեան թէ՛ « » առինները դարձեալ այս տարի եկան հրաման ուղելու, անկարելի ըլլալը անոնց հասկցուցի. և պէտք եղած բաւական բաներ ալ խօսեցայ. բայց և այնպէս Չեր Վսեմուժեան եւս ահա լուր կըւտամ. քանի որ ես և բոլոր միաբանու թիւնրս ժողովրդովքս հանգերձ նաեւ վանքերս Օսմանեան բարեխնամ Այսսեր հովանաւորութեան տակն եմք. անոր ամենողորմած խնամոց կարօտ եմք. և Չեր Վսեմուժիւնը այսօր նորին Վեհափառութեան պատկեր և արթուն գործակատարն և Ս. Աբուսաղէմի իշխողն էք. ինչպէս շատ անգամ պատահած է, եթէ անկարգութիւն մը ընեն Վատինք իմ վանուցս պատուոյն դէմ, որ Ալգիս և Տէրութեանս պատիւն ըսել է, գիտցած եղիք որ այն տունն անպատճառ պիտի բողբեմ բարեխնամ Թագաւորիս,

և այն ոչ թէ Վառինաց ըրած անկարգութեան համար իմ վանուցս պատուոյն դէմ, ոչ, այլ Չեր Վսեմութեան վրայօք բողոքելու պիտի ստիպուիմ, իմ վանուցս պատիւը որ Օսմանեան բարեխնամ Տէրութեան կը վերաբերի՝ չպաշտպանելուդ համար: Ահա ես իմ պարտքս կատարելու համար անձամբ եկայ Չեր Վսեմութեան շրջ տուի: Չեզ կը մնայ, Չեր միակ և նուիրական պարտքը, այսինքն օրինաւոր հսկողութիւնը կատարել, վասն զի վաղուան օր մեզ ալ նոյն եկեղեցւոյն տօնն է, զկնի մեր արարողութիւնը կատարելոյ հօն, վանքին դուռը պիտի կղտւեմ և բանալիները մէջքս խօթելով Սուրբ Եակովբայ վանքը պիտի դամ, միայն երկու հօռի սրահապան թողլով և անոնց պատուիրելով՝ որ իրենք իրենցմէ ոչ ձայն հանեն երբէք և ոչ պատճառս տան որ և իցէ անկարգութեան, այլ եթէ Պրանչիակեանք իրենք իրենցմէ գրգռուեալ յարձակին վանքին դուռը խորտակելու կամ յարձակումներ ընե-

լու, իսկոյն նոյն վանքին զանգակը
հնչեցնեն որ մօտ է սուրբ Յակովբայ
վանուցս, և երբ զանգակին ձայնը կը
լսենք, բոլոր միաբանու թեամբս պէտք
է հասնիմք նոյն տեղը՝ մեր անարգեալ
արդար իրաւունքը պաշտպանելու, ալ
ասկէց աւելի ուրիշ ըսելիք մը չու-
նիմ. մնացեալը Չեր Ասեմու թեան
կը թողում իմաստասիրել, և ըսաւ և
վերջացուց Սրբազան Պատրիարքն իւր
խօսքը. Ասեմ. Մու թասարրու Ք Պէյը
չենք գիտեր ինչէն ստիպեալ՝ բաւա-
կան յորդորելէ զինի, որ Սրբազան
Պատրիարքը թոյլատրէ Ատաինաց, որ
Ատինք իրենց արարողութիւնը կա-
տարեն, և երբ տեսաւ որ Սրբազան
Պատրիարքը զիջում չցուցներ, և զայն
համուլելը որ և իցէ կերպիւ անկարե-
լի է, յաւելցուց ասել, թէ «Այրե-
լի՛ բան է արդեօք Օսմանեան բարե-
խնամ Տէրութեան հսկողութեան
տակ եղած այսպէս երեւելի սուրբ
քաղաքի մը մէջ առանց Տէրութեան
գիտութեանը մեր հարազատ հպա-
տակաց սեպհական իրաւանց վրոյ

յարձակին Վատինք որ և իցէ իրենց
կամքը կատարելու կարողանան մեծա-
զօր Տէրութեան օրինաց դէմ. եթէ
իրաւունք ունին, թող դատ վարեն
տէրութեան ասեաններուն մէջ, հաս-
տատեն իրենց իրաւունքները, այն
ատեն Տէրութիւնն կարող է իրենց
իրաւունքը տեղը բերել. ապա թէ
ոչ՝ այդպէս անկարգ շարժումներով
ունեցած իրաւունքնին անգամ կը
կորսնցնեն, և իրենց ունեցած պա-
տիւնին ալ կը կստորուի: —

“Մենք այդ խօսքը շատ անգամ
ըսած ենք, ըսաւ Սրբազան պատրի-
արքը, այլ Քրիստոսի օրինակեանք այդպիսի
օրինաւորութեան մտիկ ընել չեն ու-
զեր. և ինչպէս շատ անգամ տեսնը-
ւած է, այդպէս շարժումներ շատ ը-
րած են և համարէ թէ միշտ իրենց
քով մնացած է շնորհիւ . . . (Օրինակի
համար՝ հեռի շերթանք. ահաւասիկ
սոյն սուրբ Փրկչայ վանուցս կից եղած
մեր սեպհական գերեզմանատան վը-
րայ բացուած երկու դռներն յայտ-
նի կը քարողեն անոնց ըրած անիրաւ-

ւու թիւններն , ուր մեր արդար իրաւանց վլայ երկու դուռը մեկէն բացած են իրենց գերեզմանատան մէկ կողմը թագաւորական ճանապարհ կայ իբէն . նոյնպէս սուրբ Օննգեան այրին մէջ ձգուած կրակն . նոյն տեղէն Հայոց և Յունաց պատկերաց գողցուիլն . նոյն տեղը մեր եկեղեցիին մէջէն անցուդարձի համար իրաւանց դէմ բացուած դուռը , որով զմեզ միշտ ոտից տակ առած են . նմանապէս Քառասնից այրին շէնքերը որ Տէրութենէ եկած հրամանին հակառակ են . նաև Վեթսեմանի ձորին մէջ Քրիստոսի Տեառն մերոյ աղօթած տեղը որ երեք ազգաց Վալտերէի է , պատքաշելով իւրացուցած են : 77

Նորին Վսեմութիւն ըսաւ . «Վեռեսս նոյն Պրանչիսկեաններուն բնութեան և արարքներուն տեղեկութիւն չունիմ . քանի որ այդ այդպէս է , դուք հսկեցէք արթնութեամբ Չեր կողմանէ երբէք պատճառ մի չտալով , և երբ այդպէս շարժումներու նշոյլներ կը տեսնուին , շուտով

ինձ լուր տուէք . ես խիղոյն հոն կը
հասնիմ պէտք եղած մարդիկներովս
առաջքն առնելու : —

«Վսեմապայլ Տէր, ըսաւ Սրբազան
Պատրիարքը, երբ Վատինք այդպէս
բան ընելու դիտաւորութիւն ունին,
յանկարծ կը գործեն . այն ատեն իմ
Չեզ լուր տալս ինչ օգուտ կրնայ ը-
նել, և մինչեւ Չեր Վսեմութեան
լուր հասնի և դուք գալու աճապա-
րէք, բանը բանէն կ'անցնի : Տէր իմ
եթէ Տէրութե հարազատ հպատակ
Հայոց սղգին սեպհական արդար ի-
րաւունքը, որ կերպիւ իւիք բարե-
խնամ Տէրութեան իրաւունքն ըսել
է, ըստ Տէրութեան օրինաց և տար-
տաւորութեանց պիտի պաշտպանէք,
ինչպէս կը վայելէ հաւատարիմ հպա-
տակի մը, ահաւասիկ ժամանակն ար-
դէն իսկ հասեալ է, վստահացուցէք
զիս դոնէ Չեր բերանացի խօսքովը, և
եթէ չպիտի պաշտպանէք (ինչպէս
ժամանակին Չեր պաշտօնակցին մէկը
ըսաւ ինձ, ասկէց աւելի բան մը
չեմ կրնար ընել, դուն ալ գնա քեզի

տէր մի գտիր) , նոյնպէս Չեր Ասե-
մու թիւնն ալ կրնաք ըսել յայտնա-
պէս թէ՛ Հայոց ազգին սեպհական
և արդար իրաւունքը Պրանչիսկեան
կրօնաւորներէն չարաչար յախշտակ
ուած ատեն ես ձեր իրաւունքը
երբէք չպիտի պաշտպանեմ , և պիտի
թողում որ դուք ձեր թշնամոյն
ճիրաններուն մէջ ճզմուիք : Թէ՛ սյս
և թէ՛ այն , ինձ կառարեալ խօսք
ատէք որ ես ալ գոնէ դիտնամ իմ
հարազատ Տէրութեանս կողմէն իմ
իրաւունքս պիտի պաշտպանուի թէ
սչ , անոր համեմատ գլխուս ճարը գլու-
նալու աշխատիմ : —

«Այս ձեզի չեմ ըսեր , ըսաւ Նորին
Ասեմութիւնն , թէ ձեր իրաւունքը
չեմ պաշտպաներ , ձեր արդար և սեպ-
հական իրաւունքները ինչպէս բոլոր
հայատակաց՝ նոյնպէս կը պաշտպանեմ
և պարտաւոր իսկ ալ եմ . բայց միայն
առ կ'ուզեմ՝ որ ինչպէս Տէրութեանս
կողմէն , նոյնպէս ալ ձեր կողմէն , որ
Տէրութեան հարազատ հպատակ և
զաւակ իսկ էք , երբէք պատճառ մի

չտրուի այս գործին մէջ Գրանչիսկեաց
 գրգռման. երբ Տէրութիւնն և դուք
 առանց պատճառ մի տալու կը մնաք,
 այն ատեն երբ անոնց կողմէն յար-
 ձակում կամ որ և իցէ անկարգութիւն
 ճնանի, չկարծէք որ ես պիտի կայնիմ
 մնամ առանց բան մի ընելու. քաւ լի-
 ցի. ՚ի հարկէ Տէրութեան կանոնին
 համեմատ արդարապէս ինչ որ պէտք
 է, պիտի ընեմ. այլ գլխաւոր դիտու-
 զութիւնս սա տեղն է, որ Գրանչիս-
 կեանք մեծազօր Տէրութեան սեպհա-
 կան երկրին մէջ (ուր իրենք իբրեւ
 հիւր կը սեպուին), Օսմանեան մե-
 ծազօր Տէրութեան հարազատ հպա-
 տակին վրայ ինչպէս պիտի յարձակին
 անոր սեպհական իրաւունքը յափըշ-
 տակելու. թէ և դուք կ'ըսէք, և
 գրսէն ալ շատերը կը վկայեն անոնց
 արարքներուն վրայ, բայց ես միշտ
 տարակուսեալ եմ և չեմ կրնար հա-
 ւատալ. որ անոնք այդ աստիճան յան-
 դգնութիւն գործելու համարձակին.
 եթէ ինչպէս որ դուք կ'ըսէք, այդպէս
 բան մի ընելու ըլլան, ըսել է որ Տէ-

բուժիւն ինչ է, չեն գիտեր, կամ
ճանաչել իսկ չեն ուզեր և այլն : —

«Իե՞ս Ձեր Ասեմութիւնը նոր է,
կամ է, ըսաւ Արքազան Պատրիարքը,
և իրաւունք ունիք թէ՛ մեր և թէ՛
դրսէն լատմներնուդ վրայ տարակու-
սիլ, բայց և այնպէս շատ չտեւեր,
Պրանչխակեանք իրենց շնորհքը Ձեր
Ասեմութե՛ն օրովն ալ ՚ի հարկէ գոր-
ծով պիտի յայտնեն գոնէ մեզի սուտ
չհանելու համար, Աստուծով կը յու-
սամ որ քիչ ատենէն կը տեսնէք, հի-
մայ մենք մեր առաջը եղած մեռելը
լանք, հէ՛մ լանք, հէ՛մ երթանք » ըսելով
խօսքը վերջացրնելով մնայք բարեաւ
ըսաւ Աորին Ասեմութեանը, և բաժ-
նուեցան իրարմէ :

Հոգեգալստեան օրը մեր սուրբ
պատարագը և պաշտօնը մատուցանե-
լէ զկնի, Արքազան Հայրը միայն եր-
կու վարդապետ ձգելով սուրբ Փրկ-
չայ վանուց որ հսկեն առանց ձայն
հանելու, ինչպէս ՚ի վեր անդր յիշ-
ուեցաւ, սուրբ Փրկչայ վանուց դուռը
իբ՛ ձեռօքը կղպելով և բանալիքը մեջ

քը խօթելով հանդերձ բոլոր միաբա-
 նութեամբ եկան սուրբ Յակովբայ
 վանքը . բայց և այնպէս թէ Սրբազան
 Պատրիարքը և թէ բոլոր միաբանու-
 թիւնը արթուն հսկողութեամբ կը
 դիտէին Վատինաց շարժմանը կամ
 արարքներուն վրայօք , թէ ի՞նչ ըն-
 թացք պիտի բռնեն , նոյնպէս գէտ
 ակն կային սուրբ քաղաքիս համարէ
 թէ բոլոր բնակիչքն և հետաքրքը-
 րութեամբ երթեւեկս առնէին սուրբ
 Փրկչայ վանքին կողմերը : Մանաւանդ
 թէ նոյն երեկոյին ինչպէս Յոյնք սու-
 վորութիւն ունին իրենց գերեզմանա-
 տան մէջ ժամերդութեան հանդէսը
 կատարելու , որ մեր գերեզմանատան
 կից է , սոյն պատճառաւ ևս քան զևս
 բազմութիւնը կը շատնար . նա մանա-
 ւանդ քանի որ մէջ տեղ սոյն այս հե-
 տաքրքրական պատճառը կար , այս-
 ինքն սուրբ Փրկչայ ինդիրը , ՚ի հարկէ
 բնականաբար շուկներ ալ պակաս չէ-
 ին անդ նոյն բազմութեան մէջ . ոյր
 վասն Վսեմախայլ Մութասարութի
 Պէյը կանխատեսութիւն ընելով թէ

քանի որ բաւական բաղմուծիւն
 հաւաքուած է անդ, չըլլայ որ ա-
 նոնց մէջ փոքր ինչ արտաքին անկար-
 գուծիւն մը պատահելով խնդիրը ըն-
 դարձակի, և ուրիշ կերպարանք առ-
 նէ, իր հսկողութիւնը դարձուց նոյն
 բաղմուծեան վրայ, որով և մեր սուրբ
 Փրկչայ վանուց վրայ: Օրը բոլորելով
 երեկոյ եղսւ. Վատինաց կողմէն եր-
 բէք նշոյլ մ' անգամ չերեւեցաւ. և
 ի՞նչպէս ալ կարելի էր անոնց այն ան-
 ցած ժամանակներուն պէս շարժում
 ներ ընել, քանի որ թէ՛ Տէրութեան
 կողմէն և թէ՛ Հայոց կողմէն այս-
 քան օրինաւոր միջոցներ և հսկողու-
 թիւններ եղան. ոյր վասն ամենայն
 խաղաղութեամբ անցաւ այն օրը.
 թէ և հետեւեալ երկրորդ և եր-
 րորդ օրերն ալ բոլորովին անդգոյշ
 չմնաց նոյն տեղերը, ինչ և իցէ վեր-
 շացաւ ամենայն անդորրութեամբ
 այս խնդիրը օրինաւոր և առանց տա-
 րածայնութեան Հայոց արդար եւ
 սեպհական իրաւունքը իրեն կարգին
 պահուելով նախ շնորհիւ բարեխնամ

Տէրութեան և ապա իր արթուն պաշ-
տօնակալ Վսեմ . Սուրբասարրուֆ
Ալի Պէյին . ոյր վասն Ազգովին մեծ
չնորհակալութիւն ունիմք մեր վե-
հափառ Սուրբանէն որ այսպէս ար-
թուն և խորախորհուրդ պաշտօնեա-
ներ խրկած է այս բոլոր Քրիստոնէից
սիրելի եւ պաշտելի սուրբ Արկրին
պահպանութիւն ընելու :

Արկրուրտին սուրբ Յակովբայ խնորոյն :

Արդէն անցեալ տարի սուրբ Յա-
կովբայ վանքը Ատտինաց գալը օրինա-
ւորապէս արգիլուած էր և այս տարի
ալ խանէի Վայիֆ, այսինքն սուրբ Փրոկ-
չայ վանքն ալ Պենտէկոստէին օրը գա-
լելնին արգիլուելէ զինի՛ կրկարծուէր
որ Պրանչիսկեանք ալ այսքան եղած
անցած խօսքերը տարածայնութիւն-
ները , նա մանաւանդ մեր Սրբազան
Պատրիարքին վերջնական կերպիւ ի-
րենց ըրած բացասութիւնները նաև

Սրբազան Պատրիարքը . և ոչ այսչափ
 միայն , այլ և պակաս չէր նոյն գրոյն
 մէջ ահ և երկիւղ պատճառելու կը-
 տորներ , որով զՆ . Սրբազնութիւնը
 վախցընելով կը ջանար Վատինաց կա-
 մայ կատարումը գիւրացնել , և կ'ըս-
 տիայէր միանգամայն որ առանց ժա-
 մանակ կործնցընելու փութով պա-
 տասխանէ վերջնական կերպիւ՝ ինչ
 որ պիտի ըսէ , վասն զի « Այս քանիցս
 անգամ է , կ'ըսէր , կը յորդորեմ կը
 թախանձեմ և կը խոստանամ ձեզ որ
 ձեր բոլոր կորսուած իրաւունքներուն
 համար (Ն) Գուռը կը դրեմ և կը ջանամ
 որ այն իրաւունքները դարձեալ ետ դա-
 ձուին ձեզ , նա և Վատինաց սաստիկ
 պատուէր կուտամ որ ձեր եկեղեցին
 եկած օրերնին սոխորականէն դուրս
 երբէք բան չընեն , սոխորականէն դուրս
 արարողութիւններ հնարելով ձեզ
 ձանձրութիւն չտան , և ձեր սեպհա-
 կանութեան իրաւանց դպչելու բա-
 ներէն զգուշանան , և այլն : Բայց այ-
 սու ամենայնիւ զձեզ չկարողացայ հա-
 մոզել , և ձեր այս անհամոզելի մնալը

երթալով երթալով Տէրութեան կա-
մացը դէմ գործ կը համարուի . եթէ
դուք դարձեալ անհամողելի մնաք ,
դուցէ ասկէց աւելի խիստ խօսելու
պիտի պարտաւորուիմ ձեր հետ . ու-
րեմն դուք ձեզէն լաւ մտածեցէք , և
ըստ այնմ պատասխանն տուէք ինձ .
ինչ որ պիտի ըսէք վերջոպէս : »

Երբ այս անակնունելի և միան-
գամայն սաստիկ գրութիւնն ընդու-
նեց Սրբազան Պատրիարքն , սպահ մի
ափշեցաւ մնաց . և հետեւեալ օրը ան-
ձամբ Մութասարրուֆ Պէյին քով
երթալով , հետն ունելով վերայիշեալ
նամակին պատասխանն , գինի սուլորա-
կան տեսակցութեան ըսաւ Ն . Ս . Ս .
սեմութեան . « Մութասարրուֆ Պէյ ,
յերեկեան օր Ձեր Սեմութեան կող-
մէն զրկուած հրամանը Հայոց ազգին
ընդհանրութեան սեպհականութեան
իրաւանց դէմ ըլլալէ զատ՝ սաստիկ և
խիստ սպառնական ալ էր միանգամայն :
Սիթէ Բ . Գուռը իւր հարազատ հը-
պատակին սեպհականութեան արդար
իրաւունքը օտարաց ոտքին տակ տա-

լով անոր ունեցած սեպհական իրաւ
 ւունքները ճանաչել չուզեր . այս քա
 նիցս անգամ եղաւ որ խնդիրներ
 կուտամք, կը բողոքեմք, կուլանք, կ'ող
 բամք ազգովին և Պրանչիսկեան կրօ
 նաւորներուն մեղ տուած վնասները
 ճշմարտապէս և բանաւոր փաստերով
 յառաջ կը բերեմք մի առ մի թուելով
 և կը հաստատեմք մեր արդար իրա
 ւունքն ըլլալը, զորս բոլոր աշխարհ
 գիտէ թէ անիրաւաբար յամիշտակած
 են մեզմէ . եթէ այս ըսածներուս չէք
 հաւատար, Վսեմ. Տէր, դուք ձեզէն
 կարող էք քիչ ատենի մէջ անձամբ
 տեսնել, քննել և իմանալ թէ ո՞ր աւ
 տիճան արգարութեան դէմ է այդ
 յամիշտակութիւններն, և նոյն խակ իւ
 րաւունքներն են զորս Վսեմ. Տէր,
 դուք ձեզէն կրտէք քանիցս անգամ թէ,
 եթէ թող տաք Վատինաց ձեր սուրբ
 Յակովբայ եկեղեցւոյ մէջ պատարաւ
 գել, այն ձեր կորսուած բոլոր իրա
 ւունքները թ. Իսուռը գրելով կ'աշ
 խատիմ ետ գարծրներու ձեզ:

«Նոյն խոստմունքը զոր այսօր Ձեր

Ասեմու թիւնը կը խոստանայ, Հայոց
 Պատրիարքին համար նոր չէ. վասն զի
 միևնոյն խոստմունքը միևնոյն ձեւով
 Բ. Բռնէն 'ի Ա. Պօլիս Աղգային Այր-
 չու թեան քանի մի անգամ առաջար-
 կուեցաւ և անկից ալ ինձ իմացուցած
 էին և ես իսկոյն հերքեցի, զոր արդէն
 Այրչու թիւնն ալ հերքած էր, բայց
 այսօր վերստին նայն սնտախ յոյսը դար-
 ձեալ նոր 'ի նորոյ մեզ կ'առաջարկուի,
 իբրեւ թէ երբէք յիշուած չէ: Աւա-
 ւելի դարմանալին այն է՝ որ Բ. Բռ-
 ուր փոխանակ այսքան ատեն իւր սի-
 բելի և հաւատարիմ հպատակին կոր-
 սուած իրաւունքները ժամ յաւաջ յա-
 նիրաւ յափշտակչին ճիրաններէն թա-
 փելով իւր հարազատ տիրոջը Հայոց
 Պատրիարքին յանձնել սկսելու տեղ,
 Հայոց Պատրիարքը յորդորել, ստի-
 պել և երկեցուցանել կրահսի, որ
 նոր կորուստներ ընէ անիկայ և թոյ-
 լատրէ Ատաինաց որ դան շարունակեն
 իրենց արարողութիւնն կատարել,
 որով Հայոց սեպհական եկեղեցւոյն
 մէջ իրենց կրօնը, աղգութիւնը նա-

խատուի, հայհոյի, և անոնց սեպհա,
կանուժեան իրաւունքները ՚ի հիմանէ
տապալի. կարծես թէ մինչեւ ցարդ
եղածները քիչ եկած են: Այլ ողբալի
վիճակ. կը ներէ՞ օրէնքը որ Հայոց
Պատրիարքը փոխանակ հին կորուսած
իրաւունքները ձեռք բերելու՝ նոր ՚ի
նորոյ իրաւունքներ կորսնցընէ. փոխա-
նակ նոր ՚ի նորոյ իրաւունքներ կորսն-
ցնելու Հայոց Պատրիարքը՝ ինքը կոր-
աուի աւելի լաւ չըլլար. այն, բայց ա-
սով ալ խնդիրը չվերջանար, վասն զի
իւր յաջորդին ալ պարտաւորութիւնը
մի և նոյն է, գուցէ առաւել եւս:

«Չեմ հասկնար, Ասեմ. Տէր, ի՞նչ
կը նշանակէ թէ՛ ՚. Արան և թէ՛ Չեր
Ասեմութեան յորդորմունքը Ատի-
նաց թոյլատրելու մասին. այսուհետեւ
Ատինաց թոյլատրութիւնները, Ա-
տինաց արտօնութիւն տալ է. մանա-
ւանդ Հայոց ընդհանրութեան սեպ-
հական եղած վանուցս մէջ մասնակից՝
այսինքն Ռաշտիէի ընել ըսել է. աւելի
պարզ խօսելու համար, Հայոց Պատ-
րիարքը իւր ձեռքը իւր սիրելի ազ-

գինն աչքը հանել ըսել է . և Վատիկանաց ձեռքը սուր տալով հրամայել է՝ որ նախ Հայոց Պատրիարքին գլուխը կտրեն և ապա ըստ կարգին . քանի որ Հայոց միամտաբար իբրեւ շնորհք ժամանակին ըրած թոյլատրութենէն այսքան աղետայի հետեւանքներ հանել կարողացան Գրանչիսկեանք, այն ատեն վանքը բոլորովին Վատիկանայ յանձնելով դուրս ելելու պիտի պարտաւորիմք, միթէ ՚. Բուռը այսպէս ըլլալուն կը փափաքէ, զոր Տէր մի արացէ և քան լիցի :

«Բ. Բուռը զմեզ կը յորդորէ, կըստիպէ որ նախ մենք զիջում ընենք և թոյլատրենք առանց արդարութեան և առանց իրաւանց՝ որ Վատիկնք գան մեր սեպհական եկեղեցւոյն մէջ պատարագելու, և զմեզ սնտախ յոյսերով փայտապել կը ջանայ, այսինքն թէ՛ Վատիկնք այսու հետեւ օրինաւորապէս պիտի շարժին եղեր, աւելի քաներ չը պիտի ընեն եղեր, և մեր իրաւունքները չպիտի յափշտակեն եղեր, և 1856 թուականէն սկսեալ մինչեւ ցարդ

կորսուած իրաւունքնիս տեղը պիտի
 գայ եղեր . կարծես թէ 1856 էն ա-
 ռաջ Հայոց կորսուած իրաւունքները
 ազգային իրաւունքներ չէն կար-
 ծես թէ նոյն հին իրաւունքները ևս
 իւր սիրելի հարազատ հպատակին ետ
 դարձրնելու ՚ . Իսկուք պարտաւո-
 ռութիւն չունի , ոյր վասն այդ մասին
 չէզոք մնալ պարտաւորեալ է . զարմա-
 նայի գործ :

“Չեր Վսեմութիւնը զմեզ նախ
 յորդորեցիք , և երբ նայեցաք որ Հա-
 յոց Վատրիարքը իւր ազգային իրա-
 ւանց կորստեան չհամոզուեցաւ , իս-
 կոյն խիստ պահանջումի փոխեցիք ձեր
 յորդորը , և զայն այն աստիճան խստա-
 ցուցիք՝ որ կարծես թէ Արանչիսկեանք
 ՚ի բնէ անտի Հայոց հետ սոյն եկե-
 ղեցւոյ հիմը ձգած , անոր շինութեան
 ծախսերուն կէտը իրենք տուած , և
 նոյն վանուց համար մինչեւ ցարդ
 ազգովին քաշուած անտանելի նեղու-
 թեանց և տառապանաց մասնակից ե-
 ղած , Հայոց միաբանութեան և ընդ-
 հանուր Ազգին հետ նոյն վանուց ա-

զատուածեան համար թի՛ պարտուց
 թէ արտաքին և թէ ներքին թշնա-
 մեաց դէմ միասին աշխատած, արեան
 քրտինք թափած, նախատուած, չարչա-
 րուած, ՚ի գան և ՚ի բանդ մտած. թե-
 ւերնին կոտրած, աչքերնին ելած, ՚ի
 մահ մատնուած են. և այսու ամե-
 նայնիւ այսօր ալ նոյն վանուց մէջ գա-
 լու պատարագելու սեպհական իրա-
 ւունք ունեցածի պէս թոյլատրել կը
 ստիպէք Հայոց Պատրիարքը. որ ամե-
 նաանկարելի է: Այս ո՛ւր թողումք այս-
 քան դարերէ ՚ի վեր (Սամանեան Ռա-
 բելսնամ Այստերաց տուած հրովար-
 տակներն, Իմիալներն, արտօնագրերն,
 սրոնց մէջ երբէք Վատինաց անուն
 չկայ. և ասոր ո՛ր օրէնքը կը ներէ և
 ո՛ր սիրտ կարէ դիմանալ:

“Միթէ Ռ. Գուռը 1856 թուէն
 զկնի Հայոց կորսուած իրաւունքները
 ետ դարձնելու խօսք տալովը ինքն վը-
 կայած չըլլա՞ր որ ինքը գիտէ եղեր իւր
 սիրելի հպատակ Հայոց ազգին կոր-
 սուած իրաւունքներ ունենալը, եթէ
 Ռ. Գուռը տեղեակ չըլլար և չգիտ-

նար, այնքան ջաւ չէր մեղ, այլ երբ
 գիտէ և դարձեալ զՀայոց Պատրի-
 արքը կը ստիպէ որ Վատինաց թողա-
 տրէ, չեմ հասկընար թէ ի՞նչ ըսել է:
 Եթէ ըսեմք ՚՛. Դու ոք իւր սիրելի
 հայատակին ունեցած պարտաւորու-
 թիւնն չգիտեր, քան լիցի. եթէ ը-
 սեմք գիտէ, ուրեմն Հայոց այսքան
 ատենէ ՚ի վեր կորսուած այնչափ իրա-
 ւունքներուն վրայ ինչո՞ւ չհսկեր, ին-
 չո՞ւ յափշտակչին ձեռքէն առնելով ի-
 րեն սեպհական տիրոջը չդարձներ:
 Քանի որ Հայք գինի ամենակորու-
 ղին Ըստուծոյ Օսմանեան Քարէխը-
 նամ Տէրութենէ զատ ուրիշ տէր
 չունին, անոր յանձնուած են այն երկ-
 նաւոր տրարչէն, ուրեմն ո՞ր աստի-
 ճան պարտաւոր է այսօր իւր գթոտ
 աչքը իւր սիրելի հայատակին կոր-
 սուած ու կորսուելիք սեպհական ի-
 ըրաւանց վրայ դարձընելու, իւր բոլոր
 ազդեցութիւնները ՚ի գործ դնելով
 զայն ազատելու այսպէս սաստիկ մը-
 ատանջութենէ և յափշտակութիւն-
 ներէ: Այլ դուք ձեզէն դատեցէք նա

և այսօր իմ սրտիս սաստիկ յուզմանէն կրած տագնապներս որք զիս այն սաստիճան կը նեղեն, որով այս եռանդուն խօսքերը արտասանելու կըստիւպուիմ և գուցէ պէտք եղածէն ալ աւելի խօսելով Չեր Ասեմութեան գլուխը ցաւցուցած կ'ըլլամ, սր վասորն Չեր Ասեմութենէ ներում կը խնդրեմ այնպիսի վշտացեալ սրտիւմը, սր այսօր իւր Քարեխնամ Տէրութենէ իւր կորսուած և կորսուելու մօտ սեպհական իրաւանց պաշտպանութիւն խնդրած միջոցին մեծամեծ արգելքներ և 'ի զուր ստիպումներ կ'ելէ իւր առջեւը :

«Միթէ աւելի զարմանալի և գիտելու արժանաւոր կէտ չէ՞ այսօր Ք. Մրան մեզ համար ըրած առաջօրհութեան սա կտորը, այսինքն 'ի բնէ անտի Հայոց բնդհանուր Ազգին վերաբերեալ անկախ և ազաւ սեպհական նութեան մէջ օտար ազդեցութեան տակ օտար ազգաց պատարագելութիւններու իւր սիրելի և հաւատարիմ հպատակէն նախ գրաւ կը

պահանջէ, որ եթէ խոստանայ և տայ
 Հայոց Պատրիարքն նոյն գրաւը, Ռ.
 Գուռն ալ Հայոց կորսուած իրաւ
 ունքները ետ պիտի դարձնել տայ,
 ապա թէ ոչ :

“Ո՛վ անտանելի ցաւոյս. կորսուած
 արդար իրաւունքները փոխանակ ար
 դարու թեան սուրը միայն շողացնե
 լով ամենագիւրին կերպիւ ետ դար
 ձնելու, այսօր Ռ. Գուռը Հայոց
 Պատրիարքէն գրաւ կը պահանջէ,
 գրաւ մը որ Հայոց ընդհանուր ազգին
 արեամբը գնուած և շողախուած է.
 գրաւ մը որ Օսմանեան Բարեխնամ
 բոլոր կայսերաց ձեռնագրով հրովար
 տակիներով ազատ և անկախ Հայոց
 ընդհանուր ազգին արդար սեպհակա
 նու թիւնն է : Այնպէս գրաւ մը որ
 այսօր սուրբ երկրին մէջ Հայոց ազ
 գին ընդհանրութիւն կը ներկայացընէ.
 և Հայոց համար անգին և չնաշխար
 հիկ գանձ մը եղած է միշտ և է յա
 ւելիտեան :

“Ուրեմն Ա սեմ. Տէր, Հայոց Պատ
 ռիարքը այսպէս արդար սեպհականու

Թեան մէջ ամենայն պարագայիւք այսօր յայտնեալ իւր սեպհական իրաւանց Թշնամի Կրանչեօկեաններուն ինչպէս կրնայ թոյլատրել. այսպէս արդար սեպհականու թեան անհաւատարմութիւնն ինչպէս կրնայ ընել. իւր ձեռօքը իւր և իւր սիրելի ազգին աչքը Հայոց Պատրիարքը ինչպէս կրնայ փութել. այս տուր և աւր ուրիշ բան մը չէ, եթէ ոչ ՚ի խուզել զերկրորդն՝ ըզնախկինն զանգիւտն զանգինն և ըզնաշխարհիկն կորուսանել է :

«Ո՛վ անգիւտ կորստեանս, որոյ հարեւանցի յիշատակն անգամ ընդհանուր Հայոց ազգին սիրաը ՚ի խոր խոցեալ թունդ կը հանէ : Սերեմն ո՞ր անգութ սիրաը պիտի ըլլայ որ անանց թոյլատրելու համոզուի. ո՞ր յաւիտեան խցանելի ականջը պիտի ըլլայ, որ զայս սիրով լսէ. ո՞ր կուրանալիք աչքը պիտի ըլլայ, որ այն թոյլատրութիւնն տեսնելու ցանկայ. ո՞ր չորանալիք ձեռքը պիտի ըլլայ, ո՞ր այդ անհրաւ թոյլատրութե՛ պայմանը դրէ. վերջապէ՞ս ո՞ր անմիտ, անզգամ, ան-

խիղճ և անօրէն անձը պիտի ըլլայ, որ
այսպէս մնաստակար խնդրոյն համողութի
ընդունի, թոյլատրէ ու տեսնայ. լաւ
է այնպիսոյն կենդանւոյն ՚ի դժօխս
իջնալ, կամ երկայն իշոյ կախեալ ըզ-
պարանոցէ և անկանիլ ՚ի ծով, քան
ընդհանուր ազգի մը սիրտը յաւի-
տեանս յաւիտենից անբուժելի վիրօք
և արեամբ լեցընել:

«Վսեմափայլ Տէր, ներեցէք, թէ
և խօսքերս վերջացնել կ'ուզեմ. բայց
և այնպէս քանի կը տեսնամ իմ ազ-
գային արդար իրաւանց կորուստնե-
րը, և նորէ նոր յափշտակութեանց
ձկտումները, աւելի քան զամենայն
ցաւալին ասեմ՝ երկնաւոր թագաւո-
րին Մատուծոյ դէտ և տէր կացու-
ցեալ Օսմանեան Քարեխնամ Տէրու-
թեան ողորմած թագաւորիս մի քա-
նի անարի պաշտօնեաները, որոնք յան-
ձրն կ'առնուն ըստ բարձր կամաց
Քարեխնամ Ապսեր իրենց պաշտօնն
կատարել ամենայն հաւատարմութք
և նորին Ահափառութեան կամայն
համեմատ իրաւունք և արդարութի

ընել, սրբոց և այրեաց արդար դատատան առնել, անիրաւաց, յափրշտակչաց ճիրանները կտրել, վերջապէս արդարները պսակել, անիրաււները պատժել, բայց բանիւք և եթ: Այլերք պատառիչ գայլերը կը յարձակին Քարեխնամ Տէրութեան հլու և հընազանդ հպատակաց իրաւունքները յափշտակելու, փոխանակ քաջութիւն գէմ դնելու և իւր անձը նոյն հպատակին վրայ զոհելու, իբրեւ վատասիրտ հովիւ ձգելով դայլոց կամքին իւրեանց Տէրութեան սիրելի հպատակը, իրենք կը փախչին և աներևոյթ կ'ըլլան. և թշնամին զնոսա կը յափրշտակէ և կը ցրուէ ըստ կամացն: Ահա այս է ամենայն աղետից նախադուռն:

«Վիկդէն մեր իրաւանց վրայ ըստ բարի կամաց Քարեխնամ Տէրութեան եթէ օրինաւոր հսկողներ ունենայինք, ինչո՞ւ այսքան պիտի մեծնար այս դործը, ո՞չ ապաքէն ոմանց պաշտօնէից թուլութեան և անհոգութեան պտուղներն են ասոնք:

«Տէրութիւնը կը պահանջէ իւր

հպատակներէն հնազանդութիւն հա-
 լատարմութիւն, որ արդար և սեպ-
 հական իրաւունքն է. բայց երբ իւր
 հպատակները օրինաւոր կերպիւ նոյն
 պարտքերը կատարած կ'ըլլան, ար-
 դեօք Տէրութեան պարտաւորութիւ-
 նըն որ աստիճան կը ծանրանայ նոյն
 ամենահնազանդ հաւատարիմ հպա-
 տակին վրայ գութ ունենալու, և ա-
 մենայն կերպիւ թէ անոր վրայ և թէ
 անոր բոլոր իրաւանց վրայ օրինաւո-
 րապէս հսկելու. ոչ թէ միայն անոր
 կորսուած իրաւունքները ետ դար-
 ձընելու, այլ միանգամայն ամենայն
 արթնութեամբ հսկելու, որ անոր ի-
 րաւունքները չկորսուին երբէք: (Թող
 ցուցնեն ուրեմն իմ սիրելի Հայոց
 ազգիս համար՝ եթէ կրնան, թէ երբ
 հնազանդ և հաւատարիմ չէ գտնուած
 նա. բոլոր աշխարհի յայտնի է արեւի-
 նման, ստուգելու կարօտութիւն չկայ.
 ուրեմն այսպիսի հասարակութիւն մի
 իւր Վեհափառ Թագաւորին կողմէն
 փոխարինութիւն ըլլալու համար (զի-
 արժանի է մշակն վարձուց իւրոց) ա-

նոր թէ կորսուած և թէ կորսուելու
 անդուհին եզերքը մօտիկցած սեպ-
 հական իրաւանց վրայ օրինաւորա-
 պէս հսկողութիւն, և անիրաւ զըր-
 սարտչին և յախշտակչին ձեռքէն ա-
 զատելու համար է զոր կը պահանջէ .
 նոյն պաշտպանութիւնը կը պահանջէ
 և Հայոց Պատրիարքը . բայց ընդհա-
 կառակը, այսօր ցաւօք կը դիտեմ թէ
 ո՞ր աստիճան տկարացած է Հայոց
 ընդհանրութեան պատիւը () սմանեան
 Քարեխնամ թագաւորիս քով . որ իւր
 ազէտները իւր իրաւանց կորստեան
 համար թափած ազի արտասուներնե-
 լուն կակիծները լսելի չըլլար իւր Ա-
 հապետին . և ինչո՞ւ համար արդարու-
 թեան սուրը անիրաւ յախշտակչին
 գլխուն վրան շողալու տեղ՝ միշտ Հա-
 յոց Պատրիարքը կը յորդորուի , Հա-
 յոց Պատրիարքը համողելու կ'աշխա-
 տուի , Հայոց Պատրիարքին սպառ-
 նալիքներ կ'ըլլան իւր արդար սեպհա-
 կանութեան իրաւունքները կորսնցը-
 նելու համար . ո՞հ :

“Վ սեմ, Տէր, մեր Քարեխնամ ո՞

ըորմած կայսեր նոյատակին և հրամա-
նին համեմատ գործեր են ասոնք հի-
մայ . դուք ձեզն զատեցէք : —

“ Պատմածներու գ մէջ ստոյգ է որ
օրինաւոր իրաւունքներ կան , ըսաւ
Վսեմ . Մութասարրուֆ Պէյը . և
ձեր իրաւանց քանի մը կտորներուն
կորսուած ըլլալը յայտնի կ'երեւի ,
որոյ վասն և ես ձեզ ցաւակից եմ . և
խօսք ալ տուի ձեզ և կուտամ որ ՚ .
Դուռը ատոնք պիտի կարգադրէ , ա-
տոր համար անհոգ եղիք , թէ և գու-
ցէ կ'ուշանայ , բայց երբէք չկորսու-
իր . երբ որ ըլլայ՝ ձեր իրաւունքնե-
րը իրաւունք են : Այլ շատերը կը վկայ-
են թէ դուք անոնցմէ շատ նեղուած
էք և շատ ցաւեր քաշած . և նոյն
ցաւերն են որոնք ձեր սիրտը կարե-
վեր խոցած են և կը տապնապեն ըզ-
ձեզ , որ վասն աւելի եռանդով կը
խօսիք , և որ վասն դուք ալ քիչ մը
յառաջ վկայեցիք և ներում խնդրե-
ցիք ձեր տաքութեամբ խօսելուն , և
ես գիտեմ որ միշտ ցաւալի սիրտ
ունեցող վշտացեալ մարդ սաստիկ

տաքութեամբ կը խօսի , մանաւանդ
 երբ դիմացի մարդոյն իւր ցաւոյն
 կարեկից ըլլալու նշոյն առնէ : Աւ
 ես կը գոյլեմ ձեր այդ եռանդը և
 կը վկայեմ ձեր ազգային հաւատար
 մութիւնը . և նոյն իւկ այդ հաւա
 տարմութեան պտուղն է , որ կը վայ
 ելէ ձեր ազգը , վասնորոյ Տէրութեան
 ատեաններուն և բարձր պաշտօն
 ներուն մէջ բաւական ազգայիններ
 ունիք և հետզհետէ աւելնալու վը
 ըայ ալ են : Ասոնք ձեզ համար փոքր
 պատիւ չեն և Ռարեխնամ Տէրու
 թիւնն ալ այնպէս գիտէ , և անոր
 համեմատ կը սիրէ զձեզ որպէս կը վայ
 ելէ հարազատ և հաւատարիմ հպա
 տակի մը . սակայն այս գործին մէջ
 զձեզ կը յորդորենք , կըստիպենք այն
 գիտնալով միանգամայն որ Վատինք՝
 ինչպէս որ կը կարծեն , այնքան իրա
 ւունք չունին այս գործին մէջ : —

« Ինաւ երբէք , ըսաւ Արքազան
 Պատրիարքն ընդմիջելով : —

« Այլ այսօր զձեզ կը յորդորեմք
 որ հաճութիւն տաք Վատինաց պա

տարազելուն, թէ և առանց ձեր հը-
րամանին չեմք ուզեր . ՚ի հարկէ ՚ .
՚Դուռն որ և է կերպիւ ստիպուած
կ'ըլլայ որ այս խնդիրը ձեզ կ'ընէ , և
միանդամայն կը թախանձէ . եթէ կա-
րելի է այս ընել , ձեր հաւատարիմ
ըլլալուն մեծ ապացոյց մի տուած պի-
տի ըլլաք : —

“ Ազգիս ընդհանրութեան իրա-
ւանց ալ անհաւատարիմ ըլլալս իմ
ձեռօքս վճռած պիտի ըլլամ , ըսաւ
Արքազան Պատրիարքն խօսքը ընդմի-
ջելով , և այն՝ մեծ կորուստով և ապա-
ցոյցով ալ հաստատած և ստուգած : —

“ Դուք համոզուեցէք . ինձ խօսք
տուէք , Վատինք իրենց արարողու-
թիւնը թող կատարեն . այս փորձան-
քն անցնի որ մեծ կէտ մ'է , թող անց-
նի երթայ , անկէց ետքը մենք ալ մեր
խօսք տուածները ՚ի գործ գնելու
կ'ըսկսինք , կարծեմ որ դուք ալ գոհ
կ'ըլլաք . նա մանաւանդ Վատինաց
գալը այգքան ալ մնաստակար չերեւիր
ինձ , բայց և այնպէս չեմ գիտեր թէ
ինչո՞ւ համար այսքան կը սնդէք . և

Եթէ այդքան վնասակար էր, ինչո՞ւ համար այնքան ատեն թողատրեցիք:—

“Այո, Վատինաց մենք թողատրու թիւն ըրած էինք բաւական ատենէ ՚ի վեր իբրեւ շնորհք, ոչ թէ իբրեւ իրաւունք. և ամենայն սիրով ալ կ'ընդունէինք, որուն իրենք ալ կը վկայեն:—

“Այո, այնպէս կը վկայեն Վատինները, ըսաւ նորին Վսեմութիւնը:—

“Իայց անոնք իրենց տահմանին մէջ չմնացին, այլ իրենց դէմ քաշուած տահմանին զանկը պատուեցին. իբրև իրաւունք պաշտօնական կերպիւ (չե՞ս մէն) վայելել ուղեցին, որով մեր սեպհականութեան իրաւունքը հիմն ՚ի վեր տաստալելու ճիղվիթական փորձ մընել ուղեցին. որ վասն մենք մեր ըրած շնորհքը ետ առնել ստիպուեցանք, և վերջնական կերպիւ ալ ետ առինք, և այսուհետև այդ շնորհը անոնց ընել անկարելի է Հայոց Վատրիարքին համար, և հետեւաբար Ազգին ընդհանրութեան եւս. քանի որ անոնք այն անհաւատարմութիւնը ըրին մեզ թէ ՚ի

կրօնս, թէ՛ քաղաքականապէս և թէ՛ յօլը-
նաս մեր արդար սեպհականու թե՛. ու-
րեմն թող ներողամիտ ըլլայ մեր Վե-
հափառ Վայսրը ընդհանուր Հայոց
ազգին, որ իւր սիրելի և հաւատա-
րիմ հպատակն է, և իւր թագաւորին
տուած և բոլոր Աշխարհից քրիստոն-
եայ թագաւորաց ստորագրած և ըն-
դունած կրօնից ազատութեան վրս-
տահանալով չընդունիր իւր տանը մէջ
իւր կրօնքը, իւր ազգը նախատող
այսպնեղ և յայտնի թշնամի հիւր մը:

«Նաեւ չեմ գիտեր թէ այս բանին
մէջ ինչո՞ւ այսքան կը տագնապի Ռ.
Դուռը, և զմեզ կըստիպէ. ինչո՞ւ
չըսեր մեր թշնամեաց թէ՛ ալ բաւա-
կան է, իմ սիրելի հպատակիս Հայոց
ազգին վրայ բաւական ծանրացար, ծա-
նիր՝ որ բրածներդ անիրաւութիւնն է
և յայտնի թշնամութիւնն, որ Տէրու-
թեանս հողին մէջ իմ սիրելի հպատա-
կիս իրաւունքները յափշտակես և ա-
նոր անհանգստութիւն պատճառես.
կացիր դու քո սահմանիդ մէջ, և շատ
է քեզ, և այլն:

« Գիտեմ, Վսեմ, Տէր, պիտի
 ըսէք որ՝ չես գիտեր թէ Տէրութիւն
 նրն ալ ստիպեալ է օտար ազդեցու
 թիւններէ այդ ընդդէմ արդարու
 թեան և խղճի որոշումն և բռնա
 դատումն ընել: Այս ալ իրաւ
 է, բայց և այնպէս դարձեալ այդ
 Տէրութիւնները որ զիրենք կրօնից
 ազատութեան և ազգաց իրաւանց
 սաշտուպան կը քարոզեն ՚ի լուր աշ
 խարհի, Օսմանեան բարեխնամ Տէ
 րութեան հարազատ հպատակ Հայ
 ոց ազգն ինչո՞ւ այսքան կը տագնա
 սկեն. Հայոց կրօնքը ազատ մնալու ին
 չո՞ւ արգելք կ'ըլլան. ինչո՞ւ Հայոց
 ազգին իրաւանցը կը մնասեն. իրա
 ւունք ունին Պրանչիսկեանք մեր թոյ
 լատրած մեր սուրբ եկեղեցւոյ մէջ
 մեր կրօնքը քարոզ տալով նախատելու
 և մեր Ազգը հերձուած և հերետիկոս
 կոչելու, սատանայի որդի և դժոխոց
 ժառանգ անուանելու: Աւերակից այդ
 Տէրութեանց ո՞ր օրէնքը կը ներէ ե
 ղեր և ո՞ր դատաստանը այդ վճիռը կրը
 նայ տալ. և եթէ Օսմանեան Տէրու

Թեան հպատակ քրիստոնեայ մի կամ նոյն տէրութեց և կամ որ և իցէ օտար Տէրութեան հողի մէջ բնիկ Աւրուպացիի մը հետ այսօրինակ դատմը ունենալու ըլլար, ինչպէս Պրանչիակեանք, արդեօք նոյն Տէրութիւնները իրենց հպատակ բնիկները այսքան պիտի ըստիպէին, այսքան պիտի նեղէին իրենց սեպհական իրաւունքին մէջ օտար հիւր մը ընդունելու, ինչպէս Ռ. Վուռը այսօր զՀայոց Պատրիարքը կ'ըստիպէ. քաւ լիցի. ոչ թէ միայն ճին ստիպեր, այլ և եթէ իրենց հպատակը թոյլատրած եւս ըլլար իրենց սեպհականութեան մէջ, նոյն իսկ տէրութիւնները անշուշտ պիտի հերքէին ըսելով՝ այդ մեր բոլիթիքային դէմ է: Արդ՝ իրենց ուրիշի համար արգիլածը, իրենք այլոց ինչո՞ւ կ'առաջարկեն, և կըստիպեն և ստիպել կուտան հակառակ ամենայն օրինաց:

«Վերեմն Ռ. Վրան տազնապը ինչ է, միթէ Տաճկաստանը իրեն համար յատկացեալ բոլիթիքա մը չունի. եթէ Ռ. Վուռը չցաւիր և կը թոյլատ-

րէ մեզ, մենք ընդհանուր Հայքս
 ազգովին կը բողոքեմք նոյն Աւրուսիոյ
 Տէրութեանց թէ՛ ամենուն միանգա-
 մայն, և թէ՛ զատ զատ իւրաքան-
 չիւր Տէրութեան, տեսնենք ի՞նչ պա-
 տասխան կրնան տալ: Այլ թէ աշխար-
 հիս վրայ արդարութիւն, իրաւունք,
 դատ և դատաստան չմնաց, ջնջուե-
 ցան ամենքն ալ. արդարութիւն և
 իրաւունք հզօրին ձեռքը գերի ինկան
 որ ուղածին պէս գործածէ. քան լիցի:

“Հայոց ազգին մարդասիրութենէ
 շարժեալ և միամտաբար տարին մի-
 անգամ իբրեւ շնորհք պատարագե-
 լու համար ըրած թոյլատրութեան
 փոխարէն, նոյն Հայոց Ակեղեցւոյն
 մէջ Հայոց կրօնքին դէմ հայհոյու-
 թիւն ընելը ո՞ր քրիստոնեայ Տէրու-
 թիւն կրնայ յանցանք չէ ըսել:

“Հայոց Պատրիարքին Ազխատոս
 գտնուած ժամանակին Արսնչխսկեան
 կրօնաւորաց գրգռմամբ Վազղիոյ Պ.
 Հիւպատոսին (Սմանեան բարեխ-
 նամ Տէրութեան հպատակ Հայոց Ազ-
 գին վանուց դրան առջեւ կանոնա-

ւոր և անկանոն զօրքեր բերելը ա-
 ռանց Հայոց Պատրիարքին հաճու-
 թիւնը առնելու, ո՞ր Տէրութիւն
 կրնար թոյլատրել, Տէրութեան մէջ
 տէրութիւն չըլլալը միթէ չէ՞ն գի-
 տեր: Այլ չէ՞ն գիտեր որ Հայոց ազ-
 գը իւր թագաւորէն ամենայն կեր-
 պիւ գոհ է, ուստի միշտ հլու և հնա-
 զանդ. և այդպիսի արարքներ ընելը
 Հայոց դարաւ որ հաւատարմութեան
 սաստիկ հարուած տալ է:

“Այն օրը Պ. Հիւպատոսին իւր
 պաշտօնական աթոռը զոր | ատին եկե-
 ղեցւոյ մէջ միայն դնելու իրաւունք
 ունի, և ոչ այլ ուրեք երբէք, Հայոց
 եկեղեցւոյ մէջ բերել դնելը և նստե-
 լը միթէ փոքր անպատուութիւն էր-
 ինչ պիտի ըսեն Աւրոպիոյ Տէրու-
 թիւններն այս արարքին: Այսպա-
 նեօք եւս ջաւահանանալով կարծես
 թէ Հայոց սեպհականութիւնը ծա-
 խու առած են, կամ թէ Հայոց ազ-
 գէն երբէք մարդ չէ մնացեր աշխար-
 հիս վրայ, ևն, ևն, ևն: Այսպան
 տմարդի վարմունքներէ զկնի, ար-

դեօք կրնայ Հայոց ազգը ներել ա
 նոնց որ դան և իւրեանց սեփհակա
 նու թեան մէջ վերոյիշեալ հայհոյանք
 ները դարձեալ ընեն . ոչ , ոչ , այսու
 հետեւ Հայոց ազգին կողմանէ ան
 կարելի է ներել այնպիսիանհաշտ թըշ
 նամւոյն , որ իւր սիրելի և բարեկամ
 եղած միջոցին անգամ այսքան աղէտից
 սրտաճառ տուաւ : Ահա այս է իմ ա
 ռաջին և վերջին խօսքս և պատասխա
 նրս » . ըսաւ Հայոց Արքազան Պատ
 ըխարքը և վերջացուց իւր խօսքերը :

Աւարդ կարելի է որ այսքան դա
 րուց ՚ի վեր երաշխաւորեալ և փոր
 ձեալ հաւատարմութեան հակառակ
 այսօր Հայոց Պատրիարքը ելէ ինքնօ
 բէն շարժելու փորձեր ընէ ՚ի մնաս իւր
 և ազգային պատուոյն . այլ աւելի լաւ
 համարեց մերժել Ատինաց խնդիրքը ,
 զոր եթէ յանձն առնուր՝ իւր ազգին
 փտտահու թեանը դէմ պիտի մեղան
 շէր :

Հետեւեալ օրը Աորին . Արքազ
 նութիւնը Վսեմ . Մութասարրու Ֆ
 Պէյին քով գնալով խմացուց անոր Ա

տիկաց պատարագին աւուր մտենալ
 լը, ու ըսաց. «Նորա իրենց թարգ-
 մանը խրկելով հրաման խնդրեցին. ես
 պատասխանեցի թէ այդ թոյլաուու-
 թիւնը անցեալ տարիէն ՚ի վեր խա-
 փանուած է, և անոր համար յուզուած
 խնդիրը վերջացած. դուք Հայոց ը-
 րած շնորհքը չարաչար գործածել ու-
 ղեցիք, վասն որոյ ես ալ բոլոր ազգիս
 հաճութեամբը եւս առի զայն, ուս-
 տի այդ բանին համար հրաման խնդ-
 րելը անսովոր է. որովհետեւ չափա-
 կանամ շնորհել և պատասխանատու
 ըլլալ ընդհանուր ազգիս: — Այն վրձ-
 քական պատասխանս հաղորդելու հա-
 մար փութացի Չեր Ասեմութեան
 քով անձամբ գալ, և խմանալ թէ
 Բարեխնամ Տէրութեան հարազատ
 հարատակ ժողովրդեան մի իրաւուն-
 քը պիտի պաշտպանէ՞ք պէտք եղած
 միջոցներն ՚ի գործ դնելով թէ ոչ: »

Նորին Ասեմութիւնը կէս մի հեղ-
 նելով ըսաւ. «Իսկ վանքին գուռը
 գոցելով բանալիքները մէջքերնիդ խա-
 թելը արդէն գիտէք: —

« Լ՝ յո, կրկնեց Ն. Ս. Խանէի գայ-
 իֆի վանքը քաղաքէն դուրս և առան-
 ձին տեղ մի ըլլալուն, մանաւանդ Չեր
 Սեմուժեան և Տէրուժեանս պաշ-
 տօնէից և զօրաց նեղութիւն չտալու
 համար, այդ դիւրին միջոցը ձեռք ա-
 ռինք այն ատեն: Լ՝ յլ և յիշեալ վան-
 քը գրեթէ միշտ գոց կը մնայ և ուխ-
 տաւոր եկած ժամանակ և կերակուր
 ընդունելու համար միայն կը բացուի:
 Բայց Սար-Աշագուստ վանքը, որ այ-
 սօրեայ օրս Բարեխնամ Տէրուժեան
 շնորհիւ Հայոց ընդհանրութիւնը կը
 ներկայացնէ, անոր դուռը միշտ բաց
 կը մնայ, չէ թէ միայն այս ժամանա-
 կիս մէջ յորում շնորհիւ (Սամանեան
 Տէրուժեան ամեն աղատութիւն կը
 վայելեմք, այլ և անցեալ հին ու վը-
 տանգաւոր դարերուն մէջ անգամ
 միշտ պաշտպանուեր է տիրող կառա-
 վարութեանց ձեռօք: Աւրեմն Հայոց
 Պատրիարքը ինչպէս կրնայ այդպիսի
 երեւելի վանքի մի դուռը գոցել ա-
 ռանց չարաչար մեղանշելու Տէրու-
 ժեան և ազգին պատուոյն դէմ: Քա-

նի որ մեծազոր Տէրութեանս ակօռը
 հաստատ է , և սղորմած կայսրն Մու-
 փիւլ-Վըիզ խանը իբրեւ առիւծ հը-
 ղոր անոր վրայ բազմելով կը հսկէ իւր
 հպատակաց անդորրութեանը և իրա-
 ւանց , կարելի չէ որ Հայոց Վար-
 իշագուս վանքին դուռը ցերեկ ժա-
 մանակ գոցուի : Աւրեմն , Վսեմա-
 վոյլ Պէյ , քանի որ անկարելի է գոց-
 ուիլը , կը խնդրեմ Չեր Վսեմութե-
 նէն որ միամիտ ընէք զիս , թէ կրնա՞ք
 կատարեալ խօսք տալ իմ իրաւունք-
 ներս պաշտպանելու , որ վստահ ըլ-
 լամ տէր և պաշտպան ունենալու :
 Եթէ ինչպէս որ պարտաւոր էք , կըր-
 նաք զիս ամեն կողմէն ապահովել , կը
 դառնամ իմ վանքս միամտաբար ա-
 ղօթելու բոլոր միաբանութեամբս
 Ռարեխնամ թագաւորիս կենացը հա-
 մար , ինչպէս որ պարտաւոր եմք
 միշտ , իսկ եթէ չէք կարեր վստահա-
 ցրնել զիս , պէտք է որ ըսէք ինձ յայտ-
 նապէս , որպէս զի ըստ այնմ ես ալ
 ջանամ միջոց մի գտնել իմ ազգային
 վանքիս պատիւը պահպանելու , որու

դէմ եղած անպատուութիւնը Տէրութեան կը վերաբերի :

«Վաստի համառօտելով կ'ըսեմ՝ Չեր Վսեմութեան, կամ միամտեցուցէք զիս օրինաւոր կերպիւ պաշտպանելուդ, և կամ հրաման ըրէք որ վանքիս դուռը գոցեմ երբ անկարող տեսնեմ զիս՝ աւսինաց յարձակմանը դէմ դնելու : Բայց այս ալ գիտցէք որ՝ թէ՛ Չեր հրամանաւ գոցելու ըլլամ, և թէ՛ ես անձամբ ստիպուիմ գոցելու, հետեւեալ օրը. պիտի պարտաւորուիմ, Վըսեմ. Պէյ, բողոքել ձեզ համար առ Բ. Գուռը, ըսելով թէ՛՝ ազգային իրաւունքս պաշտպանելու մասին չէզոք մնալով, և ես ընդհանուր ազգիս և Բարեխնամ Տէրութեանս պատիւը պահպանելու համար ստիպուեցայ վանքիս դուռը գոցել, ասկէ պիտի գուշակուի որ դուք Վստինաց ակնառութիւն ըրած էք, և հետեւապէս սրտտասխանատուութեան ներքեւ կը համարիք Տէրութեան առջեւ : —

Պատասխանեց Ն. Վսեմութիւնը.
«Ես չեմ կրնար հրաման տալ ձեզ որ

վանքիդ դուռը գոցես, բայց չեմ ալ
 ստիպեր ըսելով թէ՛ անպատճառ բաց
 պիտի պահես դուռը, այդ ձեր կամ
 քէն կախեալ է : Աս՝ դիտէք որ նոր
 եկած ըլլալով, տեղւոյս քաղաքական
 սովորութեան և անցքերուն վրայօք
 կատարեալ տեղեկութիւն չունիմ. եւ
 թէ ձեր և այլոց ոմանց խօսքին նայիմ՝
 ստոյգ է որ Վատինք ընդդէմ Տէրու
 թեան կամաց և կանոնին դձեղ կը
 նեղացնեն եղեր, ձեր իրաւունքը բռն
 նազբօսելով, ինչպէս անցեալ օր ալ
 յիշեցի : Բայց և այնպէս՝ ես քանի որ
 եկած եմ, այդպիսի բան մը պատահած
 չէ, և չեմ ալ յուսար որ պատահի
 այդպիսի անիրաւութիւն մի : Իսկ
 իմ անձիս դալով, ես պարտաւոր եմ
 իմ Տէրութեանս բոլոր հպատակաց
 իրաւանցը հսկելու, եւս առաւել
 Հայոց ազգին՝ որչափ որ կարելի է,
 որպէս զի իրարու իրաւանց մնաս չը
 տրուի և խռովութիւն մի չծագի. այս
 է իմ պաշտօնս և պարտքս : Բայց այս
 դէպքիս մէջ դուք ալ պէտք չէ որ ան-
 տարբեր մնաք, պէտք է արթուն կե-

նաք որ ձեր միաբանութեան մէջէն
ալ ամարդութեամբ կամ ագիտու-
թեամբ գրգռութեան պատճառ չը
տան, որու առջեւն առնելը դժուար
կ'ըլլայ և դուք ալ պատասխանատու
կը մնաք: Սոյն պատուէրը սխիտ ը-
նեմ'նաեւ Վատինաց միաբանութե-
-

«Սենք մեր վանքին դուռը, ըսաւ
Ն. Ս. մինչեւ ցարդ գոցած չեմք
և լստուծով չենք գոցեր շնորհիւ մե-
ծադոր Տէրութեան: Սակայն մեծ
ցաւ զգացի, Վսեմ Պէյ, որ դժուար
ութիւն յայտնեցիք Վատինաց մին-
չեւ ցայսօր մեր իրաւանց տուած վը-
նասներուն հաւատալ, անկարելի հա-
մարելով որ Վատինք Տէրութեան կա-
մաց և կանանին հակառակ մեր սե-
փականութեանց դէմ շարժած ըլլան.
հոգ չէ, ազատ էք հաւատալու կամ
ոչ. բայց ես ալ կ'ըսեմ ձեզ, թէ՛ ա-
գան կամ անագան սխիտ տեսնէք քա-
նի որ հոս էք, Վատինաց շնորհքը,
զոր չսխիտ ուշանան ցոյց տալու ի-
րենց ծանուցեալ վարմունքովը, և
թերեւս մեր ըսածները սուտ չհանե-

լու, և կամ Չեր Ասեմութեան դո-
րութիւնը փորձելու համար ստիպ-
ուին տեսարան մը բանալու. այս դու-
շահութիւնս պարապ մի համարիք.
կէտ մի դրէք հոն:

Իսկ Հայոց միաբանութեան գալով
վստահ եղիք որ ամենեւին անկար-
գութեան մի պատճառ չարուիր.
երաշխաւոր եմ բոլոր միաբանու-
թեանս և ժողովրդոցս. ես աշխա-
տած եմ և սիրտի աշխատիմ որ բոլոր
վանքերուս և քաղաքիս ժողովուրդ-
ները հնադանգութեան մէջ պա-
հեմ և Տերութեանս կամքն ու հրա-
մանները յարգել տամ: Աստի յիշեցը-
նելով Չեր Ասեմութեան մեր գալս-
տեան բուն նպատակը, Չեր հսկո-
ղութեան կը յանձնեմ՝ Վար-Ապագուսը
վանքը, և ես կը փութամ երթալ և
ինձ պատկանեալ զգուշութիւնները
ձեռք առնուլ: » Աւ բաժնու եցաւ
Ն. Ասեմութեան քովէն:

Քանի որ ժամանակն ու ժամերը
կը մօտենային, երկու կողմէն ալ մտա-
տանջութիւնները կ'աւելնային. Աւ-

տինք՝ իրենց սեփականու թիւն համարած իրաւունք մի կորսունցընելու երկիւղը կը տագնապէր . իսկ Հայք վտանգաւոր թշնամիի մի ճանկէն ընդ միշտ աղատուելու կասկածանօք ուրախութեան և երկիւղի մէջ կը տատանէին : Այլ Ասեմափայլ Պէյր իւր կողմէն երկու վանուց վրայ եւս ՚ի հեռուստ դիտելով կը հսկէր արթնութեամբ , սրպէս զի շշուկի մի ձայնը լսելուն արծուի նման սլանայ : Արտեսներ նա որ Հայոց միաբանութիւն մէկ կողմէն իւր իրաւունքը պաշտարանելու համար սրտապնդեալ , բայց միանգամայն՝ ինչպէս կը վայելէ իւր վկայեալ հաւատարմութեանը և ազնիւ բնաւորութեանը , ամենայն հանդարտութեամբ կը սպասէր իրաց վախճանին՝ մեծազօր Տէրութեան աշխոյժ ու խոհեմ պաշտօնէին խնամոցը վրատահանալով : Իսկ ընդհակառակը Ատին միաբանութեան մէջ իրարանջում մի կը դիտէ նա , լռելեայն երթեւեկութիւն մի սրտկաս չէր անոնց մէջ , և որքան որ բռնութիւն ՚ի գործ

գնելու պահ մի տրամադիր եղած է-
 ինչպստու ամենայնիւ Մութասարրուֆ
 Պէյին արթուն հսկողութիւնը տես-
 նելով՝ իրենց զօրութեանը դէմ կը
 զարնուէին, ինչպէս ալիք մի որ իւր վը-
 րայ դառնալով կը փշուրի : Այլ ոչ
 այսչափ միայն , այլ և կը գանգատին
 Վսեմափայլ Պէյէն որ իրենց չէր նե-
 րեր գործադրել ինչ որ կը սրահանջե-
 ին և Հայոց իրաւունքը աւելի կը
 յարգուէր :

Այսպէս ուրեմն երրորդ անգամի
 փորձն ալ ապարդիւն մնաց Վատինաց
 կողմէն . Հայք յաղթանակեցին ողոր-
 մութեամբն Աստուծոյ և շնորհիւ մե-
 ծաղօր Տէրութեան . անցաւ Յուլիսի
 13րդ օրն ալ ներկայ տարւոյն առանց
 խռովութեան . և իմացաւ Հայոց մի-
 աբանութիւնը և բոլոր ազգը բարե-
 խնամ Վայսեր հստատակ ըլլալը և անոր
 արժանիքը : Այն առանց արտաքին
 խռովութեան անցաւ , բայց ոչ ա-
 ռանց մտատանջութիւն , սրտերը դեռ
 կը յուզուին երկուստեք , բայց յոյս
 ունիմք որ ազգաց իրաւունքը և ար-

դարու թիւնը վերջապէս պիտի յաղ-
 թէ միջնորդութեամբ Քարծրասյա-
 աիւ և արդարակորով նորընտիր փոխ-
 արքային, զոր պահեսցէ Տէր յամայր
 ամս 'ի պատիւ մեծազօր Օսմանեան
 Տէրութեան և 'ի պարծանս անուան
 Ն. Վ. կայսեր:

Թէպէտ և Յուլիսի 13րդ օր անցաւ
 ըսինք խաղաղութեամբ, սակայն 14ր
 օրը լուսնալու գիշերը ուրիշ տեսա-
 րան մի կը բացուէր Ռէթլէէ մի մէջ:
 Ատաինք չուզեցին բոլորովին ընկճեալ
 մնալ, լաւ առիթ համարեցին հին խոր-
 հուրդ մի զոր մի քանի անգամ ջանա-
 ցեր էին 'ի գործ դնել և չէին յաջո-
 դած, այս անգամ ամենայն փութով
 և գիշերային պատրաստութեամբք 'ի
 գլուխ հանեցին: Այս ալ անիրաւի
 յափշտակութիւն մի էր, ոչ միայն
 Հայոց ազգին իրաւանց, այլ ընդհա-
 նուր քրիստոնէութիւն: Այն է Ռէթ-
 լէէ մի Քառասնից այրին սեփականու-
 թիւնը: Սոյն Այրը որ բոլոր քրիստո-
 նէից կը վերաբերի և առանց պահպա-
 նութեան բաց կը մնար միշտ, նոյն

գիշերը աճապարանօք և զարմանալի
 փութով պարսպի մէջ առին դուռը
 հակառակ Տէրութեան հրամանին, որ
 քանի մի անքամ քակել տուած էր և
 դարձեալ նոր հրաման ալ եկած էր
 որ քակուի, զոր Արանչիսկեանք իրենց
 սեփականելու համար պատ հիւսել
 կ'ուզէին: Ե ինուածքը զարմանալի էր,
 ըստ որում սրբատաշ քարերը կան,
 խաւ սրատրատներ և վրանին թուա
 նշաններով նշանակած էին, այնպէս որ
 կարծես թէ քանի մի տարիէ 'ի վեր է
 շէնքը: Հետեւեալ օրը թէպէտ և
 լուր տրուեցաւ Հայոց և Յունաց
 Պատրիարքաց և կառավարութիւնը
 փութաց երթալ և քննութե՛ առնուլ
 շէնքը, այսու ամենայնիւ մինչև ցայսօր
 դեռ կը մնայ յիշեալ Այրը Արանչիս
 կեանց հսկողութեանը տակ 'ի վնաս
 իրաւանց ընդհանուր քրիստոնէից:

Հոս լրացաւ Արքազան Պատրիարքի
 դուշակութիւնը զոր բրած էր քանի
 մի օր յառաջ Ա սեմ. Մութասարրուֆ
 Պէյին, ինչպէս վերը յիշեցինք, ըսելով
 թէ՛ «Քանի որ հոս էք, ագան կամ

անադան՝ Վատինք իմ ըսածներս սուտ
 չհանելու համար իրենց շնորհքը ցոյց
 պիտի տան . » այսինքն այլոց սեփակա-
 նութեանց վնաս հասցընելու փորձ
 պիտի փորձեն , եւ խռովութեանց
 պատճառներ պիտի տան :

Այս է աւասիկ Սուրբ Տեղեացս
 խնդրոյն մանրամասն ծանօթութիւն-
 ները զոր ՚ի տեղեկութիւն ընդհա-
 նուր հասարակութեան և աղգաց , և
 ՚ի դիտութիւն և ՚ի զգուշութիւն
 ապագայից ՚ի դիր արձանացուցաք :

10

0074872

2013

2001

« Ազգային գրադարան

NL0014812

